

ARCENG 4. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONGRESS BOOK

EDITOR:

ISBN: 978-625-96390-8-6

ARCENG IV. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

**MARCH 27-28, 2026,
MUGLA, TURKIYE**

EDITOR
Assoc. Prof. AHMET KURTOĞLU

COPYRIGHT © 2026

BY ARCENG CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ARCENG CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ARCENG PUBLICATIONS – 2026©

LICENCE KEY: 2022/ 63715

17.04.2026

ISBN: 978-625-96390-8-6

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

IV. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES
CONGRESS

DATE AND PLACE

MARCH 27-28 ,2026

MUGLA, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Spor Bilimleri Fakültesi

Sayı : E-84965626-050.99-2600011710
Konu : Düzenleme Kuruluna Akademisyen
Temsilciliği (Doç. Dr. Ahmet
KURTOĞLU)

06.02.2026

Sayın Doç. Dr. Ahmet KURTOĞLU

Arceng Akademi tarafından düzenlenecek olan Kongrelerin Düzenleme Kuruluna Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmeniz Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dekanlığı tarafından uygun görülmüştür. Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Serkan HACİCAFEROĞLU
Dekan V.

Ek: ARCENG Ahmet Kurtoglu

Belge Doğrulama Kodu: 9AAAHCH

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/bandirma-onyedi-eyul-universitesi-ebys>

Adres: Yeni Mah. Şehit Astsubay Mustafa Soner Varlık Cad. No:77 Bandırma/Balıkesir

Telefon No: (0 266) 7170117

e-Posta:

Kep Adresi: bandirmaonyedieylul@hs01.kep.tr

Faks No: (0 266) 7170030

İnternet Adresi:

Bilgi için :

Telefon No:

Direkt Hat:

Meray Çoban

Bilgisayar İşletmeni

(0 266) 7170117 - 5015

Sayı : T-100-200

17.04.2026

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

ARCENG (Academic Events, Conference & Congress) tarafından 27-28 Mart 2026 tarihleri arasında Muğla'da düzenlenen ARCENG IV. ULUSLARARASI EGE BİLİMSEL ÇALIŞMALAR KONGRESİ sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların %44,74 'ü Türkiyeden ve %55,26 'sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 38

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 17

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 21

Katılımcı ülke sayısı: 6 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (11 bildiri), Afrika (1 Bildiri), Cezayir (2 Bildiri), Makedonya (1 Bildiri), Moldova (1 bildiri), Özbekistan (2 bildiri).

Gereğini arz ederim.

Assoc. Prof. Lokman ZOR
DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ON YEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

REGULATORY BOARD

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY

(AZERBAIJAN)

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HUSEYIN BOZ

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AHMET USLU

KUTAHYA DUMLUPINAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Fatma BIRGILI

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY (TURKIYE)

DR. MARIUS LOLE

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIAN)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJİ UNIVERSITY

(AZERBAIJAN)

Assist Prof. MEHMET ALI SEN

Dicle UNIVERSITY (TURKIYE)

COORDINATOR

NIDA SAHIN

Prof. Dr. AHMET NIYAZI OZKER

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MUHAMMAD FAISAL

ALLAMA IQBAL OPEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Prof. Dr. ALI RIZA MOTORCU
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. BENRETEM ABDELOUAHAB
UNIVERSITE BADJI MOKHTAR ANNABA (ALGERIA)

Prof. Dr. Birsen CEKEN
ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. DENİZ YENGİN
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. EMINE NESE YENICERİ
MUĞLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARİOUH
MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. HÜLYA DEMİROREN
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. KHALİL KASSMI
MOHAMED PREMIER UNIVERSITY OF OUJDA (MOROCCO)

Prof. Dr. MEHMET ALİ SALAHLI
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

PROF. DR. M. MEZİYET ARI
İSTANBUL GELİSİM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTİN KONAR
HALIC UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SACİDE VURAL
İSTANBUL GELİSİM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTİN SARI
SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. TARIK ÇAKAR
İSTANBUL GELİSİM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV
TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Prof. Dr. ZELIHA GOKBAYRAK
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. WILLIAM MOSIER
ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. AYLIN ALAN
AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO
SEKOLAH TINGGI ILMU EKONOMI INDONESIA SURABAYA (INDONESIA)

Assoc. Prof. BURCU UZUM
KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. DERYA ATLAY ISIK
MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EBRU ONEM
SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Elif CELEBI KARAKOK
AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA
UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. Esmâ OZ KIRIS
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK
ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI
ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. FUNDA COBAN
IZMIR DEMOKRASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HAMIT ARBAS
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HICRAN OZLEM ILGIN
CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. IPEK FATMA CEVIK

USKUDAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KEZBAN SONMEZ

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KHAYALA ALIGULIYEVA

SUMQAIT STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MENEKSE SEDEN TAPAN-BROUTIN

BURSA ULUDAG UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA KEMAL BILICI

MARMARA UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURAY ALACA

ACIBADEM MEHMET ALI AYDINLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZAN KAYA

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. OZLEM ARDA

ISTANBUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. TUNCAY CANBULAT

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KEZBAN SONMEZ

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. YILMAZ YURTSEVEN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Zeynep OZDEM KOSE

MUGLA SITKI KOÇMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN

KARABUK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. BUSRA YARANOGLU

BALIKESIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. Duygu KAYALIK SAHIN

BARTIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. FULYA SAVAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. GULSAH GURKAN

TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OGUZ HAN OZTAY

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. OZGEN KILIC ERKEK

PAMUKKALE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. TOHID MALEKZADEH

ISLAMIC AZAD UNIVERSITY (IRANIAN)

Dr. ESMERAY KARATAS

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Arş. Gör. Dr Büşra NAKIS YILDIRIM

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	17	44.74 %
AZERBAIJAN	14	36.84 %
AFRICA	1	2.63 %
ALGERIA	2	5.26 %
MACEDONIA	1	2.63 %
MOLDOVA	1	2.63 %
UZBEKISTAN	2	5.26 %
TOTAL	38	100 %

IV. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

MARCH 27-28,2026
MUGLA, TURKIYE

ONLINE CONFERENCE PROGRAM

ID: 486 276 1839

PASSWORD: arceng48

27.03.2026

FRİDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Prof. Dr. Bayram AKÇA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Doç. Dr. Rasim SOYLU Arif Esen BAYKURT	Sakarya Üniversitesi Malatya Turgut Özal Üniversitesi	MAĞARA RESİMLERİNİN GÖSTERGEBİLİM ANALİZLERİNE GÖRE İLKEL İNSANLARDA DOĞA GÖZLEMİ
Arif Esen BAYKURT Doç. Dr. Rasim SOYLU	Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sakarya Üniversitesi	DUCHAMP'IN FOUNTAIN YAPITININ GÖSTERGE BİLİMSEL ANALİZİ
Prof. Dr. Bayram AKÇA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİNE GİRMESİ MESELESİ
Prof. Dr. Bayram AKÇA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ MESELESİ
Büşra Bilgen İŞİAÇIK Doç. Dr. Murat YORULMAZ	Kocaeli Üniversitesi	TÜRKİYE'DEKİ LİMANLARIN ULUSLARARASI TİCARETTEKİ ROLÜ VE REKABET GÜCÜ
Büşra Bilgen İŞİAÇIK Doç. Dr. Murat YORULMAZ	Kocaeli Üniversitesi	BİR LİMANIN YEŞİL LİMAN OLMA YOLUNDA ÖNCELİK VERMESİ GEREKEN ALANLARIN SWARA YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Nermin Akçalı Necati Yiğit Ünalın Ahmet Güneş	Biruni Üniversitesi	MODERN BİYOBİYOİNFORMATİKTE YENİ NESİL ARAÇLAR: DİZİ HIZALAMA VE YAPAY ZEKA TABANLI YAPI TAHMİNİ UYGULAMALARI
Ozan BAŞTÜRK	Altınbaş Üniversitesi	HUKUK MUHAHEMELERİ KANUNU ÇERÇEVESİNDE ARABULUCUNUN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER VE UYGULAYABİLECEĞİ TEKNİKLER

27.03.2026

FRIDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL:2 / MODERATOR

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARACİL

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Engin Hasan SARI Prof. Dr. Necdet DAĞDELEN	Tarım ve Orman Bakanlığı İncir Araştırma Enstitüsü Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	AYDIN KOŞULLARINDA SARILOP İNCİR (Ficus carica L.) ÇEŞİDİNDE FARKLI SULAMA DÜZEYLERİNİN VERİM VE SU KULLANIM ETKİNLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ
Aleyna ÇETİN Prof. Dr. Ebru Devrim ŞAM PARMAK	Bursa Teknik Üniversitesi	Güneş Panelleri İçin Şeffaf ve Kir Tutmayan Kaplamalar
Dr. Öğr. Gör. Saide Umut Zeybek Çaktı	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	AFFETMENİN PSİKOLOJİK SIKINTI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE PSİKOLOJİK KATILIĞIN ARACI ROLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARACİL	Bayburt Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER KARARSIZLIĞI DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ: FENOMENOLOJİK BİR ÇALIŞMA
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap KARACİL	Bayburt Üniversitesi	EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER UYUM YETENEKLERİNİN İNCELENMESİ: NİTEL BİR DURUM ÇALIŞMASI
İrem EŞGÜNOĞLU Prof. Dr. Fatma İlker KERKEZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN HAREKET EĞİTİMİ DERSİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ
Aleyna ERGÜL Aylar KARGAR MOHAMMADINAZHAD	Beslenme ve Diyetetik İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SİRKADİYEN UYKU RİTİMİ VE KALORİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
Irem BARDAKÇI Dr. Ayden ÇOBAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	PSİKİYATRİK HASTALIĞA SAHİP GEBELERDE EBELİK BAKIMININ ÖNEMİ: LİTERATÜR DERLEMESİ
Irem BARDAKÇI Dr. Ayden ÇOBAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	GEBELİKTE SİGARA MARUZİYETİNİN ANİ BEBEK ÖLÜMÜ SENDROMU İLE İLİŞKİSİ
Cihan GÖKDOĞAN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ	ULUSLARARASI UYGULAMALARA GÖRE FARKLI METAL KAYNAKLARINDA KULLANILAN ONARIM VE MUAYENE TEKNİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

27.03.2026

FRIDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 3/ MODERATOR

Hasanova Amalia Murad qızı

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Natevan Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	DİJİTAL ÇAĞDA GELENEKSEL BİLGİ AKTARIMI
Ziya Bəhmənli	Bakı Avrasiya Universiteti	Multikulturalizm diskursunda dil faktorunun rolu
Hasanova Amalia Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	THE IMPORTANCE OF INVESTIGATING THE CAUSES OF INCREASED SUICIDAL BEHAVIOR IN DEVELOPING SUICIDE PREVENTION GUIDELINES
Hasanova Amalia Murad qızı	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	GENOTİPİN VƏ ƏTRAF MÜHİTİN QARŞILIQLI TƏSİRİNİN İNSANIN KOQNİTİV QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ROLU
Natevan Paşayeva	Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti	OYUN TEMELLİ AİLE ÖĞRƏNMƏSİNDE EĞİTİM SONUÇLARININ ÖLÇÜLMƏSİ
Gunel Shefiyeva Elkhan	ASPU	THE ROLE OF WATCHING NEWS IN IMPROVING LANGUAGE SKILLS
İsgəndərova Yeganə Xaləddin qızı	ADPU	“DİSKURS” ANLAYIŞINA DÜNYA DİLÇİLƏRİNİN FƏRQLİ YANAŞMASI
Sevinc Əsədova	ADPU	Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksika və onun yaranma səbəbləri

27.03.2026

FRIDAY / 10:00-12:00

SESSION: 1 HALL: 4/ MODERATOR

Emil Raul oğlu Ağayev

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	ALTAY HACIYEV YARADICILIĞINDA MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ
Emil Raul oğlu Ağayev	Azerbaijan State Pedagogical University	AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA MİSİR MOTİVLƏRİ
Məmmədova Könül Ələddin qızı	ADPU	SÖZLƏRİN SEMANTİK CƏHƏTİNİN MƏNİMSƏDİLMƏSİ YOLLARI
EMİLYA Hüseynova	Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti	SOSIAL LAYİHƏLƏRİN VƏ KÖNÜLLÜLÜK FƏALİYYƏTİNİN VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBİYESİNƏ TƏSİRİ
Asmar Eminli	Azerbaijan State Pedagogical University	Multiculturalism as the Main Issue in Political and Intellectual Discourse
Aytan Huseynova	Azerbaijan State Pedagogical University	STRATEGIES FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS AND LISTENING SKILLS IN ENGLISH LESSONS
Dr. Bayram Bilit	Samarkand State Institute of Foreign Languages	TÜRK VE ÖZBEK ROMANLARINDA YOL/YOLCULUK KRONOTOPU
Marija Stevkovska	International Balkan University	DİL EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ ODAKLI DEĞİŞİM

IV. INTERNATIONAL AEGEAN SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 27-28,2026 MUGLA, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

27.03.2026
FRIDAY / 10:00-12:00
SESSION: 1 HALL: 5/ MODERATOR
Oxana Mititelu

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Oxana Mititelu	Comrat State University	ROMANIAN LITERATURE AS A SPACE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION
Shahlo Karimova	Oriental Universiteti	THE POETIC CONTENT AND THE SPIRITUAL WORLD OF THE CREATOR IN FARKHATI'S WORKV
Prof. Dr. Hoda Zaki Prof. Dr Hanaa Azmy Assist.Prof Dr. Shaimaa Elhadary Assist.Prof Dr. Engy Abdel Rahman Dr. Aya Alaa Dr. Sally Saad Al. Shaimaa Dawoud Dr. Ibrahim Sehsah Dr. Zaki Elkalashy Dr. Ramy El Samadony	MODERN UNIVERSITY	An Automatic Reminder Sensor for Patient Repositioning to Address Bed Sore Risk
Moussaoui Mohammed Fakhar Nassima	Higher School of Saharan Agriculture Mohammed Tahri University of Béchar	Mycological contamination and qualitative detection of aflatoxin B1 produced by Aspergillus species in commercial animal feed marketed in Béchar, Algeria
Arif Salah Ali Rachedi Sofiane Chouafa Mohamed Saili Linda Gasmi Intissar Djamai Zahra Belbel Fatma Mellouk Fatma zahra Afri Amira Bada Neila Allem Mohcene	Environmental Research Center	Invasive Species in the Mediterranean: Assessing the Threat Trajectory for the Algerian Coast

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Rasim SOYLU Arif Esen BAYKURT	MAĞARA RESİMLERİNİN GÖSTERGE BİLİM ANALİZLERİNE GÖRE İLKEL İNSANLARDA DOĞA GÖZLEMİ	1
Arif Esen BAYKURT Rasim SOYLU	DUCHAMP'IN FOUNTAIN YAPITININ GÖSTERGE BİLİMSEL ANALİZİ	11
Bayram AKÇA	CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRKİYE'NİN MİLLETLER CEMİYETİNE GİRMESİ MESELESİ	17
Bayram AKÇA	CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ MESELESİ	23
Büşra Bilgen İŞİAÇIK Murat YORULMAZ	BİR LİMANIN YEŞİL LİMAN OLMA YOLUNDA ÖNCELİK VERMESİ GEREKEN ALANLARIN SWARA YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	30
Büşra Bilgen İŞİAÇIK Murat YORULMAZ	TÜRKİYE'DEKİ LİMANLARIN ULUSLARARASI TİCARETTEKİ ROLÜ VE REKABET GÜCÜ	43
Nermin Akçalı Necati Yiğit Ünalın Ahmet Güneş	MODERN BİYOBİYOİNFORMATİKTE YENİ NESİL ARAÇLAR: DİZİ HIZALAMA VE YAPAY ZEKA TABANLI YAPI TAHMİNİ UYGULAMALARI	57
Ozan BAŞTÜRK	HUKUK MUHAKEMELERİ KANUNU ÇERÇEVESİNDE ARABULUCUNUN ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER VE UYGULAYABİLECEĞİ TEKNİKLER	59
Engin Hasan SARI Necdet DAĞDELEN	AYDIN KOŞULLARINDA SARILOP İNCİR (Ficus carica L.) ÇEŞİDİNDE FARKLI SULAMA DÜZEYLERİNİN VERİM VE SU KULLANIM ETKİNLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ	61
Saide Umut Zeybek Çaktı	AFFETMENİN PSİKOLOJİK SIKINTI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE PSİKOLOJİK KATILIMIN ARACI ROLÜ	73
Mehtap KARACİL	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER KARARSIZLIĞI DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ: FENOMENOLOJİK BİR ÇALIŞMA	75
Mehtap KARACİL	EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER UYUM YETENEKLERİNİN İNCELENMESİ: NİTEL BİR DURUM ÇALIŞMASI	78
İrem EŞGÜNOĞLU Fatma İlker KERKEZ	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN HAREKET EĞİTİMİ DERSİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	82
Aleyna ERGÜL Aylar KARGAR MOHAMMADINAZHAD	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SİRKADİYEN UYKU RİTİMİ VE KALORİ TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	84
Irem BARDAKÇI Ayden ÇOBAN	GEBELİKTE SİGARA MARUZİYETİNİN ANİ BEBEK ÖLÜMÜ SENDROMU İLE İLİŞKİSİ	87
Irem BARDAKÇI Ayden ÇOBAN	PSİKİYATRİK HASTALIĞA SAHİP GEBELERDE EBELİK BAKIMININ ÖNEMİ: LİTERATÜR DERLEMESİ	93
Cihan GÖKDOĞAN	ULUSLARARASI UYGULAMALARA GÖRE FARKLI METAL KAYNAKLARINDA KULLANILAN ONARIM VE MUAYENE TEKNİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	99
Natevan Paşayeva	OYUN TEMELLİ AİLE ÖĞRENMESİNDE EĞİTİM SONUÇLARININ ÖLÇÜLMESİ	101
Ziya Bəhmənli	Multikulturalizm diskursunda dil faktorunun rolu	106
Hasanova Amalia Murad qızı	THE IMPORTANCE OF INVESTIGATING THE CAUSES OF INCREASED SUICIDAL BEHAVIOR IN DEVELOPING SUICIDE PREVENTION GUIDELINES	113
Hasanova Amalia Murad qızı	GENOTİPİN VƏ ƏTRAF MÜHİTİN QARŞILIQLI TƏSİRİNİN İNSANIN KOQNİTİV QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ROLU	119
Natevan Paşayeva	DİJİTAL ÇAĞDA GELENEKSEL BİLGİ AKTARIMI	122

Gunel Shefiyeva Elkan	THE ROLE OF WATCHING NEWS IN IMPROVING LANGUAGE SKILLS	128
İsgəndərova Yeganə Xaləddin qızı	“DİSKURS” ANLAYIŞINA DÜNYA DİLÇİLƏRİNİN FƏRQLİ YANAŞMASI	130
Sevinc Əsədova	Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksika və onun yaranma səbəbləri	133
Emil Raul oğlu Ağayev	ALTAY HACIYEV YARADICILIĞINDA MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ	136
Emil Raul oğlu Ağayev	AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA MİSİR MOTİVLƏRİ	141
Məmmədova Könül Ələddin qızı	SÖZLƏRİN SEMANTİK CƏHƏTİNİN MƏNİMSƏDİLMƏSİ YOLLARI	145
EMİLYA Hüseynova	SOSIAL LAYİHƏLƏRİN VƏ KÖNÜLLÜLÜK FƏALİYYƏTİNİN VƏTƏNDAŞLIQ TƏRBİYESİNƏ TƏSİRİ	148
Asmar Eminli	Multiculturalism as the Main Issue in Political and Intellectual Discourse	150
Aytan Huseynova	STRATEGIES FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS AND LISTENING SKILLS IN ENGLISH LESSONS	155
Bayram Bilit	TÜRK VE ÖZBEK ROMANLARINDA YOL/YOLCULUK KRONOTOPU	156
Marija Stevkovska	DİL EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ ODAKLI DEĞİŞİM	158
Oxana Mititelu	ROMANIAN LITERATURE AS A SPACE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION	166
Shahlo Karimova	THE POETIC CONTENT AND THE SPIRITUAL WORLD OF THE CREATOR IN FARKHATI'S WORKV	177
Hoda Zaki Hanaa Azmy Shaimaa Elhadary Engy Abdel Rahman Aya Alaa Sally Saad Al. Shaimaa Dawoud Ibrahim Sehsah Zaki Elkalashy Ramy El Samadony	An Automatic Reminder Sensor for Patient Repositioning to Address Bed Sore Risk	182
Moussaoui Mohammed Fakhar Nassima	Mycological contamination and qualitative detection of aflatoxin B1 produced by Aspergillus species in commercial animal feed marketed in Béchar, Algeria	185
Arif Salah Ali Rachedi Sofiane Chouafa Mohamed Saili Linda Gasmi Intissar Djamai Zahra Belbel Fatma Mellouk Fatma zahra Afri Amira Bada Neila Allem Mohcene	Invasive Species in the Mediterranean: Assessing the Threat Trajectory for the Algerian Coast	186
Aleyna ÇETİN Ebru Devrim ŞAM PARMAK	Güneş Panelleri İçin Şeffaf ve Kir Tutmayan Kaplamalar	187

MAĞARA RESİMLERİNİN GÖSTERGEBİLİM ANALİZLERİNE GÖRE İLKEL İNSANLARDA DOĞA GÖZLEMİ

RASİM SOYLU

Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,

orcid.org/0000-0001-7136-1928

ARİF ESEN BAYKURT

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
0000-0002-1438-1276

Özet

Sanat tarihinin başlangıcı çoğunlukla mağara resimleriyle ilişkilendirilmektedir. Özellikle Avrupa merkezli ve evrim kuramını temel alan bilimsel yaklaşımlarda, erken dönem insan toplulukları genellikle ilkel, primitif ve vahşi olarak tanımlanmıştır. İki ayak üzerinde durabilme yetisinin kazanılmasından konuşma ve alet kullanımına geçişin binlerce yıllık bir süreçte gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Günümüze ulaşan ve ilk insanlara atfedilen mağara resimleri, literatürde ağırlıklı olarak Avrupa örnekleri üzerinden ele alınmakla birlikte, bu tür görsel anlatımların dünyanın pek çok farklı bölgesinde bulunduğu bilinmektedir. MÖ 40.000 ile 10.000 yılları arasına tarihlenen bu resimlerin, büyüsel ritüeller ya da iletişim amaçlı olarak üretildiği yönünde çeşitli varsayımlar bulunmaktadır. Aynı zamanda bu görsel belgeler, erken insanın psikomotor becerileri ile estetik algısının gelişmişliğine işaret eden önemli göstergeler olarak da değerlendirilmektedir.

Evrım teorisini benimseyen araştırmacılar, yaklaşık 100.000 ile 30.000 yıl önce Homo sapiens'in davranışsal moderniteye ulaşmasını sağlayan bir "Büyük Sıçrama" sürecinin yaşandığını ileri sürmektedir. Ancak bu dönüşümü tetikleyen etkenlerin neler olduğu hâlen bilim dünyasında kesin olarak açıklanamamış sorunlar arasında yer almaktadır. Yaratıcı inancını merkeze alan yaklaşımlar açısından değerlendirildiğinde ise mağara resimleri, erken insanın ruhsal ve manevi gelişiminin görsel yansımaları olarak yorumlanmaktadır.

Göstergebilim, belirtisel, görsel ve simgesel göstergeler başta olmak üzere farklı gösterge türlerini inceleyerek anlam üretim süreçlerini çözümlemeyi amaçlayan bir disiplindir. Bu çalışmanın temel amacı, sanat tarihi bağlamında önem taşıyan mağara resimlerini göstergebilimsel yöntemle analiz ederek, ilk insanların doğayı gözlemleme yetilerini, psikomotor becerilerini ve bilişsel gelişimlerini ortaya koymaktır. Özellikle görsel göstergeler; sanatsal, estetik ve iletişimsel nitelikleriyle çok katmanlı anlam alanları oluşturmakta; yalnızca düz anlamlar değil, aynı zamanda yan ve derin anlamlar da üretmektedir. Her gösterge, kendi karşıt anlamlarını da içeren bir anlam ilişkisi ağına sahiptir.

Saussure, Peirce, Barthes ve Eco gibi kuramcılarının geliştirdiği göstergebilimsel çözümleme modelleri, bu araştırmanın yöntemsel çerçevesini oluşturmaktadır. Göstergebilimsel yaklaşımla ele alınan mağara resimleri, erken dönem insanların doğayı ayrıntılı biçimde gözlemleyebilen, gelişmiş psikomotor yetilere sahip ve estetik deneyim üretebilen bireyler olduğunu; bu açıdan günümüz insanıyla karşılaştırılabilir bir bilişsel ve algısal düzeye ulaştıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göstergebilim, Mağara Resimleri, Doğa Gözlemi, Psikomotor Beceri

Abstract

The beginning of art history is often associated with cave paintings. Especially in Eurocentric and evolutionary theory-based scientific approaches, early human communities are generally described as primitive and savage. It is argued that the transition from the ability to stand on two legs to speech and tool use occurred over thousands of years. While cave paintings that have survived to the present day and are attributed to early humans are predominantly discussed in the literature through European examples, it is known that such visual narratives exist in many different regions of the world. There are various hypotheses that these paintings, dated between 40,000 and 10,000 BC, were produced for magical rituals or communication purposes. At the same time, these visual documents are considered important indicators pointing to the advanced psychomotor skills and aesthetic perception of early humans.

Researchers who embrace evolutionary theory argue that a "Great Leap Forward" occurred approximately 100,000 to 30,000 years ago, enabling Homo sapiens to reach behavioral modernity. However, the factors that triggered this transformation are still among the problems that have not been definitively explained in the scientific world. When

evaluated from the perspective of approaches that center on the belief in a creator, cave paintings are interpreted as visual reflections of the spiritual and moral development of early humans.

Semiotics is a discipline that aims to analyze the processes of meaning production by examining different types of signs, primarily indicative, visual, and symbolic signs. The main purpose of this study is to reveal the abilities of early humans to observe nature, their psychomotor skills, and their cognitive development by analyzing cave paintings, which are important in the context of art history, using semiotic methods. Visual signs, in particular, create multi-layered fields of meaning with their artistic, aesthetic, and communicative qualities; they produce not only denotative meanings but also secondary and deeper meanings. Each sign has a network of semantic relationships that also includes its own opposing meanings.

The semiotic analysis models developed by theorists such as Saussure, Peirce, Barthes, and Eco form the methodological framework of this research. Cave paintings, when analyzed through a semiotic approach, reveal that early humans were individuals capable of observing nature in detail, possessing advanced psychomotor skills, and producing aesthetic experiences; in this respect, they reached a cognitive and perceptual level comparable to that of modern humans.

Keywords: Semiotics, Cave Paintings, Nature Observation, Psychomotor Skills

1. Giriş

Gombrich, sanatın kökenine ilişkin kesin ve tekil bir başlangıç noktasının saptanamayacağını; bu durumun, dillerin ortaya çıkış sürecine dair bilginizin sınırlılığıyla benzerlik taşıdığını ifade etmektedir. Ona göre sanatın ne zaman ve nasıl doğduğunu bütünüyle açıklamak mümkün değildir. İlkel topluluklardan günümüze ulaşan arkeolojik verileri “yabanıl başlangıçlar” başlığı altında değerlendiren Gombrich, erken dönem insanının düşünsel dünyası anlaşılmadığı sürece bu nesnelerin ya sıradan kullanım eşyaları olarak ya da gizemli ve doğaüstü güçlerle ilişkilendirilen objeler şeklinde yorumlanacağını ileri sürer (Gombrich, 2019, s. 39).

Sanat tarihi yazımının büyük oranda Batı merkezli bir perspektifle şekillenmiş olması, “ilk insanlar” ve “ilkel sanat” kavramları gündeme geldiğinde dikkatlerin çoğunlukla İspanya’daki Altamira ve Fransa’daki Lascaux mağara resimlerine yönelmesine yol açmaktadır. Evrim kuramını temel alan birçok disiplinle benzer biçimde, sanat tarihine ilişkin anlatılar da sıklıkla evrimsel bir başlangıç kurgusu üzerinden inşa edilmektedir.

Bu yaklaşım çerçevesinde erken insan toplulukları, doğayla iç içe var olan, ilkel ve yabanıl yaşam biçimlerine sahip gruplar olarak tasvir edilir. Mağaraları barınma alanı olarak kullanan bu topluluklar, yabanı hayvanlara karşı korunma ve avlanma gereksinimleri doğrultusunda kesici ve delici taş aletler üretmişlerdir. Bununla birlikte, yoğrulup biçimlendirilen çamurdan yalnızca gündelik kullanım eşyaları değil, aynı zamanda küçük figürler ve idoller de yapılmış; bu nesneler aracılığıyla erken dönem tanrısal tasavvurlar somut bir görünüm kazanmıştır.

Tarihsel süreçte, örneğin MS 6. yüzyılda dahi helvadan yapılmış putlara tapınıldığına ilişkin anlatılar dikkate alındığında, benzer davranış biçimlerinin erken insan topluluklarında da görülmüş olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte, sanatın ortaya çıkışını yalnızca ilkel toplumların doğaüstü inançları ya da büyüsel pratikleriyle açıklamak, indirgemeci ve basit bir evrimci yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Ne var ki, bu tür bir yorumlama biçiminin Gombrich’in bazı çalışmalarında da izlenebildiği görülmektedir (Gombrich, 2019, s. 42).

2. Göstergebilim

Göstergebilim, 20. yüzyılda kuramsal bir disiplin olarak biçimlenmiş; göstergelerin yapısal özelliklerini, işlevlerini ve anlam üretme süreçlerini inceleyen bir araştırma alanı olarak tanımlanmıştır. Düşünce ve kavramların aktarımında kullanılan işaretler, izler, biçimler, yazılı metinler, görsel imgeler, sesler ve çeşitli sembolik anlatımlar bu disiplinin inceleme kapsamına girer (Rifat, 2013: 113). Bu yönüyle göstergebilim, yalnızca sözlü ve yazılı dili değil, işaret temelli tüm iletişim biçimlerini çözümleme nesnesi olarak ele alır.

Bu alandaki temel yaklaşımlardan birini geliştiren Ferdinand de Saussure, göstergebilimi “gösteren” ve “gösterilen”den oluşan ikili bir yapı çerçevesinde ele alır. Gösteren, düşünce ve kavramların aktarımını sağlayan somut işaretler bütününe ifade ederken; gösterilen, bu işaretlerin zihinde

uyandırdığı anlam alanlarını, yani düz anlamdan yan anlama ve derin anlam katmanlarına uzanan süreci kapsar. Charles Sanders Peirce ise bu modele “yorumlayan” unsurunu ekleyerek üçlü bir yapı önermiştir. Peirce’e göre bir göstergenin anlam kazanabilmesi, onu algılayan ve yorumlayan bir öznenin varlığına bağlıdır; yorumlama süreci gerçekleşmediğinde gösterge işlevsel niteliğini yitirir (Akerson, 2006: 109–111).

Göstergebilim, yalnızca göstergeleri betimleyen kuramsal bir alan olmanın ötesinde, sanat yapıtlarının çok katmanlı anlam yapılarını çözümlemeye olanak tanıyan bilimsel bir yöntem olarak da değerlendirilmektedir. Görsel kültür ürünleri, plastik sanat eserleri ile simge ve semboller bu bağlamda görsel gösterge niteliği taşır. Sanat yapıtlarında yer alan biçimler, imgeler ve sembolik unsurlar, göstergebilimsel sanat çözümlemesi ve görsel gösterge inceleme yöntemleri aracılığıyla analiz edilebilir. Bu süreçte öncelikle eserdeki göstergeler belirlenir; ardından bu göstergeler, anlam çözümleme şemaları ve karşıtlıklar gibi kuramsal araçlar yardımıyla yorumlanır.

Görsel 1: İspanya Altamira Mağarasında Boğa Figürü, 12 000 Y.Ö. (Gombrich,2019,41).

Göstergebilimde düşüncenin aktarımı ve kavramsal gerçekliğin temsili, dil, anlam ve kavram arasındaki ilişki üzerinden “gösteren” ve “gösterilen” kavramlarıyla açıklanır. Yazı, işaret, çizim, boyama, üç boyutlu tasarımlar, sesli anlatımlar ya da sembolik ifadeler gösteren olarak değerlendirilirken; bu araçlarla iletilmek istenen anlam ve kavramlar gösterilen alanını oluşturur. Bir nesneyi, olguyu ya da kavramı temsil etme işlevi taşıyan her unsur gösterge olarak kabul edilir. Bu doğrultuda gösterge, kendi dışında bir anlamı temsil eden ya da onun yerine geçen; farklı biçim ve nesneler aracılığıyla anlam üreten bir yapı olarak tanımlanabilir (Özderin, 2016: 364). Mağara resimleri ise bu çerçevede hem belirtisel (iz ve işaret), hem görüntüsel (gerçeğe benzer figürler), hem de simgesel (toplumsal ve ruhani anlamlar taşıyan) göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Görsel 2. Fransa Lascaux Mağarası Resimlerinde Keçi ve At tasvirleri, 10 000- 15 000 Y.Ö. (history.com).

Budapeşte’de yer alan Eötvös Loránd Üniversitesi bünyesinde Gábor Horváth ve çalışma arkadaşları tarafından yürütülen araştırma, hayvan hareketlerinin tarih öncesi sanattan modern sanata kadar uzanan görsel betimleniş biçimlerini incelemektedir. Bu kapsamda, mağara resimlerinde görülen tarih öncesi öküz ve fil tasvirleri ile modern döneme ait resim ve heykellerdeki hayvan figürleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmanın temel hedefi, söz konusu sanatsal temsillerdeki bacak ve ayak konumlarının, hayvanların yürüyüş ve koşu sırasında sergiledikleri gerçek biyomekanik hareketlerle ne derece örtüştüğünü ortaya koymaktır. Araştırmacılar, sanat eserlerinde gözlemlenen hareket şemalarını zooloji ve biyomekanik alanındaki bilimsel verilerle karşılaştırmış; özellikle adım sıraları ve ekstremite pozisyonları üzerinde durmuştur. Elde edilen sonuçlar, hem tarih öncesi hem de modern dönem örneklerinde hayvan hareketlerinin büyük ölçüde anatomik ve fizyolojik gerçeklikle uyumlu olmadığını göstermektedir. Buna göre, mağara resimlerindeki hayvan betimlemelerinde hata oranı yaklaşık %46,2 olarak belirlenirken, 1887 yılı öncesine tarihlenen modern resim ve heykellerde bu oranın %83,5’e kadar çıktığı saptanmıştır (Horváth vd., 2012, s. 1–10).

Görsel 3. Fransa Lascaux Mağarası Resimlerinde Boğa Tasvirleri, 15 000- 10 000 Y.Ö. (richardnilsen.com)

İlk insan topluluklarının bilişsel ve sanatsal etkinlikleri, uzun bir süre “ilkel” kavramı etrafında yorumlanmış; bu bakış açısı, tarih öncesi toplumların dünyayı algılama, anlamlandırma ve temsil etme yetilerini büyük ölçüde basitleştirmiştir. Ancak son dönemlerde sanat tarihi, arkeoloji ve bilişsel bilimler alanlarında yürütülen disiplinlerarası çalışmalar, bu indirgemeci yaklaşımın sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Gábor Horváth ve ekibinin hayvan hareketlerinin görsel temsiline odaklanan araştırması, söz konusu tartışmaya önemli bir açılım sunmaktadır.

Görsel 4. Nijerya’da Mağara resminde Zürafa Tasvirleri. Neolithic Dönem.
(britannica.com).

Araştırma bulguları, tarih öncesi mağara resimlerinde hayvan hareketlerine ilişkin yanlışlık oranlarının, modern döneme ait çok sayıda sanat yapıtına kıyasla daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, erken insan topluluklarının doğayı dikkatle gözlemleme, hareketi çözümleme ve bunu görsel bir dile dönüştürme konusunda sanıldığından çok daha gelişmiş bir kavrayışa sahip olabileceklerini düşündürmektedir. Özellikle hayvanların yürüyüş ve koşu sırasındaki bedensel düzenlerinin sezgisel ya da deneyimsel düzeyde anlaşılmış olması, tarih öncesi sanatın yalnızca büyüsel, içgüdüsel ya da rastlantısal bir üretim biçimi olarak değerlendirilmesini problemli hâle getirmektedir (cnnturk.com).

Sanat tarih yazımında erken insan toplulukları sıklıkla “ilkel” kategorisi içinde ele alındığından, bu bireylerin estetik bir bilinç geliştirmiş olabilecekleri ya da sanata özgü derin bir ruhsal duyarlılık taşıyabilecekleri ihtimali çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bu bakış açısı çerçevesinde sanatın kökeni, bilinçli ve amaçlı bir estetik arayışın ürünü olarak değil; daha çok rastlantısal üretimlere, taklit temelli davranışlara, büyüsel pratiklere, oyun ve gündelik işlevlere ya da doğaüstü güçlere yönelik inanç sistemlerine bağlı olarak açıklanmaktadır (Güngör, 2013).

Görsel 5. Fransa, Chauvet–Pont d'Arc Mağara Resimlerinde Ayı Figürü. (britannica.com).

Görsel 6. Endonezya’da Liang Metanduno Mağa Resimlerinde Kuş Figürü, 16 500 Y.Ö. (nationalgeographic.com).

Bu bağlamda mağara resimleri, teknik sınırlılıklarına rağmen, bilinçli gözlem, seçici soyutlama ve simgesel düşünce süreçlerinin ürünleri olarak değerlendirilmelidir. İlk insanlar, hareketin tüm aşamalarını birebir betimlemek yerine, hayvanın karakteristik duruşunu ve devinim hissini aktaracak görsel çözümler geliştirmiştir. Bu yaklaşım, modern sanatın hareketi temsil etme sorunlarıyla kurduğu ilişkiyle karşılaştırıldığında, şaşırtıcı bir kavramsal yakınlık sergilemektedir.

M.Ö. 30.000–10.000 yılları arasına tarihlenen duvar resimleri; ritüel pratikler, büyüsel inanışlar, iletişim biçimleri, kolektif hafıza ya da estetik deneyim gibi farklı çerçeveler içinde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra bu görsel üretimler, evrim kuramı bağlamında yaklaşık 100.000–30.000 yıl önce yaşandığı ileri sürülen ve insan bilişinde ani bir dönüşümü ifade eden “Büyük Sıçrama” (Great Leap Forward) varsayımının somut kanıtları arasında değerlendirilmiştir. Ancak söz konusu bilişsel kırılmanın hangi dinamikler tarafından tetiklendiği, güncel bilimsel tartışmalarda hâlen açıklığa kavuşmamış bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu noktada Michael Behe, ister ani ister kademeli biçimde tanımlansın, söz konusu sıçrama modellerinin insanlığın gelişim ve dönüşüm süreçlerini açıklamakta yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Evrimsel perspektif ise mağara resimlerini, insan türünün zihinsel ve davranışsal evriminin görsel yansımaları olarak yorumlama eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre figürlerdeki anatomik tutarlılık ve hareket duygusu, erken insanın gözlem yeteneğinin ve motor becerilerinin zaman içinde geliştiğine işaret eder. Dolayısıyla bu bulgular, “ilkel” olarak tanımlanan insan topluluklarının gerçekte karmaşık ve gelişmiş bilişsel kapasiteler ortaya koyduklarını göstermektedir (Behe, 2000, s. 1).

Görsel 7. İspanya’da El Pindal Mağarasında Mamut Fil Tasviri, (atlasobscura.com).

Dolayısıyla tarih öncesi insanı “ilkel” olarak nitelendiren evrimci ve doğrusal ilerleme temelli anlatılar, güncel bilimsel veriler ışığında yetersiz kalmaktadır. İlk insanların sanatsal üretimleri, yalnızca hayatta kalma güdülerinin değil, aynı zamanda estetik sezginin, gözleme dayalı bilginin ve sembolik düşüncenin erken ve güçlü örneklerini sunmaktadır. Bu durum, insanlık tarihinin başlangıcında bilişsel karmaşıklığın sanılandan çok daha erken bir dönemde ortaya çıktığını ve

kültürel üretimin kökenlerinin ileri düzey zihinsel süreçlere dayandığını göstermektedir (Özdemir, 2016, s.826-827).

İnsanlık tarihinin erken evreleri, doğa karşısında sürdürülen zorlu bir var olma mücadelesi içinde biçimlendiği düşünülebilir. Denetim altına alınamayan ve karşı konulamayan doğal güçler, erken insan için tehdit ve korku unsuru oluşturmuş ve zamanla bu güçler anlamlandırılarak kutsal bir nitelik kazanmış olabilirler. Koruyucu olduğuna inanılan varlıkların ve doğa olgularının, özel anlamlarla yüceltilmiş ve tapınım nesneleri hâline getirilmiş olduğu da iddia edilmektedir. Bu bağlamda görsel tasvirlerin ve imgelerin temsil etme ile canlandırma potansiyeline doğaüstü bir etki atfedilmiş ve düşmanı etkisizleştirme ya da avlanma sürecini başarıya ulaştırma amacıyla görsel anlatım biçimlerinden yararlanıldığı düşünülmektedir (İbişoğlu, 2012, s.18).

Görsel 8. Zimbabwe, Afrika’da Mağara Resimlerinde Zürafa Figürü, (tripadvisor.com).

Mağara Resimlerinde İlk İnsana Dair Göstergeler ve Anlamları

Mağara yüzeylerinde karşılaşılan el ve ayak izleri, parmak sürme izleri ile organik kalıntılar; erken insanın varoluşunu ilan eden, yaşama dair bir iz bırakma isteğini yansıtan göstergeler olarak değerlendirilebilir. Bu tür izler, aynı zamanda bireysel ya da topluluk temelli kimlik bildirimleri şeklinde de okunabilir.

Doğal görünümüleriyle betimlenen hayvan ve insan figürleri, erken insanın çevresini dikkatle gözlemlediğini ve bu gözlemleri görsel temsile dönüştürebildiğini ortaya koymaktadır. Bu figürler, ilk bakışta belirli bir canlıyı doğrudan temsil ederken; yan anlam düzeyinde güç, beslenme, tehdit, düzensizlik ya da doğayla kurulan mücadele gibi kültürel anlam alanlarına da işaret etmektedir.

Av sahneleri ise yalnızca gündelik bir etkinliğin tasviri olarak değil; kolektif dayanışma, korunma ihtiyacı ve kutsallık atfı gibi çok katmanlı anlamlar çerçevesinde ele alınabilir. Benzer biçimde el betimlemeleri, bireyin ya da grubun mekân üzerindeki varlığını görünür kılan sembolik işaretler olarak, “buradayım” ya da “biz varız” söylemini ima eden kimlik göstergeleri niteliği taşıyabilir.

Gösterebilimsel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, mağara resimleri erken insanın yalnızca doğayı gözlemleme yetisinin gelişmiş olduğunu değil; aynı zamanda sembolik düşünme kapasitesine, toplumsal ve ruhani yapılar ve estetik bir duyarlılığa sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu çözümleme yöntemi, mağara resimlerinin tek yönlü anlamlarla sınırlandırılmayacağını; aksine kültürel, zihinsel ve inanç temelli çok katmanlı süreçlerin görsel karşılıkları olarak okunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, mağara resimlerini yalnızca erken insanın hayatta kalma güdülerine indirgenen bir ifade biçimi olarak değil; gelişmiş gözlem yetisi, sembolik düşünme kapasitesi ve estetik bilinçle ilişkili

çok katmanlı kültürel üretimler olarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. E. H. Gombrich'in sanatın kökenine ilişkin temkinli yaklaşımı, tarih öncesi görsel üretimlerin tekil ve kesin açıklamalarla çözümlenemeyeceğini ortaya koyarken; bu durum, mağara resimlerinin yorumlanmasında disiplinlerarası yöntemlerin gerekliliğini de açıkça göstermektedir.

Göstergebilimsel çözümleme, mağara resimlerinin düz anlam düzeyinde betimleyici işlevlerinin ötesinde, yan ve derin anlam katmanları aracılığıyla toplumsal, ruhani ve bilişsel yapıları görünür kıldığını ortaya koymuştur. El izleri, hayvan figürleri ve av sahneleri gibi tekrar eden imgeler; kimlik bildirimi, kolektif hafıza, kutsallık ve doğayla kurulan simbiyotik ilişki gibi kavramların erken dönem görsel karşılıkları olarak okunabilmektedir. Bu bağlamda mağara resimleri, erken insanın yalnızca çevresini taklit eden bir özne değil, gözlemleyen, seçen, soyutlayan ve anlam üreten bir fail olduğunu göstermektedir.

Mağara resimleri, ilk insan topluluklarının çevreleriyle kurdukları ilişkinin yüzeysel ya da rastlantısal olmadığını; aksine doğayı dikkatle gözlemleyen, düzenli olarak analiz eden ve bu gözlemleri görsel bir dile dönüştürebilen bir zihinsel yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Hayvan figürlerindeki anatomik ayrıntılar, hareketin özünü yakalamaya yönelik bilinçli tercihler ve tekrar eden betimleme kalıpları, erken insanın doğayı yalnızca yaşamsal bir kaynak olarak değil, anlamlandırılması gereken karmaşık bir bütün olarak algıladığını düşündürmektedir.

Bu bağlamda mağara resimleri, ilk insanların çevresel olgulara karşı duyarlı, seçici ve eleştirel bir gözlem yetisi geliştirdiklerinin güçlü göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Av sahneleri, hayvan duruşları ve hareket vurguları; deneyime dayalı bilginin görsel belleğe aktarıldığını ve kuşaklar arası bir aktarım amacını da içerebileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu görsel üretimler, erken insanın doğayla kurduğu ilişkinin yalnızca içgüdüsel değil; bilişsel, deneyimsel ve estetik boyutlar taşıdığını kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak mağara resimleri, “ilkel” olarak nitelendirilen ilk insanların doğayı gözlemleme, çözümleme ve temsil etme konusunda gelişmiş bir yetkinliğe sahip olduklarını ortaya koyan önemli kültürel ve zihinsel göstergelerdir. Bu durum, insanlık tarihinin erken evrelerinde güçlü bir doğa gözleminin ve buna bağlı bilişsel farkındalığın var olduğunu açıkça göstermektedir.

Kaynakça

Akerson, F. (2006). Göstergebilime Giriş, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Behe, M. (2000). https://www.ozetkitap.com/kitaplar/darwin_kara_kutu.pdf

Gombrich, E.H. (1997). Sanatı Öyküsü, Honkong: Remzi Kitabevi.

Güngör, A. (2013). Antropolojinin Sanata Olan Etkisi ve Kültürlerarası Estetik Üzerine Düşünceler, Skopbülten, <https://www.e-skop.com/skopbulten/antropolojinin-sanata-olan-etkisi-ve-kulturlerarasi-estetik-uzerine-dusunceler/1387> (14.02.2026).

Horvath G, Farkas E, Boncz I, Blaho M, Kriska G (2012) Cavemen Were Better at Depicting Quadruped Walking than Modern Artists: Erroneous Walking Illustrations in the Fine Arts from Prehistory to Today. PLoS ONE 7(12). p.1-10.

<https://www.cnnturk.com/teknoloji/bilim/magara-adamina-hakki-teslim-edildi-370570> (05.12.2025).

<https://www.history.com/articles/lascaux-paintings-stone-age> (14.02.2026).

<https://richardnilsen.com/2014/01/04/cave-paintings-lascaux-ii/>(14.02.2026).

<https://www.britannica.com/art/rock-art>(14.02.2026).

<https://www.britannica.com/art/cave-art>(14.02.2026).

<https://www.nationalgeographic.com/history/article/worlds-oldest-rock-art-indonesia-hand-stencil>(14.02.2026).

https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g477980-d24117029-Reviews-Silozwane_Cave_Painting-Matobo_National_Park-The_Matopos_Matabeleland_South_Prov.html(14.02.2026).

<https://www.atlasobscura.com/places/el-pindal-cave> (14.02.2026).

İbişoğlu, Y. (2012). İlkel İnsanın Doğa, İmge Ve Büyüsel Düşünüşü. Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II. Ed. serdar Öztürk, C. 5. Ankara: Gece Kitaplığı.

Özdemir, M. (2021). “Mağara Resimleri Bize Ne Anlatır? Paleolitik Çağ Mağara Resimleri Bağlamında Tarih Öncesi İnancına İlişkin Bazı Sorgulamalar.” Tarih ve Gelecek Dergisi, 7(4), 825-843.

Özderin, S. (2016) Kavramsal Sanatta Anlam Sorunu, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 46, Sayfa:363-364).

Rifat, M. (2009). Göstergebilimin Abc’si, 3.Bs. İstanbul: Say Yayınları.

DUCHAMP'IN FOUNTAIN YAPITININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ
A SEMIOTIC ANALYSIS OF DUCHAMP'S FOUNTAIN AS AN ARTWORK

ARİF ESEN BAYKURT

**Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Resim Bölümü, Malatya,**

0000-0002-1438-1276

RASİM SOYLU

**Doç.Dr. Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
orcid.org/0000-0001-7136-1928**

ÖZET

Marcel Duchamp'ın ready-made yaklaşımı, sanatın değerini el işçiliği ve estetik ölçütlerden çok seçim, adlandırma ve sergileme bağlamı üzerinden kurmuştur. Araştırma, *Fountain/Çeşme* (1917) yapıtını göstergebilimsel "örnek çözümleme" yöntemiyle inceleyerek biçimsel göstergeleri (porselen yüzey, içbükey form, delikler) ile dilsel/kurumsal göstergeleri (başlık, imza, sergileme çerçevesi) birlikte değerlendirmektedir. Analiz, eserin geriliminin "pisuar neyi simgeler?" sorusundan ziyade, "pisuarın sanat olması hangi kurumsal ve ideolojik mekanizmaları açığa çıkarır?" sorusunda yoğunlaşmıştır. Böylece sanatçıyı "yapıcı"dan "seçici/tanımlayıcı"ya, izleyiciyi de "kullanıcı"dan "yorumcu"ya dönüştüren kavramsal bir kırılma yaratmıştır. Araştırma, Marcel Duchamp'ın *Fountain* (1917) yapıtı üzerinden readymade'in, sanatın değerini el işçiliği ve estetik ölçütlerden çok seçim, adlandırma ve sergileme bağlamı ile kurgulanışını tartışmaktadır. Araştırmanın problem cümlesi; gündelik bir nesnenin hangi göstergesel (başlık, imza, yön değişimi) ve kurumsal (sergileme çerçevesi, kabul/ret) koşullarda "sanat" statüsü kazandığıdır. Araştırma "Çeşme" eseri ile sınırlandırılmıştır. Nitel çerçevede yürütülen göstergebilimsel örnek çözümleme; düz/yan/derin anlam katmanları, temel karşıtlıklar ve eyleyenler şeması üzerinden Fountain'ın, nesneden ziyade sanat statüsünü üreten mekanizmaları görünür kıldığını göstermektedir. Sonuçta Fountain, provokasyondan öte, sanatçıyı "yapıcı"dan "seçici/tanımlayıcı"ya dönüştüren ve izleyiciyi yorumlamaya zorlayan kavramsal bir kırılma olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, Göstergebilim Analizi, Duchamp

ABSTRACT

Marcel Duchamp's readymade approach establishes the value of art thru the context of selection, naming, and exhibition, rather than thru craftsmanship and esthetic criteria. This article examines the work *Fountain* (1917) using the semiotic method of "exemplary analysis," evaluating both the formal signs (porcelain surface, concave form, holes) and the linguistic/institutional signs (title, signature, display frame). The analysis focused on the question "What does the urinal symbolize?" rather than "What institutional and ideological mechanisms does the urinal's status as art reveal?", thus creating a conceptual break that transformed the artist from a "maker" to a "selector/identifier" and the viewer from a "user" to an "interpreter." The research discusses how the readymade, using Marcel Duchamp's *Fountain* (1917) as an example, is constructed thru the context of selection, naming, and exhibition rather than thru craftsmanship and esthetic criteria, thus challenging the traditional understanding of art's value. The research problem statement is: under what semiotic (title, signature, direction change) and institutional (exhibition framework, acceptance/rejection) conditions does an everyday object gain the status of "art"? The research is limited to the work "Fountain." A semiotic analysis of *Fountain*, conducted within a qualitative framework, reveals how *Fountain*'s mechanisms for producing the status of art,

rather than the object itself, are made visible thru the layers of surface/lateral/deep meaning, fundamental oppositions, and the schema of actors. Ultimately, Fountain is considered a conceptual breakthrough that goes beyond provocation, transforming the artist from a "maker" to a "selector/identifier" and forcing the viewer to interpret.

Keywords: Fountain, Semiotic Analysis, Duchamp,

1. GİRİŞ

Marcel Duchamp'ın yaşamı ve sanatsal yönelimlerdeki dönüşüm, 20. yüzyıl sanatında kavramsal yaklaşımların hangi düşünsel zeminde filizlendiğini izlemek açısından açıklayıcıdır. Duchamp (1887–1968) Fransa'da doğmuş; Rouen'de tarih, felsefe, matematik, fen ve dil branşlarında farklı disiplinlerde eğitim almıştır. Gençlik döneminde izlenimcilik ve simya gibi alanlara ilgi duymuş; Paris'e geçişiyle birlikte modern akımlarla yakınlaşarak Fovizm'den Fütürizm ve Orfizm'e uzanan bir hat üzerinde üretimini geliştirmiştir. Bu çalışmalar, Duchamp'ın sanatsal kararlarını yalnız biçimsel kaygılarla değil, düşünsel yönelimlerle de temellendirdiğini gösteren erken dönem yaşantısını ortaya koymaktadır (Erden, 2012: 104).

Duchamp'ın üretimi 1910'lu yılların başında tartışma yaratan örneklerle görünürlük kazanmıştır. 1912 tarihli “*Merdivenden İnen Çıplak II*” ile önemli bir polemik yarattığı, aynı yıllarda “*Büyük Cam*” üzerinde çalışmaya başladığı belirtilir. 1913'te New York'taki Armory Show'a katılımı, onu uluslararası bağlamda daha görünür kılmış; 1915'ten itibaren ise New York Dada hareketi içinde etkili bir figüre dönüşmüştür. Bu döneme ilişkin bağlamda, 1910'ların ortasında Duchamp ve Picabia'nın savaş koşullarından uzaklaşarak New York'a gittikleri ve burada Amerikan fotoğrafçı Alfred Stieglitz çevresi gibi modern sanat çevreleriyle temas kurmuştur. Söz konusu çevrenin, ileriki yıllarda “Çeşme” eseri tartışmasına dönüşecek sürecin entelektüel ve kurumsal zeminini hazırladığı vurgulanmıştır. Bu kronolojinin kırılma noktası 1917'de belirginleşmiştir. 1917 Mart'ında Grand Central Gallery'de, Paris'teki Bağımsızlar Sergisi mantığını örnek alan bir sergi düzenlenmişti. Sergi şartlarına göre katılım ücretini ödeyen herkesin gönderdiği çalışma kabul edilmiş ve düzenleme kurulunda Duchamp da yer almıştır. Aynı yıl Bağımsız Sanatçılar Topluluğu sergisinde “R. Mutt 1917” imzasıyla gönderilen ve ters çevrilmiş bir pisuardan oluşan “Çeşme” adlı çalışma da sergiye dâhil edilmek istenmişti ancak tartışmalar sonucunda sergiye alınmamıştı. Tartışmalar sırasında Sanat eleştirmeni Walter C. Arensberg'in yaklaşımı, nesnenin salt nesne olarak değerlendirildiğinde çizgilerinin/biçiminin estetik görülebileceği ve ters çevrilerek sunulmasının formu daha okunur hâle getirip izleyiciyi alışılmadık bir bakışa zorladığı yönünde olmuştur (Yılmaz, 2013: 150).

Eserin red metninde: “Çeşme”nin biçimsel düzeyde fazlalıklardan arınmış bir görünüm taşıdığını ve bu yalınlığın Brancusi/Arp türü bir heykel etkisi yaratabildiğini; buna karşın, nesnenin gündelik ve “kaba” görülmesi gibi gerekçelerle reddedildiğini ifade etmişti. Ayrıca “R. Mutt” adıyla gizlenen kişinin aslında Duchamp olduğu ifade edilmişti. Bu olayın serginin kendi ilkeleriyle çeliştiği düşüncesiyle Duchamp'ın kuruldan ayrılmasına sebep olmuş ve bazı kişiler dışında ilişkilerin gerilmesine yol açmıştı. Duchamp bu konuyu “*The Blind Man*” dergisinde “Richard Mutt Sorunu” başlığıyla tartışmaya açmıştı. dolayısıyla “Çeşme”yi sanat yapan şeyin nesnenin üretilmişliği değil, seçilmesi, adlandırılması ve gündelik işlevinden koparılarak yeni bir bağlamda sunulması olduğu vurgulanmıştı. Böylece nesne, kullanım alanının dışına taşınarak izleyicide yeni bir düşünce alanı açmakta; “ahlak dışı” ya da “tesisat ürünü” gibi itirazların tutarsızlığı da bu tartışma içinde yer almıştı. Bu çerçevede, sanayi ürünü ile sanat yapıtı arasındaki ayrımın çoğu zaman nesnenin maddesinden ziyade ona eşlik eden niyet ve imza/atıf üzerinden kurulduğu savunulmuştu. “R. Mutt” adının olası kaynağına ilişkin olarak da pisuarın ilişkilendirildiği firmanın Mott Works olduğu, firma sahibinin adının J.R. Mott olduğu; “Mott/Mutt” benzerliği ile okunmuş üzerinden yapılan kelime oyunları ve “Richard Mutt” baş harflerinin “ready-made” kavramına gönderme olarak değerlendirilebileceği ifade edilmişti. Sonuç olarak bu müdahalenin Amerikan sanat ortamında “sanat nedir?”, “sanatçı kimdir?”, “ustalık ve biriciklik zorunlu mudur?” gibi soruları keskinleştirmiş, Duchamp'ın yaklaşımının ise daha sonraki kavramsal sanat tartışmaları için güçlü bir başlangıç olmuştur. (Yılmaz, 2013: 151-152).

Görsel 1. Marcel Duchamp, *Fountain* (Çeşme), Readymade (Porselen pisuar, siyah boya), 1917 (orijinal), 1964 (yetkili replika), Tate, SFMOMA, Centre Pompidou, Philadelphia Museum of Art ([http 1](http://1)).

Duchamp sonraki yıllardaki üretim ve etkinliklerine ilişkin olarak, Man Ray ve Marc Allegret ile *Anemik Sinema* projesini gerçekleştirmiştir. Sanatçı 1947’de Paris’teki sürrealizm sergisinin hazırlanmasına destek vermiş ve ölümünden kısa süre önce Rouen’de kardeşleriyle birlikte bir retrospektif sergi açmıştır (Erden, 2012: 104). Bu çizgi, Duchamp’ın sanat pratiğini yalnızca tek bir “olay” üzerinden değil, zaman içinde farklı bağlamlarda sürdürdüğünü ve düşünsel etkisini çeşitli üretim alanlarına yaydığını göstermektedir (Erden, 2012: 104).

2. GÖSTERGEBİLİM

Göstergebilim, 20. yüzyılda kurumsallaşan ve anlamın üretiminde rol oynayan göstergeleri konu edinen bir çalışma alanıdır. “Gösterge” ise zihinsel/kavramsal içeriklerin ses, yazı ya da görsel biçimler aracılığıyla dışa vurulmasıyla ortaya çıkan işaretler bütünüdür (Sığircı, 2017: 47–48; 211). Bu nedenle yalnızca konuşma ve yazı değil, jestler, işaret sistemleri ve davranış kalıpları da gösterge kapsamına girer; göstergebilim de bu çok katmanlı iletişim düzenini çözümlemeyi amaçlar.

Alan, tarihsel olarak iki kavramsal hat üzerinden ilerlemiştir: Avrupa’da dilbilimini merkez alan yaklaşım “semyoloji” adını alırken, Amerika’da Peirce’nin pragmatist çizgisinde “semyotik” terimi öne çıkmıştır (Şahin, 2014: 2). Bu disiplinin sınırları kesin bir biçimde çizilmemiş olsa da dilbilim ve mantık temeli nedeniyle, iletişimden sanata; edebiyattan moda ve reklama kadar farklı alanlarda çözümleme yöntemi olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır (Akerson, 2006: 15). Türkçe akademik kullanımda ise bu iki yaklaşımı birlikte karşılamak üzere çoğunlukla “göstergebilim” ifadesi tercih edilmiştir.

Kuramsal düzeyde göstergebilim, yalnızca göstergeleri sınıflandıran bir katalog çalışması değildir; aksine, anlamın nasıl kurulduğunu araştıran ve anlam olgusunu yeniden düşünmeye yönelten bir çerçeve sunar (Rifat, 2009: 15). Saussure de göstergebilimin, dilbilim gibi tekil alanlara indirgenmeden, göstergeleri inceleyen ayrı bir bilim olarak ele alınması gerektiğine işaret eder (Saussure, 2014: 257–258). Bu bakış, anlamı “gösteren–gösterilen” ilişkisi üzerinden kavrar; dil dışı göstergeleri de kapsayacak biçimde, görsel sanatlar, sinema ve farklı simgesel sistemlerdeki anlam üretimini çözümlemeyi mümkün kılar (Guiraud, 1994: 18; Rifat, 2008: 235; Rifat, 2013a: 113).

3. ÇEŞME ESERİNİN GÖSTERGEBİLİM ANALİZİ

Yukarıda çizilen yöntemsel çerçeve doğrultusunda Fountain, ilk bakışta sıradan ve işlevsel bir “pisuar” olarak tanınan bir nesnenin, sanat alanına taşınmasıyla birlikte nasıl yeni bir gösterge rejimine girdiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada çözümleme, nesnenin maddi özelliklerinden çok, bu özelliklerin hangi kodlarla görünür kılındığına ve izleyiciye nasıl bir okuma biçimi dayattığına odaklanır. Endüstriyel porselenin beyazlığı, içbükey hazne formu ve deliklerin ritmik düzeni, düz anlam düzeyinde tesisata ait teknik ayrıntılar gibi görünse de sergi bağlamında “işlev” geri çekilir; nesne, anlamı üreten bir “işaretler bütünü” olarak yeniden konumlanmaktadır. Böylece Fountain, gündelik yaşamın profan alanına ait bir nesnenin yüksek kültürün mekânında alımlamaya sokulmasıyla “sanatın sınırlarını” bizzat tartışmanın nesnesi hâline getirmektedir.

Bu dönüşümün merkezinde, anlamı harekete geçiren bir dizi kurucu müdahale yer almaktadır. Nesnenin yönünün değiştirilmesi, işlevi askıya alırken izleyiciyi “kullanıcı” konumundan çıkarıp “yorumcu” konumuna iter; “R. Mutt 1917” imzası ise nesneyi anonim seri üretim alanından çekip bir sahiplik/otorite rejimine taşımıştır. Benzer biçimde “Fountain/Çeşme” başlığı, nesnenin gündelik adını iptal ederek yeni bir adlandırma alanı açmıştır. Nesne “pisuar” olduğu halde sembol olarak “çeşme” denmesi anlamı kaydırmaktadır. Bu kaydırma, çalışmanın temel tezi açısından belirleyicidir: Fountain’ın meselesi, tek bir simgesel karşılık bulmaktan çok, adlandırma ve çerçeveleme yoluyla sanat statüsünün hangi mekanizmalarla kurulduğunu görünür kılmaktır.

Düz anlamdan yan anlama geçişte, nesnenin çağrışım alanı hızla genişler. Pisuar, hijyen ve beden üzerinden mahremiyet kodlarını çağırırken aynı zamanda “aşağı/profan” alanın yükünü taşır; beyaz porselen yüzey modernliğin sterilite iddiasını, deliklerin düzeni ise mekanik tekrar ve seri üretim mantığını öne çıkarır. Bu göstergeler sergi mekânında yalnızca “şey” olarak değil, kültürel kodlarla yüklü bir biçimde okunmaktadır. İzleyicinin şaşkınlık, rahatsızlık ya da itiraz gibi tepkileri de bu nedenle çözümlemenin dışına itilmez; tam tersine, Fountain’ın anlam üretiminde izleyici tepkisi, eserin kurduğu gerilimin aktif bir parçası olarak işlev görmektedir. Çünkü eser, bakışın koşullarını değiştirerek “neye bakıyorum?” sorusunu zorunlu kılmaktadır.

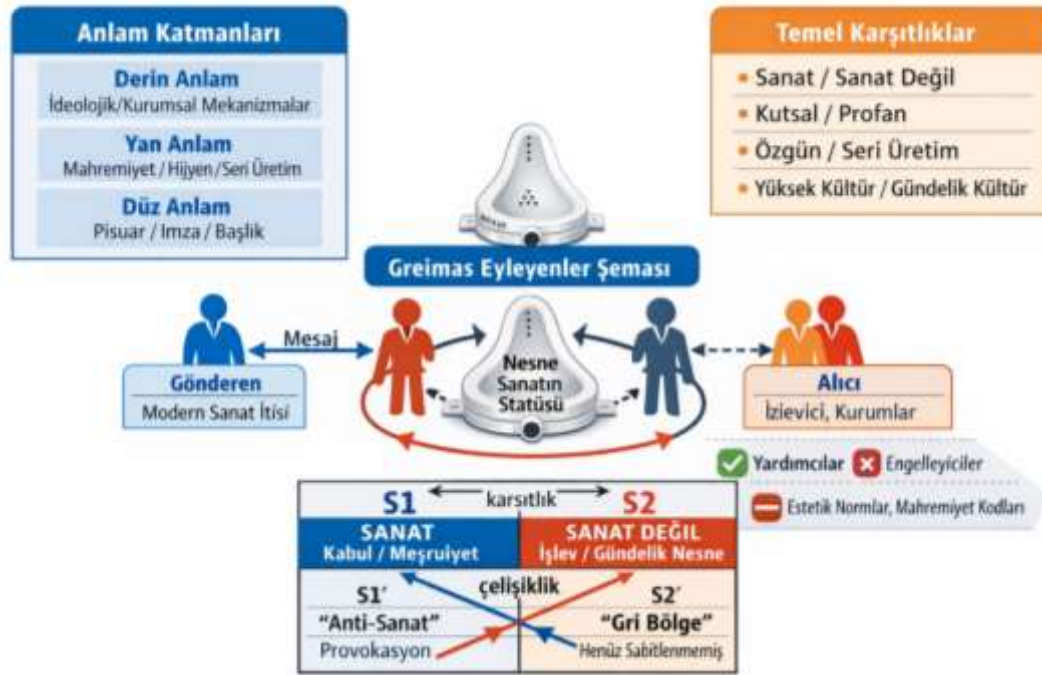
Derin anlam düzeyine gelindiğinde, çözümlemenin odağı nesneden sanat alanına kaymaktadır. Fountain, sanatın statüsünün nesnenin özsel niteliklerinden değil, onu kuşatan kurumsal kararlar, meşruiyet eşikleri ve yorum pratiklerinden doğduğunu göstermektedir. Bu nedenle eser, görünmez bir altyapı olmaktan çıkar; sergileme rejimi, etiketi, seçkisi ve kabul/ret mekanizmasıyla bizzat “gösterge”ye dönüşür. Eserdeki seri üretim mantığı, tekil ve “auratik” eser fikrini zedelerken; imza ve isimlendirme, sahicilik ve sanatçı adı etrafında kurulan değer üretim süreçlerini tartışmaya açmaktadır. Böylece Fountain, bir nesne üzerinden yürütülen tartışmanın ötesinde, modern sanatın ideolojik ve kurumsal işleyişini açığa çıkaran eleştirel bir düzlem kurmaktadır.

Bu düzlemde gerilim, birbiriyle bağlantılı karşıtlıklar aracılığıyla yoğunlaşır: sanat/sanat olmayan, kutsal/profan (sıradan), özgün/seri üretim, yüksek kültür/gündelik kültür, estetik haz/rahatsızlık, değer/değersizlik ve kurum onayı/kurum krizi. Özellikle sanat ↔ sanat olmayan ve kutsal ↔ profan eksenleri, eserin anlamını taşıyan ana omurgayı oluşturmaktadır. Profanın “kutsal” sanat alanına sokulması, sınırın doğal olmadığını; tarihsel, kültürel ve kurumsal bir karar alanı olarak kurulduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu nedenle Fountain, izleyicide kimi zaman özgürleştirici bir eşik deneyimi (kuralların kırılması), kimi zaman da tutsaklık hissi (kurumun iktidarı) üretebilen bir “sınır olayı” olarak ta anlaşılar.

Greimas’ın eyleyenler şeması, bu gerilimi anlatsal düzeyde düzenlemeye imkân verir: gönderen, modern sanatın “sanat nedir?” sorusunu diri tutan yenilik itkisi; özne, seçen/yerleştiren sanatçı-aktör; nesne, pisuarı yüceltmek değil sanat statüsünün üretim koşullarını ifşa etmektir (Greimas: 110; Soylu, 2022: 47-51). Alıcı olan, yalnızca izleyici değil; aynı zamanda kurumlar ve sanat tarihi anlatısıdır. Eseri anlamamızı sağlayan yardımcı öğeler imza, başlık, yön değişimi ve sergileme çerçevesi iken; engelleyiciler geleneksel estetik normlar, mahremiyet/ahlak kodları ve kurumsal kapı bekçiliği

mekanizmalarıdır. Böylece eser, “bir nesne seçildi” basitliğine indirgenmeyip, sanat alanında yürütülen bir sınır mücadelesi olarak kavranmaktadır.

Tablo 1. Fountain’ın anlamını katmanlar (düz–yan–derin), karşıtlıklar, eyleyenler ve göstergesel dörtgen üzerinden birlikte gösteren bütünlük çözümleme şeması.

Son olarak göstergesel dörtgen, “sanat / sanat değil” ikiliğini genişleterek eserin asıl etkisinin gri bölgede yoğunlaştığını ortaya koyar: nesne işlevden çekilir, fakat “sanat” oluşu otomatik biçimde sabitlenmez; kurum ve izleyici kararıyla tartışmalı olarak kurulur. Bu tartışmalı alan, Fountain’ı tek bir hükme indirgemeyi engeller ve izleyiciyi karar vermeye zorlar. Böylece eserin göstergebilimsel değeri, pisuarın “neyi temsil ettiği”nden çok, anlamın adlandırma–yerleştirme–çerçeveleme–kabul/ret süreçlerinde nasıl üretildiğini görünür kılmasında yatar. Bu bağlamda Fountain, tekil bir simge değil; sanatın sanat olmasını sağlayan göstergesel düzeni ifşa eden eleştirel bir aygıt olarak okunmalıdır.

SONUÇ

Marcel Duchamp’ın sanatsal yönelimi kronolojik olarak incelendiğinde, modernist biçim arayışlarından sanatın ontolojik statüsünü sorgulayan kavramsal bir kırılmaya doğru ilerleyen bilinçli bir dönüşüm izlenmektedir. 1917 tarihli Fountain (*Çeşme*), bu dönüşümün hem tarihsel hem kuramsal açıdan en belirleyici eşiğini temsil etmektedir.

Çeşme olayı, sanat eserinin değerinin nesnenin maddi özelliklerinden, el işçiliğinden ya da estetik hazdan türemek zorunda olmadığını ortaya koymuştur. Duchamp’ın müdahalesi, üretim eylemini merkeze alan geleneksel sanat anlayışını yerinden ederek; seçme, adlandırma, imzalama ve sergileme bağlamını sanatın kurucu unsurları hâline getirmiştir. Böylece sanatçı, “yapan” değil “seçen ve tanımlayan” özne konumuna geçmiştir. Bu değişim, sanat nesnesinin anlamını üretim sürecinden çok kurumsal ve söylemsel çerçeveye bağlayan yeni bir paradigma oluşturmuştur.

Göstergebilimsel açıdan bakıldığında Fountain, gündelik ve işlevsel bir nesnenin bağlam değişimi yoluyla yeni bir gösterge rejimine sokulmasının örneğidir. Düz anlam düzeyinde tesisat nesnesi olan pisuar; başlık, imza ve yön değişikliği aracılığıyla yan ve derin anlam katmanlarına açılmakta, sanat/sanat olmayan; kutsal/profan; özgün/seri üretim gibi karşıtlıkları görünür kılmaktadır. Eserin asıl etkisi, tekil bir sembol üretmesinden ziyade, sanat statüsünün hangi koşullar altında kurulduğunu ifşa etmesinde yatmaktadır.

Sonuç olarak Fountain, yalnızca provokatif bir jest değil; modern sanatın meşruiyet mekanizmalarını açığa çıkaran kavramsal bir dönüm noktasıdır. Anlam, nesnenin özünde değil; onu kuşatan adlandırma, çerçeveleme ve kabul/ret süreçlerinde üretilmektedir. Duchamp'ın bu müdahalesi, 20. yüzyıl sanatında kavramsal yaklaşımların gelişimini mümkün kılan temel kırılmalardan biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Akerson, F. E. (2006). Göstergebilime Giriş, İstanbul: Multilingual Yayınevi.

Erden, O. (2012). Modern Sanat Hakkında Bilmemiz Gereken Her Şey. İstanbul: Boyut Matbaacılık.

Sfmoma (1998). <https://www.sfmoma.org/artwork/98.291/> (20. 01.2026).

Greimas, A.J. (1987). Qn Meaning Selected Writings in Semiotic Teory, University of Minnesota Press, Minneapolis, Canada.

Guiraud, P. (1994). Göstergebilim, Ankara: İmge Kitabevi.

[https 1. www.sfmoma.org/artwork/98.291/](https://www.sfmoma.org/artwork/98.291/) Erişim Tarihi (20. 01.2026).

Saussure, F. (2014). Genel Dilbilim Yazıları. Çev. Savaş Kılıç, İthaki Yayınları.

Sığircı, İ. (2017). Göstergebilim Uygulamaları, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi

Şahin, S. (2014). Göstergebilim ve Tarihsel Gelişimi, Ankara: Hacettepe Ü. Yayınları.

Rifat, M. (2008). Xx. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları,2.İstanbul: YKY.

Rifat, M. (2009). Göstergebilimin Abc'si, 3.Bs. İstanbul: Say Yayınları.

Rifat, M (2013a). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları,1.İstanbul: YKY.

Tate. (2026). *Readymade*. Tate. <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/r/readymade>

Yılmaz Mehmet, (2013) Modernden Postmoderne Sanat, (2. Baskı), Ankara: Ütopya Yayınevi

**THE ISSUE OF TURKEY’S ENTRY INTO THE LEAGUE OF NATIONS IN HIGH
SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS OF THE REPUBLICAN ERA
CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA TÜRKİYE’NİN
MİLLETLER CEMİYETİNE GİRMESİ MESELESİ**

BAYRAM AKÇA¹

**¹Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
0000-0001-7396-3498**

Özet

Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Türkiye’de yapılan devrimler Türk Milletine batılı bir hüviyet kazandırmıştır. Bu olay dış siyaset üzerinde de etkisini göstermiştir. Türkiye’nin işlerine karışma yolunu kapatmıştır. Diğer yandan Türkiye’nin devletlerarası ilişkilerinde tuttuğu barışçıl tutum dünya devletlerinin Türkiye hakkındaki olumsuz fikirlerini değiştirmeye başlamıştır. Türkiye, sözüne gösterdiği bağlılık ve iyi niyeti nedeniyle dostluğu aranan bir ülke konumuna gelmiştir. Bu nedenle Türkiye ile komşu olan veya olmayan birçok ülke, onunla dostluk ve ticaret anlaşmaları yapmak için müracaat etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye 1928 ile 1930 yılları arasında İtalya, Yunanistan, Fransa, Rusya, İran, Irak, Afganistan gibi devletlerle siyasi, ekonomik ve kültürel antlaşmalar imzalamıştır. Türkiye bir yandan kendi güvenliği için çalışırken diğer yandan da elindeki tüm imkânları dünya barışı için seferber etmesi dünya devletleri üzerinde Türkiye lehine büyük bir yankı uyandırmasına neden olmuştur. İşte bu nedenle Temmuz 1932’de Milletler Cemiyeti Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ni resmen cemiyete girmeye davet etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de bu daveti kabul etmiştir. Türk temsilci ilk defa Milletler Cemiyeti toplantısına katıldığı zaman diğer tüm devletlerin temsilcileri kürsüden Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu devrimleri ve dünya barışına katkılarını takdirle ifade etmişlerdir. Bu bildiride, 1934-2000 yılları arasında yani Cumhuriyet döneminde farklı kişiler tarafından hazırlanan lise tarih ders kitaplarında bu konunun nasıl kaleme alındığı ve benzer ve farklı yönlerinin neler olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Milletler Cemiyeti, tarih ders kitapları

Abstract

The revolutions that took place in Turkey after the signing of the Treaty of Lausanne gave the Turkish nation a Western identity. This event also had an impact on foreign policy. It closed the door to interference in Turkey's affairs. On the other hand, Turkey's peaceful stance in its international relations began to change the negative perceptions of Turkey held by world powers. Turkey became a country sought after for friendship due to its commitment to its word and its goodwill. For this reason, many countries, both neighboring and non-neighboring, began to apply to make friendship and trade agreements with Turkey. In this context, between 1928 and 1930, Turkey signed political, economic, and cultural agreements with countries such as Italy, Greece, France, Russia, Iran, Iraq, and Afghanistan.

While working for its own security on the one hand, Turkey mobilized all its resources for world peace on the other, which caused a great resonance in favor of Turkey among the world's nations.

For this reason, in July 1932, the League of Nations officially invited the Government of the Republic of Turkey to join the League. The Government of the Republic of Turkey accepted this invitation. When the Turkish representative attended the League of Nations meeting for the first time, representatives of all other states took the podium and expressed their appreciation for the revolutions Turkey had achieved and its contributions to world peace.

This paper reveals how this topic was addressed in high school history textbooks prepared by different individuals between 1934 and 2000, i.e., during the Republican era, and what the similarities and differences were.

Keywords: Turkey, League of Nations, history textbooks

1. GİRİŞ

Atatürk dönemi Türk dış politikası 1918-1923 yani Millî Mücadele dönemi, 1923-1932 yani Lozan'dan kalan sorunları çözme dönemi ve 1932-1938 yani Lozan'dan kalan sorunları çözme ve uluslararası alanda yer edinme dönemi olarak üç evreye ayrılmıştır.¹

Millî Mücadele kazanıldıktan sonra Ankara Hükümeti ile Batılı Devletler Lozan'da bir araya gelmişlerdir.24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Ankara Hükümeti kendini uluslararası alanda kabul ettirmiştir. Ancak Lozan'da, İngiltere ile Irak sınırı ve Musul Sorunu, Yunanistan ile Ahali Mübadelesi sorunu, Fransa ile Suriye Sınırı ve Hatay Sorunu çözüme kavuşturulamamıştı. İşte bu bağlamda 1923-1938 yılları arasında yani Atatürk döneminde Türk dış politikasının amacı, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi çerçevesinde bir yandan Lozan Antlaşması'nda arda kalan sorunları çözmek diğer yandan da, bölgesel güvenlik başta olmak üzere dünya barışına katkı sağlamak için komşu ve diğer devletlerle antlaşmalar yaparak ilişkileri geliştirmek olmuştur.²

İşte yukarıda belirtilen Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk dış politika vizyonu Cumhuriyet tarihi boyunca farklı kişiler tarafından hazırlanan lise tarih ders kitaplarında hassasiyetle vurgulanmıştır. Nitekim tarih ders kitaplarında işlenecek konuların içerik ve sunumlarına yönelik hususlar dönemin yöneticileri tarafından ciddiyle ele alınmış, her farklı iktidar döneminde lise tarih ders kitaplarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler genellikle dönemin siyasi atmosferine de uygun olarak işlenen konunun azaltılması artırılması veya tamamen müfredattan çıkarılması şeklinde kendini göstermiştir.³

Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi boyunca lise kademesindeki tarih öğretim programı ve ders kitaplarında her zaman yer verilen konular arasında Türk dış politikası var olmuştur. Bu çalışmada da Türk dış politikası içinde ayrı bir öneme sahip olan “Milletler Cemiyetine Giriş” konusu ile ilgili farklı dönemlerin ders kitaplarında yer alan veriler sunularak, konunun yıllara göre içerik ve biçimsel farklılıkları analiz edilmiştir. Bu analizde “Milletler Cemiyetine Giriş” konusunun hangi başlıklar altında işlendiği ve kaç sayfa olduğu yararlanılan kaynaklar açısından değerlendirilmeler yapılmıştır.⁴

2. CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA HATAY MESELESİ

2.1. Tarih IV, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1934

“Türk Dış Politikası” konusu, 1930'lu yıllarda Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak liseler için hazırlanan ve liselerde okutulan dört ciltlik tarih kitaplarının IV. cildinde, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” başlığı altında, 204-205 sayfalarda şöyle işlenmiştir:

“(…)”

Cumhuriyetin 1920 yılında başlayan dış siyaseti iki devreye bölünebilir.

Birinci, Millî Mücadele ile mütevazı olarak Sevr Antlaşması'nı yıkmayı amaçlayan *İstiklal Harbi* devresidir, Lozan Antlaşması'na kadar devam eder.

“(…)”

¹ Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), 608; Mehmet Temel, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin İtalya Politikası,” 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi (12-15 Kasım 2019)* içinde, yay. Haz. Erdem Ünlen ve H. Ayтуğ Tokur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021), 1337-1349;

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, Cilt I (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992), 321-330. Metin Menekşe, “Osmanlı Devleti'nin Tarihi Coğrafyasını Sözle Resmetmek: Atasözleri ve Deyimler Örneğinde,” *Prof. Dr. Mehmet Naci Önal Armağanı* içinde, ed. Aysun Dursun vd. (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2024), 551.

³ Seher Akça, “Cumhuriyet Dönemi Lise Ders Kitaplarında Cumhuriyetin İlanı,” *Near East Historical Review* 13, no. 1 (Ocak 2023): 151-165.

⁴ Ahmet Şimşek ve Emre Çakmakçı, “Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Millî Mücadele,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 30 (Güz 2019): 191-193.

Lozan'dan sonraki Cumhuriyet siyaseti, düşman devletlere kabul ettirilen bağımsızlık barışının ortaya çıkışını takip eder. Türkiye Cumhuriyeti dış siyasetinin esas hedefi *yurtta barış, dünyada barıştır*. Cumhuriyet Hükümeti, başka devletler karşısında, kendi siyasetinin bağımsızlığına saygı gösterilmesini büyük bir hassasiyetle istediği ve memleketin milli haklarına yabancıların dokunmasına tahammül edemediği kadar, başka devletlerin de haklarına ilişmez.

Cumhuriyet Hükümeti yurtta barış gayesini gerek komşularıyla gerek uzak ve yakın diğer devletlerle samimi dostluk ilişkilerinin daima gelişmesine çalışmakla sağlar ve sürdürür. Bu maksatla etrafımızdaki komşuların hemen hepsiyle *dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları* yapmıştır. Saldırmazlık antlaşması, devletlerin birbirlerine saldırmayacaklarına dair karşılıklı taahhütte bulunmaları demektir. Cumhuriyet Hükümeti, *dünya barışını sürdürmek ve desteklemek için* samimi olarak faaliyet yürütmekten geri durmaz.

Milli hakları dışarıda saydırmak, milli sınırların güvenliğini daima artırmak, memleketin dış ticaretini geliştirmek, Türkiye'nin milletler arasındaki mevkiini layık olduğu en yüksek ve şerefli derecelerde tutmak ve daima daha çok şereflendirmeye çalışmak, Cumhuriyetin dış siyasetinin güttüğü esas görev gayeleridir”.

Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından hazırlatılan ve 1934 yılında liselerde okutulmak üzere bastırılan bu kitapta Türk dış politikası konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinin “Yurtta Barış, Dünya'da Barış” ilkesine dayandığı, bu maksatla etrafımızdaki komşuların hemen hepsiyle *dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları* yapıldığı bu antlaşmalar neticesinde Türkiye'nin hem bölge hem de dünya barışına samimi destek verdiği ve bunun da Cumhuriyetin dış siyasetinin güttüğü esas görev ve gayeleri arasında olduğu, belirtilmiştir. Ancak bu kitabın dış politika kısmında bizzat “Milletler Cemiyeti”ne girişimimiz ele alınmamış ama dolaylı olarak ifade edilmiştir.

2.2. Fahriye Yazgan-Neriman Serdarlar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-1955, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958*

19

Bu kitap, İstanbul Kız Lisesi Tarih Öğretmeni Fahriye Yazgan ve Devlet Konservatuvarı Tarih Öğretmeni Neriman Serdarlar tarafından liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu kitapta “Milletler Cemiyetine girişimiz” “Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” ana başlığı altında 155-156 sayfalarda şu şekilde yer almıştır.

“Milletler Cemiyetine Girişimiz:

Hakka ve milli menfaate dayanan milli siyaseti ve içten düşmanlarına karşı kuvvetli bir orduya sahip oluşu sayesinde Türkiye Cumhuriyeti, bütün devletlerin saygı ve takdirini kazandı. Türkiye'nin cihan sulhunun korunmasında gösterdiği gayreti göre Milletler Cemiyeti, 1932'de Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini cemiyete girmeye resmen davet etti. Teklif hükümetimiz tarafından kabul edildi. Çünkü milli siyasetimiz yüksek bir insanlık duygusuna dayanmaktadır. Türk Milleti, kendi topluluğu dışında olanlara yabancı ve düşman gözü ile bakmadığı gibi, dünya barışı ve milletlerin saadeti için çalışmayı bir vazife olarak kabul etmektedir. Atatürk, bir nutkunda bütün dünya milletlerinin sulha olan ihtiyacını söyle izah eder:

“Dünya ve dünya milletleri arasında sükûn ve iyi geçim olmazsa bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur”

Türkiye temkinli siyaseti yüzünden dünya devletleri arasında önemli bir mevki edindi. Dostluğu aranır ve güvenilir bir devlet olan Türkiye'yi birçok devlet reisleri ziyaret ettiler. Türkiye birçok devletle dostluk muahedeleri, komşu devletlerle de saldırmazlık paktı yaptı.”

Yukarıda adı geçen yazarlar tarafından hazırlanan bu kitapta Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti ana başlığı altında işlenen “Milletler Cemiyetine girişimiz” konusunda, önce Türkiye'nin genel dış siyaseti ele alınmış sonra Türkiye'nin dünya barışı için gösterdiği çabalara vurgu yapılmış ve son

olarak da 1932 yılında Milletler Cemiyeti'nin bizzat daveti üzerine Türkiye'nin bu cemiyete üye olduğu belirtilmiştir

2.3. Mükerrerem Kâmil Su-Kâmil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1973

Mükerrerem Kâmil Su ve Kâmil Su'nun 1973 yılında lise ve dengi okullar için yazdığı bu kitapta, "Milletler Cemiyetine giriş" konusu, "Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Dış Siyaseti" ana başlığı altında, 151. sayfada aşağıdaki şekilde işlenmiştir.

"Milletler Cemiyetine giriş:

Türkiye'nin güttüğü azimli dış siyaseti, içişlerinde gösterdiği başarılar dünya gözündeki itibarının artmasına sebep oldu. Bütün ileri hamleleri, devrim hareketleri takdir ve hayranlıkla izleniyordu. Evvelce düşman olanlar yavaş yavaş onun dostluğunu kazanmakta kendi hesaplarında bir kazanç bulunduğu anlayışına vardılar. Bu anlayışlardır ki, Türkiye ile siyasal ve ekonomik anlaşmalar yapma yolunu tuttular.

"Yurtta sulh, cihanda sulh" sözünü kendisine değişmez bir ilke olarak kabul eden Türkiye'nin kendi gelişmesi ve güvenliği için olduğu kadar, imkânları ölçüsünde dünya barışı için de çalıştığı, gün geçtikçe herkes tarafından anlaşılmaya başlandı. Türkiye'nin gerçek bir barış elemanı olarak Milletler Cemiyetine alınması zorunluluğu kabul edildi. Bunun üzerine 1932 yılında Türkiye, resmen Milletler Cemiyetine girmeye çağrıldı. Türkiye Hükümeti bu cemiyetin işlemesindeki aksaklıkları bilmekle beraber dünyada barışın korunması için beslediği iyi niyetlerin yeni bir örneğini vermek amacıyla bu çağrıyı kabul etti. Böylece Milletler Cemiyetinin bir üyesi oldu (18 Temmuz 1932)".

1973 yılında iki yazar tarafından liseler için hazırlanan bu kitapta "Birleşmiş Milletlere Girişimiz" konusu Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Dış Siyaseti ana başlığı altında verilmiştir. Konu işlenirken önce, Türkiye'nin izlediği azimli dış politika ele alınmış sonra bu dış politika sayesinde Türkiye'nin dost ve düşmanları ile birçok siyasal ve ekonomik anlaşmaları yaptığı yazılmış ve son olarak da 1932 yılında Türkiye'nin bu cemiyete üye olduğu belirtilmiştir.

2.4. Enver Behnan Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1976

Enver Behnan Şapolyo'nun 1976 yılında liseler için yazdığı bu eserde, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti" 149-156. sayfalarda verilmiştir. Ancak bu kitapta dış politika konuları arasında Montrö Antlaşması'na (1936), Sadabat Paktı'na (1937), Hatay'ın Anavatana Katılmasına (1939) ve Ankara Paktı'na (1939) yer verilmişken Atatürk dönemi dış politikada önemli bir yere sahip olan Türkiye'nin "Milletler Cemiyetine Girişi" konusuna hiç yer verilmemiştir. Bu da kitap için önemli bir eksiklik olarak görülmüştür.

2.5. Mükerrerem K. Su- Prof. Dr. Ahmet Mumcu, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995

Mükerrerem K. Su ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun 1995 yılında lise ve dengi okullar için yazdığı bu kitapta "Milletler Cemiyeti" konusu "Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti" ana başlığı altında 256. sayfada aşağıdaki şekilde verilmiştir.

"Milletler Cemiyeti ve Milletler Cemiyetine Girişimiz:

Türkiye Cumhuriyeti mili sınırlarını çizmiş artık barış ve güvenlik içinde yaşamak istiyordu. Hiçbir milletin toprağında gözü yoktu. Hiçbir devletin içişlerine karışmak istemiyordu. Buna karşılık, başkalarından da kendi haklarına ve bağımsızlığına aynı biçimde saygı gösterilmesini bekliyordu. Bu, yeni Türk Devletinin milli siyaseti idi. Bu siyaset, Atatürk'ün "Yurtta sulh dünyada sulh" sözlerinde anlam buluyordu. Cumhuriyet döneminde karşımıza çıkan sorunları, bu temel düşünceden hareket ederek her zaman kendi çıkarlarımızı doğrultusunda çözümlemeyi sağladık. Türkiye'nin her siyasal girişiminde, kendi gelişmesini ve güvenliğini sağlamak amacını güttüğü kadar, imkânları ölçüsünde,

dünya barışının korunması için de çalıştığı giderek herkes tarafından anlaşılmaya başlandı. Bu nedenle Türkiye'nin gerçek bir barış elemanı olarak Milletler Cemiyeti'ne alınması zorunlu görüldü. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti resmen Milletler cemiyetine girmeye çağrıldı (1932).

Milletler Cemiyeti Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'un, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya barışını sağlamak amacıyla ortaya attığı milliyet ilkelerine dayanarak kurulmuştu. Bu ilkelere göre, her millet kendi geleceğini kendi kararlaştıracaktır. Savaşta yenilmiş olan devletlerden savaş tazminatı alınmayacaktır. Silahlar azaltılacaktır. Bu ilkeleri benimseyen milletlerce kurulan derneğe, Milletler Cemiyeti denildi. Ama cemiyet kısa bir süre sonra kuruluş amacından uzaklaştı. Çok iyi niyetle kurulan bu cemiyet milletlerarası barışı koruyacağı, insanların mutluluğuna çalışacağı yerde, büyük devletlerin çıkarlarını savunan bir organ haline geldi. Milliyet ilkesi, yeniden devletleri parçalamak, güçten düşürmek için uygulandı. Sömürgeci devletler, bu ilkelerin kendi topraklarında uygulanmasına razı olmadılar. Sömürgelerde yaşayan halkın istekleri asla dikkate alınmadı. Yenilen devletlerden savaş tazminatı alınmayacağı ilke olarak kabul edildiği halde onarım adı altında ödenmesi güç tazminatlar istendi.

Türk Hükümeti, bu cemiyetin işlemesindeki aksaklıkları bilmekle beraber, dünya barışının korunması için beslediği iyi niyetin bir örneğini vermek amacıyla çağrıyla kabul ederek cemiyete girdi. Böylece Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi oldu (18 Temmuz 1932) ”.

Bu kitapta “Milletler Cemiyeti'ne Giriş ” konusu, Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti ana başlığı altında işlenmiştir. Konu işlenirken önce Türkiye'nin “Yurtta Sulh Dünyada Sulh” ilkesine bağlı bir dış politika benimsediği belirtilmiş sonra bu politika sonucu dünya barışına yaptığı katkılardan dolayı Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye edildiği vurgulanmış ve son olarak da Milletler Cemiyeti'nin kurulduktan sonra kuruluş amacından oldukça uzaklaşarak sömürgeci devletlere hizmet eden bir kurum haline geldiği yazılmıştır.

3. SONUÇ

Milli Mücadele kazanılıp Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türk dış politikası bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından yönlendirilmiş ve yurtta sulh, dünyada sulh ilkesi çerçevesinde yürütülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarından 2000 yılına kadar Liselerde okutulmak için hazırlanan tarih ders kitaplarında Türk dış politikasına ayrı bir bölüm ve Türkiye'nin “Milletler Cemiyetine katılması” da bölüm altında ayrı bir başlık olarak verildiği görülmüştür.

1934 yılında 2000 yılına kadar yani Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze Türk dış politikasını ve dolayısıyla Milletler Cemiyetine katılmayı içine alan ders kitapları, *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1955), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, gibi farklı başlıklar altında farklı zamanlarda ve farklı kişiler tarafından kaleme alınmıştır.

Bu ders kitaplarında, dönem ve yazarlara göre farklı başlıklar görülmekle birlikte konu işlenişinde aynı noktalar tespit edilmiştir. Bunlar;

1-Her ders kitabında Türk dış politikası ünitesinde mutlaka “Milletler Cemiyetine giriş” konusu ele alınmıştır.

2- “Birleşmiş Milletlere giriş” konusu incelediğimiz kitaplarda, “Milletler Cemiyetine girişimiz”, “Milletler Cemiyetine giriş”, “Milletler Cemiyeti” ve “Milletler Cemiyetine girişimiz” gibi başlıklarla ile işlenmiştir.

3- “Birleşmiş Milletler” konusu işlenirken hemen her kitapta Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yurtta Sulh Dünyada Sulh” sözü vurgulanmıştır.

4-Liseler için hazırlanan bu kitaplara, kullanılan dil açısından bakıldığında, geçmişten günümüze doğru daha sade, anlaşılır ve yalın bir şekilde yazıldığı görülmüştür.

4. KAYNAKLAR

- Akça, Seher. “Cumhuriyet Dönemi Lise Ders Kitaplarında Cumhuriyetin İlanı.” *Near East Historical Review* 13, no. 1 (Ocak 2023): 151-165.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*. Cilt I. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- Menekşe, Metin. “Osmanlı Devleti’nin Tarihî Coğrafyasını Sözle Resmetmek: Atasözleri ve Deyimler Örneğinde.” *Prof. Dr. Mehmet Naci Önal Armağanı* içinde, editörler Aysun Dursun vd., 547-564. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2024.
- Su, Mükerrerem K., ve Ahmet Mumcu. *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.
- Su, Mükerrerem Kâmil, ve Kâmil Su. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Kanaat Yayınları, 1973.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Rafet Zaimler Kitabevi, 1976.
- Şimşek, Ahmet, ve Emre Çakmakçı. “Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Milli Mücadele.” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 30 (Güz 2019): 189-227.
- Tarih IV*. İstanbul: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1934.
- Temel, Mehmet. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’nin İtalya Politikası.” *9. Uluslararası Atatürk Kongresi (12-15 Kasım 2019)* içinde, yayına hazırlayan Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur, 1337-1349. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.
- Yazgan, Fahriye, ve Neriman Serdarlar. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.

**THE ISSUE OF THE MONTREUX STRAITS CONVENTION IN HIGH SCHOOL
HISTORY TEXTBOOKS OF THE REPUBLICAN ERA
CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA MONTRÖ BOĞAZLAR
SÖZLEŞMESİ MESELESİ**

BAYRAM AKÇA¹

¹Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

0000-0001-7396-3498

Özet

Bu bildirinin amacı, Cumhuriyet dönemi lise tarih ders kitaplarında Montrö Boğazlar Sözleşmesinin nasıl işlendiğini ortaya koymaktır.

İşte bu bağlamda, Lozan Antlaşmasına göre Türkiye boğazlarda asker bulunduramayacaktı. Ancak 1933 yılından sonra Avrupa'da hızla bir silahlanma yarışı başlamıştır. Bu durum karşısında Türkiye Boğazların güvenliğini sağlamak için Birleşmiş Milletlere bu konuda bir başvuruda bulunmuştur. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve Almanya'nın Ren Bölgesine asker sokması üzerine Türkiye harekete geçmiştir. Bu amaçla Türkiye ilgili devletlere birer nota göndererek boğazlar rejiminin yeniden belirlenmesini istemiştir. İlgili devletlerin bu notaya olumlu cevap vermesi üzerine 1936 yılında Montrö'de bir Boğazlar Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta, boğazlar üzerindeki Türk egemenliği kesinlikle kabul edilmiştir.

Bu sözleşmeye göre: 1-Boğazlar Türk devletine geçiyordu. 2-Lozan Antlaşması ile Boğazların her iki yanında askersiz duruma getirilen yerlerde Türkiye asker bulundurabilecekti 3-Yabancı gemilerin boğazlardan geçişi serbest olacaktı. Ancak yabancı savaş gemilerinin geçişleri sınırlandırılacaktı. Karadeniz'de bir anda bulunabilecek ve Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri zaman ve ağırlık bakımından sınırlandırılmıştır. Ayrıca Türkiye bir savaşa girer ise boğazları istediği gibi açıp kapayabilecekti.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı günün gecesi Türk ordusu boğazlar bölgesine girmiştir. Türkiye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile büyük bir siyasi zafer kazanmıştır. Boğazlarda asker bulundurmakla Doğu Akdeniz'deki durumumuz güçlenmiş ve dünya devletleriyle olan dostluğumuz daha da değer kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Boğazlar Komisyonu, Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Abstract

The purpose of this paper is to reveal how the Montreux Straits Convention was addressed in high school history textbooks of the Republican era.

In this context, according to the Treaty of Lausanne, Turkey could not station troops in the straits. However, after 1933, an arms race began rapidly in Europe. Faced with this situation, Turkey applied to the United Nations to ensure the security of the straits. Turkey acted following Italy's invasion of Abyssinia and Germany's deployment of troops to the Rhine region. To this end, Turkey sent notes to the relevant states requesting that the straits regime be redefined. Following the positive response of the relevant states to this note, a Straits Conference was convened in Montreux in 1936. At this conference, Turkish sovereignty over the Straits was unequivocally recognised.

Under this treaty: 1-The Straits were transferred to the Turkish state. 2-Turkey would be able to station troops in areas on both sides of the Straits that had been demilitarised under the Treaty of Lausanne. 3-The passage of foreign ships through the Straits would be free. However, the passage of foreign warships would be restricted. Warships belonging to states that do not have a coastline on the Black Sea and may suddenly appear in the Black Sea were restricted in terms of time and weight. Furthermore, if Turkey entered a war, it would be able to open and close the Straits as it saw fit.

On the night the Montreux Straits Convention was signed, the Turkish army entered the Straits region. Turkey achieved a major political victory with the Montreux Straits Convention. Maintaining a military presence in the straits strengthened our position in the Eastern Mediterranean and further enhanced our friendship with the world's nations.

Keywords: Turkey, Straits Commission, Montreux Straits Convention

1. GİRİŞ

Atatürk dönemi Türk dış politikası 1918-1923 yani Millî Mücadele dönemi, 1923-1932 yani Lozan'dan kalan sorunları çözme dönemi ve 1932-1938 yani Lozan'dan kalan sorunları çözme ve uluslararası alanda yer edinme dönemi olarak üç aşamada incelenmiştir.⁵

Millî Mücadele kazanıldıktan sonra Ankara Hükümeti ile Batılı Devletler Lozan'da bir araya gelmişlerdir.24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Ankara Hükümeti kendini uluslararası alanda kabul ettirmiştir. Ancak Lozan'da, İngiltere ile Irak sınırı ve Musul Sorunu, Yunanistan ile Ahali Mübadelesi sorunu, Fransa ile Suriye Sınırı ve Hatay Sorunu çözüme kavuşturulamamıştı. İşte bu bağlamda 1923-1938 yılları arasında yani Atatürk döneminde Türk dış politikasının amacı, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi çerçevesinde bir yandan Lozan Antlaşması'nda arda kalan Boğazlar gibi sorunları çözmek diğer yandan da dünya barışına katkı sağlamak için komşu ve diğer devletlerle antlaşmalar yaparak ilişkileri geliştirmek olmuştur.⁶

İşte yukarıda belirtilen Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk dış politika vizyonu Cumhuriyet tarihi boyunca farklı kişiler tarafından hazırlanan lise tarih ders kitaplarında hassasiyetle vurgulanmıştır. Nitekim tarih ders kitaplarında işlenecek konuların içerik ve sunumlarına yönelik hususlar dönemin yöneticileri tarafından ciddiyetle ele alınmış, her farklı iktidar döneminde lise tarih ders kitaplarına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler genellikle dönemin siyasi atmosferine de uygun olarak işlenen konunun azaltılması artırılması veya tamamen müfredattan çıkarılması şeklinde kendini göstermiştir.⁷

Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi boyunca lise kademesindeki tarih öğretim programı ve ders kitaplarında her zaman yer verilen konular arasında Türk dış politikası var olmuştur. Bu çalışmada da Türk dış politikası içinde ayrı bir öneme sahip olan “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusu ile ilgili farklı dönemlerin ders kitaplarında yer alan veriler sunularak, konunun yıllara göre içerik ve biçimsel farklılıkları analiz edilmiştir. Bu analizde “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusunun hangi başlıklar altında işlendiği ve kaç sayfa olduğu yararlanılan kaynaklar açısından değerlendirilmeler yapılmıştır.⁸

2. CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA HATAY MESELESİ

2.1. Tarih IV, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1934

“Türk Dış Politikası” konusu, 1930'lu yıllarda Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak liseler için hazırlanan ve liselerde okutulan dört ciltlik tarih kitaplarının IV. cildinde, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” başlığı altında, 204-205 sayfalarda şöyle işlenmiştir:

“(…)”

Cumhuriyetin 1920 yılında başlayan dış siyaseti iki devreye bölünebilir.

Birinci, Millî Mücadele ile mütevazı olarak Sevr Antlaşması'nı yıkmayı amaçlayan *İstiklal Harbi* devresidir, Lozan Antlaşması'na kadar devam eder.

“(…)”

⁵ Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991), 608; Mehmet Temel, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin İtalya Politikası,” 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi (12-15 Kasım 2019)* içinde, yay. Haz. Erdem Ünlen ve H. Ayтуğ Tokur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021), 1337-1349.

⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, Cilt I (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992), 321-330. Metin Menekşe, “Osmanlı Devleti'nin Tarihi Coğrafyasını Sözlü Resmetmek: Atasözleri ve Deyimler Örneğinde,” *Prof. Dr. Mehmet Naci Önal Armağanı* içinde, ed. Aysun Dursun vd. (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2024), 551.

⁷ Seher Akça, “Cumhuriyet Dönemi Lise Ders Kitaplarında Cumhuriyetin İlanı,” *Near East Historical Review* 13, no. 1 (Ocak 2023): 151-165.

⁸ Ahmet Şimşek ve Emre Çakmakçı, “Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Millî Mücadele,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 30 (Güz 2019): 191-193.

Lozan'dan sonraki Cumhuriyet siyaseti, düşman devletlere kabul ettirilen bağımsızlık barışının ortaya çıkışını takip eder. Türkiye Cumhuriyeti dış siyasetinin esas hedefi *yurtta barış, dünyada barıştır*. Cumhuriyet Hükümeti, başka devletler karşısında, kendi siyasetinin bağımsızlığına saygı gösterilmesini büyük bir hassasiyetle istediği ve memleketin milli haklarına yabancıların dokunmasına tahammül edemediği kadar, başka devletlerin de haklarına ilişmez.

Cumhuriyet Hükümeti yurtta barış gayesini gerek komşularıyla gerek uzak ve yakın diğer devletlerle samimi dostluk ilişkilerinin daima gelişmesine çalışmakla sağlar ve sürdürür. Bu maksatla etrafımızdaki komşuların hemen hepsiyle *dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları* yapmıştır. Saldırmazlık antlaşması, devletlerin birbirlerine saldırmayacaklarına dair karşılıklı taahhütte bulunmaları demektir. Cumhuriyet Hükümeti, *dünya barışını sürdürmek ve desteklemek için* samimi olarak faaliyet yürütmekten geri durmaz.

Milli hakları dışarıda saydırmak, milli sınırların güvenliğini daima artırmak, memleketin dış ticaretini geliştirmek, Türkiye'nin milletler arasındaki mevkiini layık olduğu en yüksek ve şerefli derecelerde tutmak ve daima daha çok şereflendirmeye çalışmak, Cumhuriyetin dış siyasetinin güttüğü esas görev gayeleridir”.

Türk Tarih Tezi'ne uygun olarak bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından hazırlatılan ve 1934 yılında liselerde okutulmak üzere bastırılan bu kitapta Türk dış politikası konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinin “Yurtta Barış, Dünya'da Barış” ilkesine dayandığı, bu maksatla etrafımızdaki komşuların hemen hepsiyle *dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları* yapıldığı bu antlaşmalar neticesinde Türkiye'nin hem bölge hem de dünya barışına samimi destek verdiği ve bunun da Cumhuriyetin dış siyasetinin güttüğü esas görev gayeleri arasında olduğu, belirtilmiştir. Bu kitap hazırlandığı zaman yani 1934 yılında daha Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmamıştı. Ancak kitapta, milli haklarımızın dışarda saydırılması ve milli sınırlarımızın güvenliğini daima artırmak temel dış politikamızdır, denilerek adeta Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne atıf yapılmıştır.

2.2. Fahriye Yazgan-Neriman Serdarlar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-1955, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958*

Bu kitap İstanbul Kız Lisesi Tarih Öğretmeni Fahriye Yazgan ve Devlet Konservatuvarı Tarih Öğretmeni Neriman Serdarlar tarafından liselerde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu kitapta “Montrö Muahedenamesi” “Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” ana başlığı altında 157-158 sayfalarda şu şekilde yer almıştır.

“Montrö Muahedenamesi (21 Temmuz 1936):

Lozan Muahedesi yeni Türkiye için siyasi bir zafer olmasına rağmen açık bıraktığı bir nokta vardı. Muahedenin Boğazlara ait kısmındaki şartlara göre Boğazlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümrانlığından ayrılarak askersiz mıntika olarak kabul ediliyordu. Sulh ve harp zamanlarında ticaret ve harp gemilerinin boğazlardan geçmesi serbest bırakılmıştı. Boğazların emniyeti İngiltere, Japonya, Fransa ve İtalya'ya verilmişti.

1936 senesine kadar Boğazların beynelmilel idaresi Türkiye için bir tehlike teşkil etmiyordu. Fakat Cihan Harbi arifesinde Avrupa'da birçok siyasi değişiklikler oldu. Boğazların herhangi bir tecavüze karşı korunmasını üzerine alan devletlerden İtalya, Habeşistan'a tecavüz etti. Japonya ise kendiliğinde Milletler Cemiyetinden çekildi. Bundan başka dünya sulhunun korunması için toplanan konferanslar da bir neticeye varmadan dağılmış, bütün devletler yeniden silahlanmağa başlamışlardı.

Siyasi havanın bozulduğunu göre Atatürk, Boğazlar meselesini kati olarak çözmeye karar verdi. Türk Hükümeti, Milletler Cemiyetine müracaat ederek Lozan Muahedesindeki Boğazlara ait hükümlerin değiştirilmesini istedi. Bunun üzerine İsviçre'de Montrö şehrinde bir konferans toplandı. Ve 20 Temmuz 1936'da Montrö Muahedenamesi imza edildi. Montrö Muahedenamesinin esas maddeleri şunlardır:

1-Boğazlar kayıtsız şartsız Türk hükümrانlığına bırakılacak, tahkimat yapma hakkı tanınacaktır.

2-Sulh zamanında her devletin ticaret gemileri serbestçe geçebilecek, buna mukabil harpte ve sulhta asker ve sivil hava kuvvetlerinin geçmesine müsaade edilmeyecektir.

3-Harp zamanında eğer Türkiye tarafsız kalmış ise ticaret gemileri geçebilecektir.

4- Sulh zamanında denizaltı gemileri, müstesna olmak şartıyla harp gemileri on beş gün evvel Türkiye Hükümetine haber verecek, gidecekleri yer, isim, tip ve adetlerini bildirecek ve uçak kullanmamak şartıyla Boğazlardan geçebileceklerdir.

5- Eğer Türkiye harbe girmiş ise, yalnız bitaraf devletlere mensup ticaret gemileri, düşmana hiçbir surette yardımda bulunmamak şartıyla gündüzün serbestçe geçebileceklerdir.

Not: Montrö Muahedenamesi yirmi sene müddetle yürürlükte kalacak, beş senede bir gözden geçirilecektir.

Montrö Konferansında Türk tezinin iyi müdafaa edilmesi ve Türk isteklerinin meşruluğu, Boğazlar üzerinde kayıtsız şartsız Türk hâkimiyetinin kurulmasını sağlamıştır.”

Yukarıda adı geçen yazarlar tarafından hazırlanan bu kitapta Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Siyaseti ana başlığı altında işlenen “Montrö Muahedenamesi” konusunda, önce Lozan Antlaşması ile boğazların kontrolünün Türkiye’de alınarak bir komisyona devredildiği belirtilmiş sonra İkinci Dünya Savaşı’nın şartlarının ortaya çıkması üzerine Türkiye’nin çağrısı ile Montrö’de bir konferans toplanarak boğazların idaresinin Türk Hükümeti’ne devredildiği vurgulanmış ve son olarak da Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin maddeleri ayrıntılı olarak yazılmıştır.

2.3. Mükerrer Kâmil Su-Kâmil Su, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 1973

Mükerrer Kâmil Su ve Kâmil Su’nun 1973 yılında lise ve dengi okullar için yazdığı bu kitapta, “Montrö Sözleşmesi” konusu, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye’nin Dış Siyaseti” ana başlığı altında, 152-153 sayfalarda aşağıdaki şekilde işlenmiştir.

“Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Antlaşmasına göre Türkiye Boğazlarda asker bulunduramıyordu. Hâlbuki Avrupa devletleri arasında yapılmakta olan silahsızlanma konferansı sonuç vermemiş, 1933 yılından sonra devletler geniş ölçüde silahlanmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında Türkiye Hükümeti Boğazların güvenliğini sağlamak ihtiyacını duydu ve Milletler Cemiyetine bu yolda teklifte bulundu. İtalya’nın Habeşistan’a saldırması, Versailles barışı ile askersiz bölge olarak tanınmış olan Ren bölgesine Almanların asker sokması üzerine, Türkiye harekete geçti. İlgili devletlere birer nota göndererek Boğazlar rejiminin görüşülmesini istedi. İlgili bütün devletlerin bu isteğimize olumlu karşılık vermesi üzerine 1936 yılında Montrö’de Boğazlar Konferansı toplandı. Konferansta Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği kayıtsız ve şartsız kabul edildi (20 Temmuz 1936).

Montrö Sözleşmesine göre:

1-Lozan antlaşması ile kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu kaldırılıyor ve bu komisyonun görevleri Türk Devletine geçiyordu.

2-Lozan Antlaşması ile Boğazların iki tarafında askersiz hale getirilmiş olan yerlerde Türkiye’nin asker bulundurması, tahkimat yapması kabul ediliyordu.

3-Yabancı devletlere ait ticaret gemilerinin her iki yönde Boğazlardan geçişleri serbest olacaktı. Buna karşılık yabancı savaş gemilerinin geçişleri sınırlanıyordu. Bu çeşit gemilerden ancak 1000 tondan ufak olanlar gündüzleri geçebilecekti. Bundan başka Boğazlardan geçecek yabancı savaş gemilerinin geçmesi için Türk Hükümeti’nden izin alınacaktı.

4-Karadeniz’de bir anda bulunabilecek yabancı savaş gemilerinin tonilato hacmi 3000’i geçmeyecekti.

Montrö Sözleşmesi'nin imzalandığı günün gecesi Türk ordusu evvelce askersiz hale getirilmiş olan Boğazlar Bölgesine girdi.

Türkiye, Montrö Antlaşması ile büyük bir siyasi zafer kazanmış oldu. Çünkü Boğazların askersizleştirilmesi ile Doğu Akdeniz'deki durumumuz kuvvetleniyor, milletlerarası dengede önemimiz artıyor, dünya devletleri ile dostluğumuz o derece değerleniyordu”.

1973 yılında iki yazar tarafından liseler için hazırlanan bu kitapta “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusu Cumhuriyet Devrinde Türkiye'nin Dış Siyaseti ana başlığı altında verilmiştir. Konu işlenirken önce, Lozan Antlaşası ile Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini yitirdiği yazılmış sonra dünyada değişen şartlar nedeniyle Türkiye'nin Boğazlar konusunun yeniden ele alınmasını talep ettiği belirtilmiş daha sonra da 20 Temmuz 1936 tarihinde Boğazların Türk hâkimiyetine geçtiğini tescilleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı vurgulanmıştır. Konunun sonunda da antlaşmanın maddeleri verilmiş ve kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

2.4. Enver Behnan Şapolyo, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul, 1976

Enver Behnan Şapolyo'nun 1976 yılında liseler için yazdığı bu eserde, “Montrö Antlaşması” konusu, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” ana başlığı altında 152. sayfada şu şekilde verilmiştir.

“Montrö Antlaşması: (21 Temmuz 1936)

Atatürk, Avrupa'nın siyasi havasını günden güne takip ediyordu. Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ile değişen beynelmilel statükodan faydalanmak istedi. Atatürk, Lozan Antlaşması ile Boğazlar hakkında biraz zayıf olan hükümlerini değiştirmek için bir teşebbüse girişti. Lozan Antlaşmasına göre, Boğazlarda Başkanı Türk murahhası olmakla beraber, bir de ecnebilere müteşekkil bir komisyon vardı. Bundan başka Boğazların yirmişer km'lik sahilleri askerden tecrit edilmişti. Bu hükümler boğazlarda egemenliğimizi daraltmakta idi. Vakıa Boğazlar askersiz bir halde bulunduruluyordu. Fakat Boğazların hakiki sahibi Türklerdi. Boğazlarda Türk egemenliğinin kuvvetlenmesini temin etmek üzere Lozan Antlaşmasını imza eden devletlere bir müracaatta bulunduk. Bunun üzerine Montrö şehrinde 27 Haziran 1936 tarihinde bir konferans toplandı. Boğazlar hakkındaki isteklerimiz haklı görüldü. Bu suretle Boğazlar üzerindeki egemenliğimiz kayıtsız ve şartsız kabul edildi (21 Temmuz 1936). Montrö Antlaşması Türkiye için büyük bir zafer teşkil etti. Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına tamamen egemen oldu. Dilediği gibi askeri tahkimat yaptı. Bu mukavelenin esaslı maddeleri:

1-Ticaret gemileri: Ticaret gemileri, barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilir. Türkiye harpte ise tarafsız gemiler ancak gündüz ve Türkiye'nin göstereceği rotadan geçebilirler.

2-Türkiye harp tehlikesini sezince bütün ticaret gemilerinin ancak gündüz ve tayin edilen rotadan geçmeleri mecburidir.

3-Harp gemileri: Barış zamanında Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin gemileri tonaja tabi olmadan geçerler. Kıyısı olmayan devletler, tonaj yekûnu 30.000 tonu geçmemek şartıyla gemilerini geçirebilir. Ve bu gemiler Karadeniz'de ancak 21 gün kalabilirler.

4- Savaş zamanında: Savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemezler. Tarafsız devlet gemileri bitaraftık hükümlerine riayet ederek geçerler.

Montrö Antlaşmasıyla bu esaslar 20 sene müddetle ve her 5 senede bir gözden geçirilmek şartıyla imzalandı”.

1976 yılında Enver Behnan Şapolyo tarafından liseler için hazırlanan bu kitapta “Montrö Antlaşması” konusu Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti başlığı altında verilmiştir. Konu işlenirken önce İkinci dünya savaşı öncesi Atatürk'ün Avrupa'nın siyasi havasını takip ettiği yazılmış sonra Atatürk'ün Lozan Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili hükümlerini değiştirmek için harekete geçtiği belirtilmiş ve daha sonra da 21 Temmuz 1936 tarihinde Boğazlarda Türk hâkimiyetini sağlayan Montrö

Antlaşması'nın imzalandığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan ünitenin sonunda Montrö Antlaşması'nın maddeleri de ayrıntılı verilmiştir.

2.5. Mükerrerem K. Su- Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1995

Mükerrerem K. Su ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun 1995 yılında lise ve dengi okullar için yazdığı bu kitapta “Montrö Sözleşmesi” konusu “Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti” ana başlığı altında 258. sayfada aşağıdaki şekilde verilmiştir.

“Montrö Sözleşmesi:

Lozan Antlaşmasına göre Türkiye Boğazlarda asker bulunduramıyordu. Boğazlardan geçiş üzerinde de denetimi yoktu. Oysa Avrupa Devletleri arasında yapılmakta olan silahsızlanma konferansı sonuç vermemişti.1933 yılından sonra devletler geniş ölçüde silahlanmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında Türk Hükümeti Boğazların güvenliğini sağlamak ihtiyacını duydu ve bu yolda Milletler Cemiyetine öneride bulundu. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Versay Barışı ile askersiz bölge olarak tanınmış olan Ren Bölgesine Almanların asker sokması üzerine Türkiye harekete geçti. İlgili devletlere birer nota göndererek Boğazlar Konferansını toplandı. Konferansta Boğazlar üzerindeki Türk egemenliği kayıtsız şartsız kabul edildi (20 Temmuz 1936).

Montrö Sözleşmesine Göre:

1-Lozan Antlaşması ile kurulmuş olan Boğazlar Komisyonu kaldırılıyor ve komisyonun görevleri Türk Devletine geçiyordu.

2-Lozan Antlaşması ile Boğazların iki yanında askersiz duruma getirilmiş olan yerlerde Türkiye'nin asker bulundurması, tahkimat yapması kabul ediliyordu.

3-Yabancı ticaret gemilerinin her iki yönde Boğazlardan geçişi serbest olacaktı. Buna karşılık yabancı savaş gemilerinin geçişleri sınırlandırılıyordu. Karadeniz'de bir anda bulunabilecek ve Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri zaman ve ağırlık bakımından sınırlandırılıyordu. Ayrıca Türkiye savaşa girer veya bir savaş tehlikesi ile karşılaşarsa Boğazları istediği gibi açıp kapatabilecekti.

Montrö Sözleşmesi'nin imzalandığı günün gecesi Türk ordusu Boğalar bölgesine girdi.

Türkiye, Montrö Sözleşmesi ile büyük bir siyasi zafer kazanmış oldu. Çünkü Boğazlarda asker bulundurulması ile Doğu Akdeniz'deki durumumuz güçleniyor, milletlerarası dengede önemimiz artıyor, dünya devletleri ile dostluğumuz daha da değer kazanıyordu”.

Bu kitapta “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusu, Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti ana başlığı altında işlenmiştir. Konu işlenirken önce Lozan Antlaşması ile Boğazlar üzerindeki haklarımızın elimizden alındığı vurgulanmış sonra dünyada değişen şartlar üzerine Türkiye'nin Boğazlar konusunun tekrar ele alınmasını talep ettiği yazılmış ve daha sonra da Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların hâkimiyetinin tamamen Türkiye'ye geçtiği vurgulanmıştır. Ayrıca Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin bölgede ve dünyada saygınlığının arttığı belirtilmiştir.

3. SONUÇ

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Cumhuriyetin ilan edilmesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi için önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Türk dış politikası bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından yönlendirilmiş ve yurttan sulh, dünyada sulh ilkesi çerçevesinde yürütülmüştür. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yıllarından 2000 yılına kadar Liselerde okutulmak için hazırlanan tarih ders kitaplarında Türk dış politikasına ayrı bir bölüm ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi de bölüm altında ayrı bir başlık olarak verildiği görülmüştür.

1934 yılında 2000 yılına kadar yani Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze Türk dış politikasını ve dolayısıyla Hatay'ın anavatana katılmasını içine alan ders kitapları, *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1955), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, gibi farklı başlıklar altında farklı zamanlarda ve farklı kişiler tarafından yazılmıştır.

Ders kitaplarında, dönem ve yazarlara göre farklı başlıklar görülmekle birlikte konu işlenişinde aynı noktalar tespit edilmiştir. Bunlar;

1-Her ders kitabında Türk dış politikası ünitesinde mutlaka “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusu ele alınmıştır.

2- “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” konusunu incelediğimiz kitaplarda, “Montrö Muahedenamesi”, “Montrö Sözleşmesi”, “Montrö Antlaşması” gibi başlıklar altında işlenmiştir.

3- Montrö Boğazlar Sözleşmesi konusu işlenirken hemen her kitapta Montrö Antlaşması'nın maddeleri yazılmıştır.

4- Montrö Boğazlar Sözleşmesi konusu işlenirken her kitapta Türkiye'nin bu antlaşma ile büyük bir siyasi zafer kazandığı belirtilmiştir.

4-Liseler için hazırlanan bu kitaplara, kullanılan dil açısından bakıldığında, geçmişten günümüze doğru daha sade, anlaşılır ve yalın bir şekilde yazıldığı görülmüştür.

4. KAYNAKLAR

Akça, Seher. “Cumhuriyet Dönemi Lise Ders Kitaplarında Cumhuriyetin İlanı.” *Near East Historical Review* 13, no. 1 (Ocak 2023): 151-165.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*. Cilt I. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.

Menekşe, Metin. “Osmanlı Devleti'nin Tarihî Coğrafyasını Sözle Resmetmek: Atasözleri ve Deyimler Örneğinde.” *Prof. Dr. Mehmet Naci Önal Armağanı* içinde, editörler Aysun Dursun vd., 547-564. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2024.

Su, Mükerrerem K., ve Ahmet Mumcu. *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.

Su, Mükerrerem Kâmil, ve Kâmil Su. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Kanaat Yayınları, 1973.

Şapolyo, Enver Behnan. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Rafet Zaimler Kitabevi, 1976.

Şimşek, Ahmet, ve Emre Çakmakçı. “Cumhuriyet Dönemi İlkokul Tarih Ders Kitaplarında Milli Mücadele.” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, no. 30 (Güz 2019): 189-227.

Tarih IV. İstanbul: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1934.

Temel, Mehmet. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin İtalya Politikası.” *9. Uluslararası Atatürk Kongresi (12-15 Kasım 2019)* içinde, yayına hazırlayan Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur, 1337-1349. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2021.

Yazgan, Fahriye, ve Neriman Serdarlar. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1955*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.

EVALUATION OF PRIORITY AREAS FOR A PORT ON THE PATH TO BECOMING A GREEN PORT

BİR LİMANIN YEŞİL LİMAN OLMA YOLUNDA ÖNCELİK VERMESİ GEREKEN ALANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

BÜŞRA BİLGİN İŞİAÇIK¹, MURAT YORRULMAZ²

¹ Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Deniz Ulaştırma Mühendisliği Anabilim Dalı,
ORCID: 0009-0004-2633-9755

² Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5736-9146

Özet

Bu çalışmanın amacı, bir limanın yeşil liman dönüşümünde hangi uygulama alanlarına öncelik vermesi gerektiğini nicel olarak belirlemek ve liman yönetimleri için pratik bir karar desteği sunmaktır. Çalışmada beş ana kriter ele alınmıştır: (i) enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı, (ii) atık yönetimi ve geri dönüşüm, (iii) hava kalitesi ve emisyon yönetimi, (iv) ulaşım entegrasyonu ve lojistik verimlilik, (v) dijitalleşme ve akıllı liman uygulamaları. Kriterlerin göreceli önem düzeyleri, yeşil liman uygulamaları ve liman işletmeciliği alanında deneyimli üç uzmandan yapılandırılmış anket yoluyla toplanan yargılar kullanılarak SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis) yöntemiyle hesaplanmıştır. Her bir uzman için kriter ağırlıkları ayrı ayrı türetilmiş, ardından uzman görüşleri eşit ağırlıklı kabul edilerek aritmetik ortalama ile birleştirilmiştir. Bulgular, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımının en yüksek önceliğe sahip olduğunu (nihai ağırlık: 0.304) ve bunu atık yönetimi ve geri dönüşümün izlediğini (0.249) göstermektedir. Hava kalitesi ve emisyon yönetimi (0.185) üçüncü sırada yer alırken, ulaşım entegrasyonu ve lojistik verimlilik (0.147) dördüncü, dijitalleşme ve akıllı liman uygulamaları (0.116) ise beşinci sırada belirlenmiştir. Sonuçlar, limanların yeşil dönüşüm yatırımlarında çevresel etkisi doğrudan ve ölçülebilir olan alanların (enerji, atık ve emisyon) önceliklendirilmesinin, kaynak tahsisini rasyonelleştirebileceğini ve sürdürülebilirlik performansının izlenebilirliğini artırabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışma, Türkiye’de yeşil liman stratejilerinin planlanmasında kullanılabilecek şeffaf ve tekrarlanabilir bir ağırlıklandırma çerçevesi sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yeşil Liman, Sürdürülebilir Liman Yönetimi, SWARA Yöntemi, Enerji Verimliliği, Dijitalleşme

Abstract

This study aims to identify, in a quantitative manner, which implementation areas a port should prioritize in its transition toward a green port and to provide a decision-support framework for port managers. Five criteria were considered: (i) energy efficiency and renewable energy use, (ii) waste management and recycling, (iii) air quality and emission management, (iv) transport integration and logistics efficiency, and (v) digitalization and smart port applications. The relative importance levels of the criteria were calculated using the SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis) method based on judgments collected from three experts through a structured survey. Criterion weights were derived for each expert and then aggregated by taking the arithmetic mean with equal expert importance. The findings indicate that energy efficiency and renewable energy use has the highest priority (final weight: 0.304), followed by waste management and recycling (0.249). Air

quality and emission management (0.185) ranks third, while transport integration and logistics efficiency (0.147) ranks fourth, and digitalization and smart port applications (0.116) ranks fifth. Overall, the results suggest that prioritizing measurable environmental impact areas (energy, waste, and emissions) can rationalize resource allocation and improve the monitorability of sustainability performance. The study provides a transparent and repeatable weighting framework that can support planning of green port strategies in Türkiye

Keywords: Green port, Sustainable port management, SWARA method, Energy efficiency, Digitalization

1. GİRİŞ

Limanlar, ulusal ve uluslararası ulaştırma ağları içerisinde ticari akışın kritik düğüm noktaları olmasına karşın; faaliyet çeşitliliği, artan gemi/araç hareketliliği ve operasyon yoğunluğu nedeniyle hava, su ve toprak kirliliği gibi çok boyutlu çevresel etkiler üretmektedir. Bu etkiler, liman çevresindeki yerleşim alanlarında yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilecek nitelikte olup, liman otoritelerini rekabetçilik hedeflerini sürdürürken çevresel performansı da güçlendirecek yaklaşımlara yöneltmektedir. Bu bağlamda yeşil liman stratejisi, çevresel etkileri göz ardı etmeden ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesini esas alan; liman altyapı, faaliyet ve teknolojilerinin çevresel etkileri azaltacak biçimde dönüştürülmesini öngören bütüncül bir çerçeve olarak ele alınmaktadır. (Keske, Peker, Gergin ve Gök Kısa, 2025)

Bu bütüncül çerçeve, yeşil liman dönüşümünün yalnızca enerji verimliliği veya yenilenebilir enerji kullanımına indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim akıllı ve yeşil teknolojilerin birlikte ele alındığı vaka temelli çalışmalarda, yeşil liman politikalarının enerji dönüşümü kadar; operasyonların sayısallaştırılması, lojistik akışların entegrasyonu ve çevresel etkilerin izlenebilir hale getirilmesiyle bütünleştiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla yeşil liman yaklaşımı, enerji, lojistik ve çevresel yönetim boyutlarını birlikte optimize etmeyi amaçlayan; teknolojik entegrasyonla desteklenen stratejik bir dönüşüm alanı olarak değerlendirilmektedir.

Yeşil liman dönüşümü, yalnızca enerji verimliliği veya yenilenebilir enerji kullanımına indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Nitekim akıllı ve yeşil teknolojilerin birlikte ele alındığı vaka temelli çalışmalarda, yeşil liman politikalarının enerji dönüşümü kadar; operasyonların sayısallaştırılması, lojistik akışların entegrasyonu ve çevresel etkilerin izlenebilir hale getirilmesiyle bütünleştiği vurgulanmaktadır. Örneğin Port of Genoa örneği üzerinden yürütülen çalışmada, limanların yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği hedeflerini sistematik bir planlama aracıyla (Port Environmental Energy Plan) desteklemesi; fotovoltaiik, rüzgâr enerjisi uygulamaları ve rıhtım elektrifikasyonu (shore power) gibi çözümlerle CO₂ emisyonlarında anlamlı azalma potansiyeli oluşturduğu belirtilmektedir (Tommasetti, Troisi & Tuccillo, 2014). Aynı çalışma, liman rekabetçiliğinin yalnızca terminal içi verimlilikle değil; tedarik zinciri yaklaşımıyla bütünleşen, gerçek zamanlı veri paylaşımı ve izlenebilirliği artıran akıllı liman çözümleri ile güçlendirildiğini, böylece maliyetleri düşürme ve kaynak tüketimini azaltma yönünde katkılar sağlanabileceğini de ortaya koymaktadır .

Ulusal literatürde Kahveci (2023), yeşil limanı; liman operasyonlarının çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda bütüncül biçimde optimize edilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak ele almakta ve Türkiye'deki uygulamaların özellikle enerji verimliliği, emisyon azaltımı ve çevresel yönetim pratikleri açısından ilerleme kaydettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, uygulamaların etkinliğinin artırılabilmesi için liman yönetimlerinin stratejik planlama süreçlerinde hangi alanlara öncelik verilmesi gerektiğinin açık ve sistematik biçimde belirlenmesi gerektiği de vurgulanmaktadır

Öte yandan, yeşil liman yaklaşımının güncel evrimi, “yeşil” hedeflerin “akıllı” çözümlerle birlikte ele alındığı akıllı-yeşil liman çerçevesine doğru genişlemektedir. Akıllı-yeşil liman yaklaşımında IoT, yapay zekâ ve veri analitiği gibi teknolojiler; enerji tüketiminin izlenmesi ve optimizasyonu,

emisyonların sayısallaştırılması, lojistik süreçlerin iyileştirilmesi ve çevresel performansın sürekli izlenmesi için kritik bir altyapı sunmaktadır (Elhussieny, 2025) Ayrıca dijitalleşmenin liman operasyonlarında verimliliği artırdığı, enerji kullanımını optimize ettiği ve çevresel performansın izlenmesine katkı sağladığı; yeşil liman gündeminin giderek daha fazla “teknoloji destekli sürdürülebilirlik” ekseninde şekillendiği de bibliyometrik bulgularla desteklenmektedir (Lin ve ark., 2022).

Bununla birlikte, gerek ulusal gerekse uluslararası literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmı yeşil liman uygulamalarını tek bir boyut (ör. sadece enerji ya da sadece emisyon) üzerinden ele almakta; kriterler arasındaki göreceli önem düzeylerini bütüncül ve nicel bir yaklaşımla ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Lin ve arkadaşlarının (2022) bibliyometrik incelemesinde de yeşil liman literatürünün; enerji yönetimi, sıfır-emisyon liman hedefleri ve shore power (cold ironing), liman–artalan (hinterland) taşımalarının çevresel etkileri, tıkanıklık ve egzoz emisyonları, operasyonel sürdürülebilirlik performans ölçümü gibi kümelerde yoğunlaştığı, yani çok boyutlu bir gündem bulunduğu gösterilmektedir. Bu durum, limanların “yeşil dönüşüm” hedeflerinin uygulamada söylemsel düzeyde kalmaması için, çevresel ve operasyonel kriterlerin önceliklendirme temelli bir karar çerçevesiyle desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir

Bu çalışma, bir limanın yeşil liman olma yolculuğunda hangi alanlara öncelik vermesi gerektiğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda; Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı, Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm, Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimlilik, Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları ve Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi olmak üzere beş temel kriter esas alınmıştır (Lin ve ark., 2022). Belirlenen kriterler, uzman görüşlerine dayalı olarak SWARA yöntemi kullanılarak önceliklendirilmiştir.

2. YÖNTEM

Çalışma, uzman yargılarına dayalı çok kriterli karar verme yaklaşımıdır; elde edilen yargılar SWARA ile nicel ağırlıklara dönüştürülmüştür. Yeşil liman uygulamaları gibi çok boyutlu ve stratejik kararlar gerektiren alanlarda, uzman bilgisine dayalı değerlendirmelerin karar destek süreçlerinde etkin sonuçlar ürettiği literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Zavadskas ve ark., 2014). Bu kapsamda çalışmada, yeşil liman uygulamalarına ilişkin önceliklerin belirlenmesi amacıyla, alanında deneyimli uzmanların görüşleri kullanılmıştır.

Araştırma verileri, yeşil liman uygulamaları ve liman işletmeciliği alanında bilgi ve deneyime sahip üç uzmandan elde edilmiştir. Uzmanlar, liman yönetimi, çevresel sürdürülebilirlik ve lojistik operasyonlar alanlarında akademik ve/veya sektörel deneyime sahip kişilerden seçilmiştir. Literatürde SWARA yönteminin uygulanmasında az sayıda ancak alanında yetkin uzmanla çalışılmasının yöntemin geçerliliğini olumsuz etkilemediği; aksine karar kalitesini artırdığı belirtilmektedir (Keršulienė ve ark., 2010). Bu nedenle uzman sayısından ziyade uzmanların konu alanındaki yetkinliği ve değerlendirmelerinin tutarlılığı belirleyici kabul edilmiştir.

Uzman görüşleri, yapılandırılmış bir anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket formunda, yeşil liman uygulamalarını temsil eden kriterler sunulmuş ve uzmanlardan bu kriterleri önem derecelerine göre sıralamaları istenmiştir. Ayrıca uzmanlardan her bir kriterin bir önceki kriterle göreli önem düzeyini ifade etmeleri talep edilmiştir. Elde edilen sıralama ve göreli önem değerlendirmeleri SWARA adımlarına uygun biçimde işlenerek kriter ağırlıkları hesaplanmış ve yeşil liman uygulamalarında önceliklendirme için bir karar çerçevesi oluşturulmuştur.

2.1. Değerlendirme Kriterlerinin Belirlenmesi

Yeşil liman konsepti, liman operasyonlarının çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda optimize edilmesini amaçlamaktadır (Kahveci, 2023). Bu doğrultuda, limanlarda

uygulanabilecek başlıca kriterler enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetimi ve geri dönüşüm, ulaşım entegrasyonu ve lojistik verimlilik, dijitalleşme ve akıllı liman uygulamaları ile hava kalitesi ve emisyon yönetimi olarak belirlenmiştir. Her bir kriter literatürdeki bulgular ışığında aşağıda detaylı olarak incelenmiştir.

Belirlenen bu kriterler, çalışmanın amacı doğrultusunda SWARA yöntemiyle ağırlıklandırılacak; böylece yeşil liman uygulamalarında hangi alanların daha yüksek öncelik taşıdığı uzman değerlendirmelerine dayalı olarak nicel biçimde ortaya konacaktır (Keršulienė vd., 2010). Kriterlerin kapsamı, literatürdeki temelleri ve çalışma bağlamındaki içerikleri bir sonraki alt başlıkta ayrıntılı olarak açıklanmıştır .

Tablo 1 Yeşil Liman Uygulamaları İçin Araştırma Kriterleri ve Literatür Kaynakları

Kriter	Literatür Kaynakları
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	Demir vd. (2022); Kahveci (2023); Lin vd. (2022); Tommasetti, Troisi & Tuccillo (2014); Costa vd. (2021)
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	Kahveci (2023); George vd. (2025); Lin vd. (2022); Elhussieny (2025)
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimlilik	Lin vd. (2022); Tommasetti, Troisi & Tuccillo (2014)
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	Kahveci (2023); George vd. (2025); Elhussieny (2025); Costa vd. (2021); Tommasetti, Troisi & Tuccillo (2014)
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	Demir vd. (2022); Kahveci (2023); Lin vd. (2022); Tommasetti, Troisi & Tuccillo (2014); Costa vd. (2021)

2.1.1. Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı

Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı, yeşil liman uygulamalarının temelini oluşturan ve çevresel sürdürülebilirliği doğrudan etkileyen kritik kriterlerden biridir. Limanlar; yük elleçleme ekipmanları, aydınlatma, depolama sahaları ve gemi/araç trafiği kaynaklı yüksek enerji talebi nedeniyle, enerji yönetimi açısından yoğun operasyon alanlarıdır. Bu nedenle enerji verimliliğini artırmaya yönelik uygulamalar yalnızca çevresel performansı iyileştirmekle kalmamakta, aynı zamanda uzun vadede operasyonel maliyetlerin azaltılmasına da katkı sağlayabilmektedir (Demir vd., 2022). Türkiye bağlamında da enerji verimliliği önlemlerinin işletme maliyetlerini düşürmenin yanı sıra karbon ayak izinin azaltılmasında önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır (Kahveci, 2023).

Literatürde liman ölçeğinde enerji dönüşümünün somut uygulamaları arasında; yenilenebilir enerji entegrasyonu (güneş, rüzgâr), liman enerji planlaması ve rıhtım elektrifikasyonu (*shore power*) öne çıkmaktadır. Örneğin Port of Genoa örneğinde geliştirilen enerji planlama yaklaşımı (PEAP), liman sahasında yenilenebilir enerji üretimi ile rıhtım elektrifikasyonunu birlikte ele alarak CO₂ emisyonlarının azaltılmasına yönelik yapılandırılmış bir çerçeve sunmaktadır (Tommasetti, Troisi & Tuccillo, 2014). Buna ek olarak, limanlarda enerji tüketimi–üretimi dengesinin izlenmesi ve özellikle PV(güneş enerjisi sistemi) yatırımlarının karar destek modelleriyle planlanması; enerji yönetimini daha ölçülebilir ve rasyonel hale getiren bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Costa vd., 2021).

Güncel yeşil liman literatürünün enerji odağında yoğunlaştığı; enerji yönetimi, yenilenebilir çözümler ve rıhtım elektrifikasyonu (*cold ironing/shore power*) gibi uygulamaların sürdürülebilirlik performansını güçlendiren araçlar olarak öne çıktığı belirtilmektedir (Lin vd., 2022). Bu çerçevede enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı, yeşil liman stratejilerinde hem çevresel etki

azaltımı hem de operasyonel dayanıklılık açısından öncelikli bir karar alanı olarak değerlendirilmektedir (Kahveci, 2023).

2.1.2. Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm

Limanlarda atık yönetimi ve geri dönüşüm uygulamaları, çevresel sürdürülebilirliği doğrudan etkileyen temel kriterler arasında yer almaktadır. Liman operasyonları sonucunda oluşan katı ve sıvı atıkların kaynağında ayrıştırılması, taşınması, depolanması ve geri kazanım süreçlerinin sistematik biçimde yönetilmesi; çevresel etkilerin azaltılmasının yanı sıra operasyonel verimliliğin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Kahveci, 2023). Bu çerçevede atık yönetimi, limanların döngüsel ekonomi ilkeleri doğrultusunda atıkları yeniden kullanım ve geri kazanım süreçlerine entegre etmesini gerektiren stratejik bir alan olarak değerlendirilmektedir .

Yeşil liman uygulamalarını inceleyen çalışmalar, atık yönetiminin yalnızca çevresel bir yükümlülük değil; aynı zamanda sürdürülebilir lojistik operasyonların ayrılmaz bir bileşeni olduğunu vurgulamaktadır (George vd., 2025). Liman sahasında oluşan atıkların izlenmesi, ayrıştırılması ve geri kazanımı; kaynak verimliliğini artırmakta ve karbon ayak izinin azaltılmasına destek olmaktadır (George vd., 2025). Bu yönüyle atık yönetimi, yeşil liman performansının ölçülmesinde temel bir gösterge alanı olarak öne çıkmakta; çevresel performans izleme yaklaşımlarında “atık üretimi” gibi göstergelerin değerlendirmeye dâhil edildiği görülmektedir (Lin vd., 2024).

Son yıllarda “akıllı-yeşil liman” yaklaşımı, sürdürülebilir uygulamalar içerisinde atık minimizasyonunu çekirdek unsurlardan biri olarak ele almakta ve altyapı tasarımında sürdürülebilir malzeme kullanımı ile kaynak tüketimini azaltan sistemlere vurgu yapmaktadır (Elhussieny, 2025). Ayrıca atık yönetim süreçlerine dijital izleme ve kontrol sistemlerinin entegre edilmesi, atık miktarlarının gerçek zamanlı takibini mümkün kılarak yönetim etkinliğini artırmakta; çevresel performansın izlenebilirliğini güçlendirmektedir (Lin vd., 2024). Bu bağlamda atık yönetimi ve geri dönüşüm, limanların hem çevresel etkilerini azaltma hem de sürdürülebilir ve akıllı liman hedeflerine ilerleme kapasitesini belirleyen kritik bir kriter olarak değerlendirilmektedir (Elhussieny, 2025)

2.1.3. Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimlilik

Yeşil liman yaklaşımında ulaşım entegrasyonu ve lojistik verimlilik, gemi hareketleri, kara taşımacılığı ve liman içi operasyonlar arasındaki koordinasyonun iyileştirilmesini kapsamaktadır. Literatürde, liman operasyonlarında enerji tüketiminin önemli bir bölümünün verimsiz lojistik süreçlerden kaynaklandığı ve entegre ulaşım sistemlerinin bu tüketimi azalttığı ifade edilmektedir (Demir et al., 2022).

Bu doğrultuda, entegre lojistik sistemlerin limanlardaki operasyonel akışkanlığı artırarak enerji kullanımını optimize ettiği ve dolaylı olarak emisyonların azaltılmasına katkı sağladığı belirtilmektedir (Lin et al., 2022; Zavadskas et al., 2014). Bu yönüyle ulaşım entegrasyonu ve lojistik verimlilik, sürdürülebilir liman yönetimi açısından önemli bir değerlendirme kriteri olarak öne çıkmaktadır.

2.1.4. Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları

Dijitalleşme ve akıllı liman teknolojileri, veri analitiği, otomasyon ve enerji yönetimi bileşenleri aracılığıyla liman operasyonlarında verimliliğin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Akıllı liman uygulamaları sayesinde yük hareketleri, ekipman kullanımı ve enerji tüketimi gerçek zamanlı olarak izlenebilmekte; bu durum operasyonel süreçlerin daha etkin planlanmasına ve kaynak kullanımının optimize edilmesine imkân sağlamaktadır (Elhussieny, 2025). Buna bağlı olarak dijital çözümler, yalnızca operasyonel performansı artırmakla kalmamakta; aynı zamanda çevresel göstergelerin izlenebilirliğini güçlendirerek sürdürülebilirlik hedeflerinin daha ölçülebilir biçimde yönetilmesine katkı sunmaktadır

Akıllı liman yaklaşımının sürdürülebilirlik boyutu, özellikle IoT temelli izleme, dijital ikiz uygulamaları ve akıllı enerji yönetim sistemleri üzerinden şekillenmektedir. Bu teknolojilerin limanlarda enerji kullanımı, lojistik akışlar ve çevresel performans izleme üzerinde çift yönlü bir etki yarattığı; verimlilik artışı ile çevresel faydanın birlikte üretilebildiği ifade edilmektedir (Tommasetti, Troisi & Tuccillo, 2014). Bu bakımdan teknoloji entegrasyonu, sürdürülebilirlik yatırımlarının performans temelli izlenmesini ve raporlanmasını kolaylaştırarak karar süreçlerinde hesap verebilirliği artıran bir altyapı sunmaktadır (George vd., 2025).

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar ise dijitalleşme ve akıllı liman uygulamalarının henüz istenen yaygınlık düzeyine ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye'deki limanlarda akıllı liman teknolojilerinin sınırlı ölçüde uygulandığı ve bu alanda önemli bir gelişim potansiyeli bulunduğu belirtilmektedir (Kahveci, 2023). Dolayısıyla dijitalleşme ve akıllı liman uygulamaları, yeşil liman dönüşümünde çevresel ve operasyonel performansı birlikte güçlendiren stratejik bir kriter olarak değerlendirilmektedir .

2.1.5. Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi

Hava kalitesi ve emisyon yönetimi, liman çevresindeki yaşam kalitesinin korunması ve liman faaliyetlerinin çevresel etkilerinin azaltılması açısından kritik bir kriterdir. Limanlarda enerji tüketimine bağlı emisyonların hava kalitesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu, sürdürülebilir liman yönetimi literatüründe açık biçimde ortaya konulmaktadır (Lin vd., 2022). Bu kapsamda enerji verimliliğine yönelik uygulamalar, CO₂ başta olmak üzere çeşitli zararlı emisyonların azaltılmasında etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir (Demir vd., 2022).

Hava kalitesini iyileştirmeye yönelik uygulamalar arasında temiz yakıt kullanımı, elektrikli/hibrit ekipmanlara geçiş ve emisyon izleme sistemlerinin kurulması öne çıkmaktadır (Kahveci, 2023). Bununla birlikte yeşil liman yaklaşımında, gemilerin limanda bekleme/bağlı kalma aşamasında ortaya çıkan emisyonların azaltılması önemli bir performans alanı olarak ele alınmakta; bu amaçla rıhtım elektrifikasyonu (shore power/cold ironing) gibi çözümler değerlendirilmektedir (Tommasetti, Troisi & Tuccillo, 2014). Yeşil liman araştırmalarında hava kirliliği ve emisyon yönetiminin merkezi bir rol üstlendiği; bu alanın limanların çevresel performansını değerlendirmede temel bileşenlerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Lin vd., 2022).

Bu alanda karar destek ihtiyacını artıran temel unsur, emisyonların tek bir toplam değer olarak değil; kaynağına göre (gemi, araç, ekipman, operasyon türü) ayrıştırılarak izlenmesi ve modellenmesinin stratejik önceliklendirmeyi daha rasyonel ve ölçülebilir hâle getirmesidir (Costa vd., 2021). Dolayısıyla hava kalitesi ve emisyon yönetimi, hem izleme-ölçme kapasitesi hem de azaltım uygulamalarının bütüncül biçimde tasarlanması gereken, yeşil liman dönüşümünün kritik bir karar alanı olarak değerlendirilmektedir (Kahveci, 2023).

2.2. SWARA Yönteminin Uygulanması

SWARA yönteminin uygulanışı aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır:

Birinci Adım, karar vericilerden veya uzmanlardan değerlendirmeye alınan kriterleri en önemli olandan en az önemli olana doğru sıralamaları istenmektedir. Bu aşamada herhangi bir sayısal puanlama yapılmamakta, yalnızca kriterlerin göreceli öncelik sıralaması belirlenmektedir.

İkinci Adım, her bir kriter için, kendisinden bir önceki kritere kıyasla ne ölçüde daha az önemli olduğunu ifade eden göreceli önem katsayısı (s_j) uzmanlar tarafından belirlenmektedir. Bu değerler, 0 ile 1 arasında değişen ondalık sayılar olup, uzmanların deneyim ve bilgi birikimlerine dayalı öznel değerlendirmelerini yansıtmaktadır.

Üçüncü Adım, her bir kriter için katsayı değeri (k_j) hesaplanmaktadır. Bu katsayı, göreceli önem katsayısına 1 eklenerek elde edilmektedir ($k_j = s_j + 1$).

Dördüncü Adım, düzeltilmiş ağırlık değerleri (q_j) hesaplanmaktadır. İlk kriter için q_1 değeri 1 olarak kabul edilmekte, diğer kriterler için ise $q_j = q_{j-1} / k_j$ formülü kullanılmaktadır.

Son Adım, hesaplanan q_j değerleri normalize edilerek her bir kriterin nihai ağırlık değeri (w_j) elde edilmektedir. Nihai ağırlıklar, ilgili kriterin düzeltilmiş ağırlığının tüm kriterlere ait düzeltilmiş ağırlıkların toplamına bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

Bu çalışmada, her bir uzman için SWARA yöntemi ayrı ayrı uygulanmış, elde edilen kriter ağırlıkları uzman görüşlerinin eşit öneme sahip olduğu varsayımı altında aritmetik ortalama yöntemi kullanılarak birleştirilmiş ve nihai kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Böylece, yeşil liman uygulamalarında öncelik verilmesi gereken kriterler, sistematik ve bilimsel bir yaklaşımla belirlenmiştir

3. BULGULAR

Uzman 1 tarafından yeşil liman uygulamalarında dikkate alınan kriterlerin önem düzeylerine göre sıralaması Tablo 2’de yer almaktadır. Sıralama, SWARA yönteminin ilk adımı kapsamında, kriterlerin en önemli olandan en az önemli olana doğru göreceli önceliklerini yansıtmaktadır.

Tablo 2 Kriterin Uzman 1’e Göre Öncelik Sıralaması

Kriter	Önem Sırası
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	1
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	2
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	3
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimliliği	4
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	5

Tablo 3’te, Uzman 1 tarafından belirlenen kriterlere ait göreceli önem katsayıları (s_j) gösterilmektedir. Bu katsayılar, her bir kriterin kendisinden bir önceki kriterle göre ne ölçüde daha az önemli olduğunu ifade etmekte olup, SWARA yönteminin temel girdilerinden birini oluşturmaktadır.

Tablo 3 Önem Katsayıları (s_j)

Kriter	s_j
K1	0.00
K2	0.20
K3	0.40
K4	0.15
K5	0.15

Tablo 4 Katsayı Hesabı ($k_j = s_j + 1$)

Kriter	k_j
K1	1.00
K2	1.20
K3	1.40
K4	1.15
K5	1.15

Kaynak: Şahin (2023).

*Her kriter için k_j katsayıları, Eşitlik (1) kullanılarak hesaplanır.

$$k_j = s_j + 1 \quad (1) \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases}$$

Tablo 5 Düzeltilmiş Ağırlık (q_j)

Kriter	q_j
K1	1.000
K2	0.833
K3	0.595
K4	0.517
K5	0.450

Tablo 5’te, SWARA yöntemi kapsamında hesaplanan düzeltilmiş ağırlık değerleri (q_j) yer almaktadır. İlk kriter için q_1 değeri 1 olarak kabul edilmiş, diğer kriterler için ise bir önceki kriterin q_j değeri, ilgili k_j katsayısına bölünerek hesaplanmıştır.

*Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan q_j katsayıları Eşitlik (2) kullanılarak elde edilir.

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad q_j = q_{j-1} / k_j \quad (2)$$

3.1. SWARA Yöntemine Göre Nihai Ağırlıkların Elde Edilmesi

Bu aşamada, SWARA yöntemi kapsamında hesaplanan düzeltilmiş ağırlık değerleri (q_j) kullanılarak her bir kriterin nihai ağırlığı (W_j) elde edilmiştir. İlk olarak, tüm kriterlere ait düzeltilmiş ağırlık değerleri toplanarak toplam düzeltilmiş ağırlık değeri ($\sum q$) hesaplanmıştır.

Toplam düzeltilmiş ağırlık değeri, her bir kriterin q_j değerinin bu toplama bölünmesiyle normalize edilmiş ve böylece kriterlerin toplam ağırlığının 1’e eşit olması sağlanmıştır. Bu normalizasyon

işlemi, kriterler arasındaki göreceli önem düzeylerinin karşılaştırılabilir hâle getirilmesi açısından önem taşımaktadır.

$$\sum q = 1.000 + 0.833 + 0.595 + 0.517 + 0.450$$

$$\sum q = 3.395$$

$$w_j = q_j / \sum q$$

Tablo 6 Uzman 1'e Ait Düzeltilmiş Ağırlıklar (q_j) ve Kriter Ağırlıkları (w_j)

Gösterge	Enerji	Atık	Hava	Ulaşım	Dijital
q_j	1.000	0.833	0.595	0.517	0.450
$w_j = q_j / \sum q$	0.2946	0.2454	0.1753	0.1523	0.1325
w_j	0.295	0.245	0.175	0.152	0.133

$$\sum q = 3.395 \quad 0.295 + 0.245 + 0.175 + 0.152 + 0.133 = 1$$

Tablo 7'de, Uzman 1'e ait düzeltilmiş ağırlıkların normalize edilmesiyle elde edilen nihai kriter ağırlıkları sunulmaktadır. Nihai ağırlıklar, her bir kriterin yeşil liman uygulamaları açısından göreceli önemini nicel olarak göstermektedir.

Tablo 7 Uzman 1'e Ait Nihai Ağırlık Değerleri

Kriter	Nihai Ağırlık (w_j)
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	0.295
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	0.245
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	0.175
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimliliği	0.152
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	0.133

Tablo 8 Uzman 2'ye Ait Nihai Ağırlık Değerleri

Kriter	Nihai Ağırlık (w_j)
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	0.290
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	0.241
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	0.186
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimliliği	0.155
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	0.129

Tablo 8’de, Uzman 2’nin değerlendirmeleri doğrultusunda hesaplanan nihai kriter ağırlıkları yer almaktadır. Bu ağırlıklar, Uzman 2’nin yeşil liman uygulamalarında kriterlerin önemine ilişkin öznel değerlendirmelerini yansıtmaktadır.

Tablo 9 Uzman 3’e Ait Nihai Ağırlık Değerleri

Kriter	Nihai Ağırlık (w_j)
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	0.326
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	0.261
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	0.194
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimliliği	0.133
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	0.086

Bu tabloda, Uzman 3 tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda elde edilen nihai kriter ağırlıkları sunulmaktadır. Tablo, uzmanlar arasındaki görüş farklılıklarının ve benzerliklerinin karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır.

3.2. Uzman Görüşlerinin Aritmetik Ortalama Yöntemiyle Birleştirilmesi

Bu aşamada, her bir uzman için SWARA yöntemi kullanılarak ayrı ayrı hesaplanan kriter ağırlıkları, uzman görüşlerinin eşit öneme sahip olduğu varsayımı altında aritmetik ortalama yöntemiyle birleştirilmiştir. Bu yaklaşım, çok kriterli karar verme çalışmalarında yaygın olarak kullanılan ve farklı uzman görüşlerini dengeli bir biçimde yansıtmayı amaçlayan bir yöntemdir. Uzman 1, Uzman 2 ve Uzman 3 için hesaplanan ağırlıkların aritmetik ortalaması alınarak nihai ağırlıklar hesaplanmıştır.

Nihai ağırlık hesaplaması: $W_j = (W_j^1 + W_j^2 + W_j^3) / 3$

Tablo 10 Uzman Ağırlıkları ve Nihai Kriter Ağırlıkları (Aritmetik Ortalama)

Ağırlık	Enerji	Atık	Hava	Ulaşım	Dijital
W_j^1 (Uzman 1)	0.295	0.245	0.175	0.152	0.133
W_j^2 (Uzman 2)	0.290	0.241	0.186	0.155	0.129
W_j^3 (Uzman 3)	0.326	0.261	0.194	0.133	0.086
W_j (Nihai)	0.304	0.249	0.185	0.147	0.116

Tablo 11 Uzman Görüşlerinin Birleştirilmesi Sonucu Elde Edilen Nihai Ağırlıklar

Kriter	Uzman 1 (w_j^1)	Uzman 2 (w_j^2)	Uzman 3 (w_j^3)	Nihai Ağırlık (w_j)
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	0.295	0.290	0.326	0.304
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	0.245	0.241	0.261	0.249
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	0.175	0.186	0.194	0.185
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimliliği	0.152	0.155	0.133	0.147
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	0.133	0.129	0.086	0.116

Tablo 12 . SWARA Nihai Kriter Ağırlıkları (Word Tablo-Çubuk Gösterimi)

Sıra	Kriter	Grafik	w
1	Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı		0.304
2	Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm		0.249
3	Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi		0.185
4	Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimlilik		0.147
5	Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları		0.116

Çubuk uzunlukları, en yüksek ağırlığa ($w=0.304$) göre oransal olarak ölçeklenmiştir.

Tablo 13 Yeşil Liman Uygulamaları Kapsamında Kriter Ağırlıkları (SWARA Sonuçları)

Kriter	Uzman 1 (w _j ¹)	Uzman 2 (w _j ²)	Uzman 3 (w _j ³)	Nihai Ağırlık (w _j)	Öncelik Sırası
Enerji Verimliliği ve Yenilenebilir Enerji Kullanımı	0.295	0.290	0.326	0.304	1
Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm	0.245	0.241	0.261	0.249	2
Hava Kalitesi ve Emisyon Yönetimi	0.175	0.186	0.194	0.185	3
Ulaşım Entegrasyonu ve Lojistik Verimliliği	0.152	0.155	0.133	0.147	4
Dijitalleşme ve Akıllı Liman Uygulamaları	0.133	0.129	0.086	0.116	5

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, yeşil liman uygulamalarında öncelik verilmesi gereken alanların belirlenmesine yönelik olarak, uzman görüşlerine dayalı çok kriterli bir karar verme yaklaşımı sunmaktadır. Literatür incelemesi sonucunda belirlenen kriterler, liman sektöründe deneyimli uzmanların değerlendirmeleri doğrultusunda ele alınmış ve SWARA yöntemi kullanılarak önceliklendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, yeşil liman dönüşüm sürecinde karar vericilere sistematik ve yapılandırılmış bir değerlendirme çerçevesi sağlamaktadır.

Elde edilen sonuçlar, yeşil liman uygulamalarında çevresel sürdürülebilirlik boyutunun, operasyonel ve teknolojik boyutlara kıyasla daha belirleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Uzman değerlendirmeleri, limanların yeşil dönüşüm sürecinde öncelikle çevresel etkileri doğrudan azaltmaya yönelik uygulamalara odaklanmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bu durum, limanların çevresel performanslarını iyileştirme yönündeki stratejik yaklaşımlarının, sürdürülebilir liman yönetiminin temelini oluşturduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında kullanılan SWARA yöntemi, uzman görüşlerinin karar sürecine doğrudan ve esnek bir biçimde yansıtılmasına olanak tanımış, kriterler arasındaki göreceli önem farklarının açık bir şekilde ortaya konulmasını sağlamıştır. Bu yönüyle yöntem, yeşil liman uygulamalarının önceliklendirilmesinde uygulanabilir ve pratik bir araç olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, uzman görüşlerinin aritmetik ortalama yöntemiyle birleştirilmesi, farklı bakış açılarını dengeli bir biçimde yansıtan bütüncül bir değerlendirme yapılmasına katkı sağlamıştır.

Genel olarak bu çalışma, liman yönetimlerinin yeşil liman stratejilerini planlarken hangi alanlara öncelik vermeleri gerektiğini daha net ve ölçülebilir biçimde ortaya koymaktadır. Böylece

yönetimler, sınırlı kaynaklarını ve yatırım bütçelerini çevresel sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu olacak şekilde daha rasyonel biçimde tahsis edebilir; kararlarını sezgisel yaklaşımlar yerine önceliklendirilmiş kriter ağırlıklarına dayandırabilir.. Bununla birlikte, çalışmanın belirli sayıda uzman görüşü ile sınırlı olması, elde edilen sonuçların genellenebilirliği açısından bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda, farklı paydaş gruplarının değerlendirmelerinin sürece dâhil edilmesi ve farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle karşılaştırmalı analizlerin yapılması, elde edilen bulguların güvenilirliğini ve kapsamını artırarak daha bütüncül ve genellenebilir sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Demir, E., Satır, T., Sağlamtimur, N., & Çalışkan, U. Y. (2022). Energy efficiency in ports from a green port perspective: A conceptual framework. *Mersin University Journal of Maritime Faculty*, 4(2), 12–17. <https://doi.org/10.47512/meujmaf.1113213>
- Elhussieny, M. (2025). Smart green ports: A sustainable solution for the maritime industry in a changing climate. *Journal of Multidisciplinary Adaptive Climate Insights (MACI)*, 2(1). <https://doi.org/10.21622/MACI.2025.02.1.1162>
- George, A., Kamath, A. C., & Somarajan, J. (2025). Green ports and sustainable logistics operations. *International Journal of Scientific Research in Science and Technology*, 12(16), 204–216. https://www.researchgate.net/publication/397329503_Green_Ports_and_Sustainable_Logistics_Operations
- Kahveci, S., (2023), Yeşil Liman Kavramı ve Türkiye'deki Uygulamaları, Deniz İşletmeciliği ve Yönetiminde Güncel Yaklaşımlar, Editör: Murat Yorulmaz, Efe Akademi Yayınları, 73-88.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243–258.
- Keske, B., Peker, İ., Gergin, R. E., & Gök Kısa, A. C. (2025). Türkiye’de yeşil liman olabilecek limanların ANP-BOCR yöntemi ile değerlendirilmesi. *Kent Akademisi Dergisi*, 18(3), 1712–1742.
- Lin, C.-Y., Dai, G.-L., Wang, S., & Fu, X.-M. (2022). The evolution of green port research: A knowledge mapping analysis. *Sustainability*, 14(19), 11857. <https://doi.org/10.3390/su141911857>
- Şahin, M. (2023). Çok kriterli karar verme kriter ağırlıklandırma yöntemleri. Nobel Akademik Yayıncılık. https://www.nobelyayin.com/kitap_20872.html
- Tommasetti, A., Troisi, O., & Tuccillo, C. (2014). Smart and green technologies in the Mediterranean ports: The Genoa port case study. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Contemporary Marketing Issues* (pp. 480–488). Athens, Greece. <https://doi.org/10.13140/2.1.4779.8408>

**THE ROLE AND COMPETITIVENESS OF PORTS IN TURKEY IN INTERNATIONAL
TRADE**

**TÜRKİYEDEKİ LİMANLARIN ULUSLARARASI TİCARETTEKİ ROLÜ VE
REKABET GÜCÜ**

BÜŞRA BİLGEN İŞİAÇIK¹, MURAT YORRULMAZ²

¹ Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Deniz Ulaştırma Mühendisliği Anabilim Dalı,
ORCID: 0009-0004-2633-9755

² Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-5736-9146

Özet

Küresel ticaretin hızla büyümesi ve tedarik zincirlerinin karmaşık hâle gelmesi, limanların uluslararası taşımacılık ağlarındaki stratejik önemini her geçen gün artırmaktadır. Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında doğal bir köprü işlevi görmektedir; bu avantajı sayesinde deniz ticaretinde bölgesel bir lojistik merkez olma potansiyeline sahiptir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki limanların uluslararası ticaretteki rolünü ve rekabet gücünü SWOT analizi yöntemiyle değerlendirmektir. Araştırmada, Türkiye'nin önde gelen limanlarının (İstanbul, İzmir, Mersin, Kocaeli, Aliğa vb.) mevcut durumu incelenmiştir; güçlü yönler (strengths), zayıf yönler (weaknesses), fırsatlar (opportunities) ve tehditler (threats) belirlenmiştir. Güçlü yönler arasında Türkiye'nin stratejik jeopolitik konumu, artan konteyner taşımacılığı kapasitesi, gelişen altyapı yatırımları ve uluslararası denizyolu bağlantıları öne çıkmaktadır. Buna karşın, liman yönetiminde kurumsal koordinasyon eksikliği, hinterland bağlantılarındaki yetersizlik, dijitalleşme düzeyinin düşüklüğü ve çevresel sürdürülebilirlik sorunları zayıf yönler olarak tespit edilmiştir. Çalışma ayrıca, yeşil liman uygulamaları, transit ticaret potansiyeli ve Yeni İpek Yolu (Kuşak ve Yol) girişimi gibi fırsatların Türkiye limanlarının küresel rekabet gücünü artırabileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bölgesel rekabetin artması, küresel ekonomik dalgalanmalar, enerji maliyetleri ve uluslararası düzenlemelerden kaynaklı belirsizlikler önemli tehditler arasında değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, SWOT analizine dayalı bu değerlendirme, Türkiye limanlarının sürdürülebilir rekabet gücü elde edebilmesi için altyapı modernizasyonu, dijital dönüşüm, çevre yönetimi ve kurumsal strateji uyumunun güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye limanları, uluslararası ticaret, rekabet gücü, SWOT analizi.

Abstract

The rapid growth of global trade and the increasing complexity of supply chains are steadily enhancing the strategic importance of ports within international transport networks. Owing to its geographical position as a natural bridge between Asia, Europe, and Africa, Turkey has strong potential to become a regional logistics hub in maritime trade. This study aims to evaluate the role and competitiveness of ports in Turkey in international trade using a SWOT analysis approach. The current status of major Turkish ports (e.g., Istanbul, Izmir, Mersin, Kocaeli, Aliaga) is examined, and strengths, weaknesses, opportunities, and threats are identified. Key strengths include Turkey's strategic geopolitical location, expanding container transport capacity, ongoing infrastructure investments, and international maritime connections. However, limited institutional coordination in port governance, inadequate hinterland connectivity, a low level of digitalization, and challenges related to environmental sustainability are identified as major weaknesses. The study also highlights

opportunities such as green port initiatives, transit trade potential, and integration with the New Silk Road (Belt and Road) initiative, which could enhance the global competitiveness of Turkish ports. At the same time, rising regional competition, global economic fluctuations, increasing energy costs, and uncertainties stemming from international regulations are considered significant threats. Overall, this SWOT-based assessment indicates that strengthening infrastructure modernization, accelerating digital transformation, improving environmental management, and enhancing institutional strategic alignment are essential for Turkish ports to achieve sustainable competitiveness.

1. GİRİŞ

Türkiye'deki limanlar, uluslararası ticaretin ve tedarik zincirlerinin kritik bir parçası olarak hem bölgesel hem de küresel ölçekte önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye Liman İşletmecileri Derneği (TÜRKLİM) *Türkiye Limancılık Sektörü 2024 Raporu*'na göre, 2023 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi 617 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiş ve bu ticaretin hem değer (ihracatta %56, ithalatta %54) hem de tonaj (ihracatta %81.6, ithalatta %91.2) bazında büyük bölümü denizyoluyla taşınmıştır (TÜRKLİM, 2024). Bu veriler, limanların ülke ekonomisindeki stratejik konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle İstanbul, Kocaeli, İzmir ve Mersin gibi liman bölgeleri, yük elleçleme kapasiteleri ve coğrafi konumları itibarıyla Türkiye'yi Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında bir lojistik köprü haline getirmektedir. Rapora göre, limanlarda elleçlenen toplam yükün %40'ı (210.1 milyon ton) Marmara Bölgesi'ndeki limanlarda işlenirken, Akdeniz Bölgesi %33 (169.4 milyon ton) pay ile ikinci sırada yer almaktadır (TÜRKLİM, 2024,). Ancak, küresel ticaret rotalarındaki değişimler, jeopolitik gerilimler ve dijital dönüşüm ihtiyacı, Türk limanlarının rekabet gücünü sürdürmesi için yenilikçi ve sürdürülebilir stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Raporda vurgulandığı üzere, Kızıldeniz'deki gerilimler ve Süveyş Kanalı'ndaki aksamlar gibi faktörler küresel tedarik zincirlerini etkilemiş ve liman operasyonları üzerindeki belirsizliği artırmıştır. Ayrıca, "akıllı liman" dönüşümü, operasyonel verimliliği artırmak, maliyetleri düşürmek ve sürdürülebilirliği sağlamak için Türk liman sektörünün önündeki kilit fırsatlardan biri olarak tanımlanmaktadır

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki limanların uluslararası ticaretteki rolünü ve rekabet gücünü SWOT analizi yöntemi ile değerlendirmektir. Çalışmada yöntem olarak ilgili literatür ve sektörel raporların sistematik derlenmesi ve bulguların SWOT çerçevesinde sınıflandırılması benimsenmiştir. Literatürde Türkiye limanlarının rekabetçiliğine ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte, güncel veriler ışığında liman rekabet gücünün bütüncül bir SWOT çerçevesinde ele alınması çalışmanın katkısı olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda altyapı, hinterland entegrasyonu, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik boyutlarında geliştirme alanları belirlenmiştir.

1.1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi

Bu bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan temel kavramlar ayrıntılı biçimde tanıtılmakta ve konuya ilişkin literatür sistematik bir biçimde analiz edilmektedir. Böylelikle, Türk limanlarının uluslararası ticaret ve rekabet gücü bağlamındaki mevcut durumu, karşılaştıkları sorunlar ve sahip oldukları fırsatlar kuramsal bir temele dayandırılarak değerlendirilmektedir.

1.2. Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Stratejik Önemi

Türkiye, jeostratejik konumu itibarıyla Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında doğal bir köprü işlevi görmekte; bu özelliğiyle uluslararası ticaret ağlarında kilit bir geçiş noktası olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu, uluslararası ticaretteki rekabet gücünü doğrudan etkileyen temel faktörlerden biridir (Köseoğlu, Büyükcinal ve Topçuoğlu, 2015). Ayrıca Cebelitarık Boğazı üzerinden Atlas Okyanusu'na, Süveyş Kanalı aracılığıyla Hint Okyanusu'na ve Türk Boğazları (İstanbul ve Çanakkale) üzerinden Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan hatlara yakınlık, Türkiye'yi

Avrasya deniz taşımacılığında stratejik bir kavşak konumuna taşımakta; bu konum da Türk limanlarını yalnızca birer yükleme ve boşaltma noktası olmaktan çıkararak kıtalararası ticaretin aktarma, dağıtım ve lojistik merkezleri haline dönüştürmektedir (Köseoğlu, Büyüknal ve Topçuoğlu, 2015). Böylece Türkiye, doğu-batı ve kuzey-güney ticaret koridorlarının kesişiminde yer alarak hem bölgesel hem de küresel düzeyde taşımacılık ağlarının bütünleyici bir unsuru konumuna gelmiştir.

1.3 Limanların Ekonomik Katkısı

Limanlar, ulusal ekonomilere doğrudan ve dolaylı katkı sağlayan; sanayi, ticaret ve lojistik sektörlerinin gelişiminde belirleyici role sahip yapılardır (UNCTAD, 2022). Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, ülkenin dış ticaretinin büyük bölümünün denizyolu aracılığıyla gerçekleştirilmesi limanların ekonomik sistem içindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı [UAB], 2023; TÜRKLİM, 2024). Limanlar yalnızca yük elleçleme faaliyetleriyle sınırlı kalmayıp depolama, dağıtım, lojistik hizmetler ve tedarik zinciri yönetimi gibi alanlarda da katma değer yaratarak bölgesel kalkınmaya katkı sunmaktadır (UNCTAD, 2022).

1.4. Türkiye Limanlarının Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili konumu ve stratejik jeopolitik özellikleriyle, Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi arasında uluslararası taşımacılığın kesişim noktasında yer almaktadır. Bu avantaj, ülkeyi hem bölgesel hem de küresel ölçekte denizyolu taşımacılığı ve lojistik faaliyetlerinde önemli bir merkez hâline getirmiştir. Türkiye'nin başlıca limanları arasında İstanbul (Ambarlı,), İzmir (Aliğa), Mersin ve Kocaeli (İzmit Körfezi) öne çıkmaktadır. TÜRKLİM (2022) verilerine göre Türkiye limanlarının güçlü yönleri arasında, ülkenin stratejik konumu, artan konteyner elleçleme kapasitesi, gelişen altyapı yatırımları ve uluslararası denizyolu bağlantılarının genişliği yer almaktadır. Son yıllarda yapılan yatırımlar, limanların fiziksel ve operasyonel kapasitelerini artırmış; özellikle Kocaeli, Mersin ve Aliğa limanları, Türkiye'nin dış ticaret yük hacminde önemli bir paya ulaşmıştır. Bununla birlikte, liman yönetiminde kurumsal koordinasyon eksikliği, hinterland bağlantılarındaki yetersizlik ve dijitalleşme düzeyinin düşüklüğü, sektörün zayıf yönleri arasında yer almaktadır. Türkiye'de demiryolu ve karayolu entegrasyonunun henüz istenen seviyeye ulaşmaması, limanların iç bölgelerle bağlantılarını sınırlamakta; bu da taşımacılık maliyetlerini ve zaman kaybını artırmaktadır. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlik konusundaki altyapı eksiklikleri ve yeşil liman uygulamalarının sınırlı düzeyde olması da gelişim gerektiren alanlar olarak değerlendirilmektedir. TÜRKLİM raporuna göre Türkiye limanlarının fırsat alanları, dijital dönüşüm, akıllı liman teknolojileri, artan dış ticaret hacmi ve transit taşımacılık potansiyeli çerçevesinde şekillenmektedir. Liman kapasitesinin artırılması, yeşil liman sertifikasyonlarının yaygınlaştırılması ve bölgesel lojistik merkez olma hedefi, sektörde rekabet gücünü destekleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Buna karşın, tehditler arasında küresel ticarete yaşanan dalgalanmalar, artan çevresel regülasyonlar, uluslararası rekabet baskısı ve doğal afet riskleri bulunmaktadır. Özellikle Marmara Bölgesi'nde deprem riski, liman altyapıları açısından önemli bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak, Türkiye limanları güçlü altyapı ve stratejik konum avantajına sahip olmakla birlikte, sürdürülebilir rekabet gücü için hinterland bağlantılarının güçlendirilmesi, dijitalleşmenin hızlandırılması, çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının yaygınlaştırılması ve kurumsal koordinasyonun artırılması gerekmektedir.

1.5 Limanların Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler

Literatürde, bir limanın uluslararası düzeyde rekabet gücünü belirleyen unsurlar çok boyutlu olarak ele alınmaktadır. Başlıca faktörler şu şekilde özetlenebilir:

- Fiziksel Altyapı: Limanın derinliği, rıhtım uzunluğu, vinç kapasitesi ve elleçleme ekipmanlarının modernliği.

- Hinterland Bağlantıları: Karayolu, demiryolu ve iç su yolları gibi ulaşım modlarıyla entegrasyon düzeyi.
- Hizmet Kalitesi ve Güvenilirlik: Yükleme-boşaltma hızları, gümrükleme süreçlerinin etkinliği ve belge işlemlerinin kolaylığı.
- Teknolojik Altyapı: Dijitalleşme, otomasyon sistemleri ve yük izleme teknolojilerinin kullanımı.
- Maliyet ve Ücret Yapısı: Liman hizmet bedelleri, depolama maliyetleri ve genel işletme giderlerinin rekabetçiliği.

1.6. Altyapı ve Teknolojik Kapasite

Limanların rekabet gücünün temeli, sahip oldukları fiziksel ve dijital altyapı düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. • Fiziksel altyapı: Rıhtım uzunluğu, su derinliği, vinç kapasitesi, depolama ve terminal tesisleri.

- Dijital altyapı: Otomasyon sistemleri, veri yönetimi, yük izleme teknolojileri ve liman bilişim sistemleri.

TÜRKLİM (2024) verilerine göre Türk limanlarının toplam elleçleme kapasitesi 500 milyon tonu aşmış olup, limanlardaki fiziksel altyapı yatırımları rekabet gücünün temel bileşenini oluşturmaktadır.

1.7 Operasyonel Verimlilik

Limanların etkinliğini belirleyen bir diğer unsur operasyonel performanstır.

- Gemi başına ortalama bekleme süreleri
- Yükleme-boşaltma hızları (TEU/saat)
- Liman içi lojistik akışların optimizasyonu TÜRKLİM (2024) raporunda, operasyonel verimliliğin limanların uluslararası rekabet gücünde kritik bir rol oynadığı vurgulanmaktadır

46

1.8 Lojistik Entegrasyon

Limanların rekabet avantajını sürdürülebilir kılabilmesi için hinterland bağlantıları ve multimodal taşımacılık entegrasyonu büyük önem taşımaktadır.

- Karayolu, demiryolu ve denizyolu taşımacılığının entegrasyonu
- Hinterland erişim ağlarının güçlendirilmesi
- Tedarik zinciri yönetimi kapasitesi TÜRKLİM (2024)'e göre, demiryolu bağlantılarının geliştirilmesi Türk limanlarının uluslararası rekabet gücü açısından hayati öneme sahiptir

1.9. Liman Evrim Modeli Çerçevesi

UNCTAD (2022) tarafından geliştirilen dört nesil liman modeli, limanların tarihsel gelişim sürecini ve fonksiyonel dönüşümünü açıklamakta; aynı zamanda Türkiye limanlarının mevcut durumunu anlamak için kavramsal bir zemin sunmaktadır:

1. Nesil Limanlar: Temel yükleme-boşaltma işlevleriyle sınırlı, endüstriyel entegrasyonu olmayan yapılar.

2. Nesil Limanlar: Endüstriyel ve dağıtım faaliyetlerinin liman sahasına entegre edildiği yapılar.

3. Nesil Limanlar: Lojistik merkezler olarak tedarik zinciri entegrasyonuna sahip limanlar.

4. Nesil Limanlar: Dijitalleşme, otomasyon ve sürdürülebilirlik odaklı “akıllı limanlar”.

TÜRKLİM (2024) raporuna göre, Türk limanlarının büyük bir bölümü 3. nesil liman özellikleri göstermekte; 4. nesil liman dönüşümü için dijital altyapı ve otomasyon yatırımlarının hız kazandığı belirtilmektedir. Türkiye’deki limanlar, sahip oldukları stratejik coğrafi konum, gelişen altyapı kapasiteleri ve artan ticaret hacimleriyle uluslararası deniz taşımacılığında önemli bir role sahiptir. Ancak altyapı eksiklikleri, sınırlı yatırım düzeyi ve yetersiz lojistik entegrasyon gibi faktörler, rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kısıtların giderilmesi, operasyonel verimliliğin artırılması ve dijital dönüşümün hızlandırılması durumunda Türk limanları, küresel ticarete daha etkin ve sürdürülebilir bir rekabet aktörü haline gelebilecektir.

1.10. Yeşil Liman Uygulamaları ve Sürdürülebilir Rekabetçilik

Küresel ticarete sürdürülebilirlik ve çevre bilincinin giderek ön plana çıkması, limanların rekabet gücünü belirleyen yeni bir boyutun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeşil liman uygulamaları; enerji verimliliği, atık yönetimi, alternatif yakıt altyapısı, çevre dostu teknolojilerin kullanımı ve karbon ayak izinin azaltılması gibi unsurları içermektedir. Bu uygulamaları benimseyen limanlar, uluslararası denizcilik şirketleri ve yük sahipleri tarafından daha fazla tercih edilmekte, aynı zamanda çevresel regülasyonlara uyum sağlayarak operasyonel sürekliliği güvence altına almaktadır. Sürdürülebilir liman yönetimi anlayışı, yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve kurumsal rekabetçilik açısından da stratejik bir avantaj sunmaktadır.

1.11. Transit Ticaret Potansiyelinin Maksimizasyonu

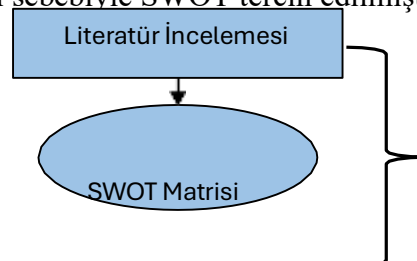
Türkiye’nin jeostratejik konumu, ülkeyi Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında doğal bir transit ticaret koridoru haline getirmektedir. Bu konum, limanların sadece ihracat ve ithalat operasyonlarında değil, aynı zamanda transit yük taşımacılığında da etkin bir rol üstlenmelerini gerekli kılmaktadır. Gümrük süreçlerinin dijitalleştirilmesi, hinterland bağlantılarının güçlendirilmesi, liman içi lojistik akışların optimize edilmesi ve multimodal taşımacılık çözümlerinin geliştirilmesi, bu potansiyelin en yüksek düzeyde değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Transit ticaret kapasitesinin artırılması, Türkiye’nin bölgesel bir lojistik merkez haline gelmesini sağlayacak temel unsurlardan biridir.

1.12. Kuşak ve Yol Girişimi (Yeni İpek Yolu) ile Entegrasyon

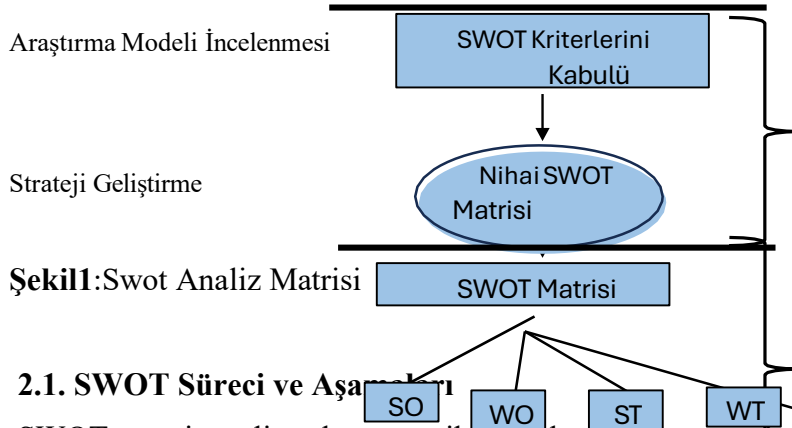
Çin’in küresel ölçekte başlattığı Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), Türkiye limanları açısından tarihsel bir fırsat sunmaktadır. Türkiye, bu girişimin Orta Koridor güzergâhında yer alarak Asya ile Avrupa arasındaki mal akışında daha hızlı, güvenilir ve maliyet etkin bir rota oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede limanların demiryolu ağıyla entegrasyonu, lojistik merkezlerle bağlantılarının güçlendirilmesi ve uluslararası altyapı projelerine dâhil edilmesi gerekmektedir. Söz konusu entegrasyon, Türk limanlarının küresel lojistik ağlar içerisindeki stratejik konumunu pekiştirecek, ülkeyi bölgesel bir ticaret ve taşımacılık üssüne dönüştürecektir. Türkiye’deki limanların rekabet gücü günümüzde yalnızca fiziki ve operasyonel göstergelere değil; çevresel uyum, enerji verimliliği ve küresel düzenlemelere entegrasyon gibi çağdaş dinamiklere de bağlı hale gelmiştir. Nitekim İMEAK Deniz Ticaret Odası’nın sektör raporunda, “Yeşil Liman” kapsamında limanlarda düşük emisyonlu teknolojilerin yaygınlaştırılması, kıyıda elektrik (shore power / cold ironing) altyapısının kurulması ve limanların Çevre Yönetim Sistemini sağlamasının önemine dikkat çekilmektedir (İMEAK Deniz Ticaret Odası, 2024).

2. YÖNTEM

SWOT Analizi (Türkçe karşılığıyla GZFT: Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler), bir projenin, kurumun veya belirli bir durumun iç ve dış faktörlerini sistematik biçimde değerlendirmeye olanak tanıyan stratejik planlama aracıdır. Bu yöntem, hem mevcut durumun analiz edilmesini hem de geleceğe dönük stratejik kararların oluşturulmasını desteklemektedir. Çalışmada, literatürde en çok kullanıldığı şekil olması sebebiyle SWOT tercih edilmiştir.

Araştırma Modeli Tespiti

2.1. SWOT Süreci ve Aşamaları

SWOT süreci, analiz çalışmasını iki temel aşama çerçevesinde ele almaktadır:

1. Aşama: Literatür İncelemesi ve Veri Toplama

Bu aşama, analiz için gerekli temel hazırlık faaliyetlerini kapsamaktadır.

- Literatür İncelemesi: Konuya ilişkin mevcut kaynaklar, sektörel raporlar, önceki araştırmalar ve ilgili veriler sistematik biçimde incelenir.
- SWOT Kriterlerinin Belirlenmesi: Literatür taramasından elde edilen bilgiler ışığında, dört kategoriye (Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler) dahil edilecek faktörler belirlenir ve liste hâline getirilir.
- Nihai SWOT Matrisi: Kabul edilen kriterler, dört bölümlü bir matris (GZFT Tablosu) hâline getirilir ve incelenen durumun özet bir görünümü sunulur.

2. Aşama: Strateji Geliştirme

Bu aşama, SWOT analizinin çıktılarının stratejik karar ve aksiyon planlarına dönüştürüldüğü süreçtir. Nihai SWOT matrisinde belirlenen iç ve dış faktörler birbirleriyle eşleştirilerek dört farklı strateji türü geliştirilir:

SO Stratejileri (Güçlü Yönler – Fırsatlar): İç güçleri kullanarak dış fırsatlardan yararlanmayı hedefler.

WO Stratejileri (Zayıf Yönler – Fırsatlar): İç zayıflıkları gidererek dış fırsatlardan faydalanmayı amaçlar.

ST Stratejileri (Güçlü Yönler – Tehditler): İç güçleri kullanarak dış tehditlerin olumsuz etkilerini azaltmayı hedefler.

WT Stratejileri (Zayıf Yönler – Tehditler): En savunmasız alanları korumayı veya bu alanlardan çekilmeyi amaçlar; genellikle savunma stratejileri olarak uygulanır.

	Güçlü Yönler (S)	Zayıf Yönler(W)
Fırsatlar (O)	SO stratejisi: Güçlü yönleri kullanarak fırsat avantajı kazanmak	WO stratejisi: Zayıf yönlerini bertaraf ederek avantaj kazanmak
Tehditler (T)	ST stratejisi: Güçlü yönlerini kullanarak tehditleri savurmak	WT stratejisi: Zayıf yönlerini azaltarak tehditlerden kurtulmak

Şekil 2: SWOT matrisleri ve muhtemel stratejiler

3. BULGULAR

SWOT kriterleri, kanıta dayalı bir yaklaşım çerçevesinde sistematik literatür/rapor taraması ve uzman doğrulaması aşamalarını içeren iki kademeli bir süreçle oluşturulmuştur. İlk aşamada, liman rekabetçiliği, sürdürülebilir liman uygulamaları ve tedarik zinciri entegrasyonu konularında yayımlanmış akademik çalışmalar ile sektörel/kurumsal raporlar sistematik olarak incelenmiştir. Tarama sürecinde; liman rekabetçiliği, çevre dostu liman uygulamaları, arka bölge bağlantıları, dijitalleşme ve akıllı liman uygulamaları, aktarma (transit) operasyonları ile liman yönetimi/yönetişim gibi temel temalar esas alınmış; kaynaklarda tekrar eden belirleyiciler ön kriter havuzu altında derlenmiştir. Ardından, içerik analizi yoluyla mükerrer ifadeler ayıklanmış, kavramsal olarak örtüşen maddeler birleştirilmiş ve kriterler SWOT metodolojisinin mantığıyla uyumlu biçimde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonuçları Tablo 1’de Güçlü Yönler, Tablo 2’de Zayıf Yönler, Tablo 3’te Fırsatlar ve Tablo 4’te Tehditler başlıkları altında sunulmuştur.

Tablo 1; Güçlü Yönler

Güçlü Yönler
S1 Stratejik jeopolitik konum: Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında doğal bir köprü işlevi görür.
S2 Artan konteyner taşımacılığı kapasitesi: Toplam elleçleme kapasitesi 500 milyon tonu aşmıştır.
S3 Gelişen altyapı yatırımları: Fiziksel ve operasyonel kapasiteleri artıran sürekli yatırımlar yapılmaktadır.
S4 Geniş uluslararası denizyolu bağlantıları: Küresel ticaret ağlarıyla güçlü bir şekilde entegredir.
S5 Yüksek ticaret hacmi ve elleçleme kapasitesi: Ülke dış ticaretinin büyük bölümü denizyoluyla yapılmaktadır.
S6 Büyük ve gelişmiş liman bölgeleri: İstanbul, İzmir, Mersin, Kocaeli gibi limanlar önemli bir kapasiteye sahiptir.

Tablo 2: Zayıf Yönler

50

Zayıf Yönler
W1 Kurumsal koordinasyon eksikliği: Liman yönetiminde kurumlar arası eşgüdüm ve iş birliği yetersizdir.
W2 Hinterland bağlantılarında yetersizlik: Demiryolu ve karayolu entegrasyonu istenen seviyede değildir.
W3 Dijitalleşme düzeyinin düşüklüğü: Otomasyon sistemleri ve akıllı liman teknolojilerinde geride kalmıştır.
W4 Çevresel sürdürülebilirlik sorunları: Yeşil liman uygulamaları ve çevre dostu teknolojiler sınırlı düzeydedir.
W5 Operasyonel verimlilik ihtiyacı: Gümrükleme süreçleri ve liman içi lojistik akışlarda iyileştirme gereklidir.
W6 Doğal afet riski: Özellikle Marmara Bölgesi'ndeki limanlar için deprem riski önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Tablo :3 Fırsatlar

Fırsatlar
O1 Yeşil liman uygulamaları: Çevre dostu teknolojiler ve sürdürülebilirlik odaklı yatırımlar için küresel eğilimler.
O2 Transit ticaret potansiyeli: Coğrafi konumun sağladığı avantajla transit ticaret hacmini artırma fırsatı.
O3 Kuşak ve Yol Girişimi entegrasyonu: Çin'in küresel projesine entegre olarak Asya-Avrupa ticaretinde merkezî rol üstlenme fırsatı.
O4 Dijital dönüşüm: Akıllı liman teknolojileri ve otomasyon sistemleriyle operasyonel verimliliği artırma imkânı.
O5 Bölgesel lojistik merkez olma: Artan ticaret hacmi ve coğrafi avantajla bölgede lojistik üssü haline gelme potansiyeli.
O6 Uluslararası iş birlikleri: Küresel liman operatörleri ve lojistik firmalarla stratejik ortaklıklar geliştirme fırsatı.

Tablo 4: Tehditler

Tehditler
T1 Bölgesel rekabetin artması: Komşu ülkelerin liman altyapılarındaki gelişmeler ve rekabet baskısı.
T2 Küresel ekonomik dalgalanmalar: Dünya ticaretindeki durgunluk ve ekonomik krizlerin liman hacimlerine etkisi.
T3 Çevresel regülasyonlar: Uluslararası denizcilik kuruluşlarının getirdiği katı çevre düzenlemeleri.
T4 Enerji maliyetleri: Yakıt fiyatlarındaki artışın liman operasyon maliyetlerini yükseltmesi riski.
T5 Jeopolitik gerilimler: Bölgesel çatışmalar ve ticaret yollarındaki aksamalar.
T6 Teknolojik geride kalma riski: Küresel limanlardaki hızlı dijital dönüşüme ayak uyduramama tehlikesi.

Tablo 5’te sunulan SWOT matrisi, Türkiye limanlarının rekabet gücünün hem içsel kapasite ve konumsal avantajlar (S1–S7) hem de yönetim, hinterland entegrasyonu ve dijital/çevresel dönüşüm eksiklikleri (W1–W5) tarafından şekillendiğini göstermektedir. Matriste öne çıkan fırsatlar (O1–O6) özellikle yeşil liman dönüşümü, transit ticaretin geliştirilmesi, Kuşak ve Yol entegrasyonu ve akıllı liman teknolojilerinin benimsenmesi yoluyla limanların değer zincirinde daha üst bir role taşınabileceğine işaret etmektedir. Buna karşın artan bölgesel rekabet, ekonomik dalgalanmalar, sıkılaştıran çevresel düzenlemeler, enerji maliyetleri, jeopolitik riskler ve doğal afetler (T1–T6) dış çevreden kaynaklanan temel baskı unsurlarıdır. Genel olarak Tablo 5, Türkiye limanlarının potansiyelinin sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne dönüşebilmesi için hinterland bağlantılarının güçlendirilmesi, kurumsal koordinasyonun artırılması ve dijital–yeşil dönüşümün hızlandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5: SWOT Matrisi

Güçlü Yönler		Zayıf Yönler	
S1	Stratejik jeopolitik konum	W1	Kurumsal koordinasyon eksikliği
S2	Artan konteyner taşımacılığı kapasitesi	W2	Hinterland bağlantılarında yetersizlik(demiryolu entegrasyonu)
S3	Gelişen altyapı yatırımları	W3	Dijitalleşme ve otomasyon düzeyinin düşüklüğü
S4	Uluslararası denizyolu bağlantıları	W4	Çevresel sürdürülebilirlik sorunları ve yeşil liman uygulamalarının sınırlılığı
S5	Önemli ticaret hacmi ve yük elleçleme kapasitesi	W5	Liman içi lojistik akışlarında ve gümrükleme verimlilik ihtiyacı
S6	Kıtalararası ticaret için doğal bir köprü ve lojistik merkez olma potansiyeli	W6	
S7	Büyük ve gelişmekte olan liman bölgeleri (İstanbul ,İzmir Mersin ,Kocaeli)	W7	
S8		W8	
Fırsatlar		Tehditler	
O1	Yeşil liman uygulamaları ve sürdürülebilirlik odaklı yatırımlar	T1	Bölgesel ve küresel liman rekabetinin artması
O2	Transit ticaret potansiyelinin artırılması	T2	Küresel ekonomik dalgalanmalar ve ticaret savaşları
O3	Kuşak ve Yol Girişimi (Yeni İpek Yolu)ile entegrasyon	T3	Artan çevresel regülasyonlar ve uluslararası düzenlemeler
O4	Dijital dönüşüm ve akıllı liman teknolojilerinin benimsenmesi	T4	Enerji maliyetlerindeki artış ve operasyonel maliyet baskısı
O5	Bölgesel bir lojistik merkez olma hedefi	T5	Jeopolitik gerilimler ve küresel ticaret rotalarındaki değişimler
O6	Artan dış ticaret hacmi ve küresel tedarik zincirlerindeki rol	T6	Doğal afet riskleri (özellikle Marmara Bölgesi')
O7		T7	
O8		T9	

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada SWOT analiziyle elde edilen bulgular, Türkiye limanlarının rekabetçiliğinin çok boyutlu bir yapı sergilediğini ve yalnızca kapasite/altyapı göstergeleriyle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. “Güçlü yönler” boyutunda öne çıkan jeostratejik konum ve artan elleçleme kapasitesi, uluslararası literatürde liman rekabetçiliğinin temel belirleyicileri arasında yer alan coğrafi erişilebilirlik ile hizmet/bağlantı performansı vurgularıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. UNCTAD’nin deniz taşımacılığına ilişkin değerlendirmeleri, küresel ticaret ağlarında liman performansının tedarik zinciri sürekliliği ve maliyetler üzerindeki belirleyici rolünü vurgulayarak bu çalışmanın “stratejik konum + performans” eksenli bulgularını destekler niteliktedir.

Bununla birlikte, “zayıf yönler” kapsamında tespit edilen hinterland bağlantılarındaki yetersizlik (özellikle demiryolu entegrasyonu) ve liman yönetiminde kurumsal koordinasyon eksikliği, Türkiye özelinde yapılan ampirik çalışmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir. Hinterland erişiminin yetersizliği, limanların yalnızca rıhtım performansını değil; kapıdan kapıya lojistik maliyetleri, teslim sürelerini ve intermodal taşımacılık kabiliyetini de sınırlayarak rekabetçilik üzerinde belirleyici bir kısıt oluşturabilmektedir. Benzer şekilde OECD’nin Mersin örneği üzerinden tartıştığı yönetim ve koordinasyon boyutu, limanların bölgesel etkisinin yalnız altyapı yatırımlarıyla değil, aynı zamanda politika uyumu, kurumlar arası iş birliği ve yönetim kapasitesiyle şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda çalışmanın bulguları, Türkiye limanlarının potansiyelini tam olarak değerlendirebilmesi için “altyapı kapasitesi” ile “yönetişim kapasitesi”nin birlikte ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

“Fırsatlar” boyutunda belirlenen yeşil liman dönüşümü ile akıllı liman/dijitalleşme eksenini de güncel literatürle uyumludur. Yeşil liman yaklaşımının emisyon azaltımı, enerji verimliliği ve çevresel uyum üzerinden limanların rekabetçiliğini güçlendirebileceği; dijital dönüşümün ise operasyonel verimlilik, entegrasyon ve şeffaflık üzerinde pozitif etkiler yaratabileceği çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, bulgularınızda yer alan “dijitalleşme ve otomasyon düzeyinin görece düşük olması” tespiti, dijitalleşmenin yalnız teknoloji yatırımıyla değil; standartlaşma, insan kaynağı, veri yönetimi ve kurumsal kapasite gibi tamamlayıcı unsurlarla birlikte ilerlemesi gerektiğini göstermektedir. Buna ek olarak transit ticaret potansiyeli ve Kuşak ve Yol Girişimi ile entegrasyon olanakları, Türkiye limanlarının “yükleme-boşaltma noktası” rolünden “entegre lojistik ve tedarik zinciri” rolüne evrilmesi için stratejik bir fırsat alanı oluşturmaktadır.

Öte yandan, “tehditler” boyutunda belirlenen bölgesel rekabet, küresel ekonomik dalgalanmalar, çevresel düzenlemelerin sıkılaşması ve jeopolitik belirsizlikler, UNCTAD’nin deniz ticaretindeki belirsizlikler, maliyet baskıları ve düzenleyici dönüşümün lojistik akışlar üzerindeki etkilerine ilişkin değerlendirmeleriyle uyumludur. Bu çerçevede, Türkiye limanlarının rekabetçiliğinin hem içsel kapasite/yönetişim sorunları hem de dışsal riskler üzerinden çok katmanlı biçimde şekillendiği; dolayısıyla politika ve yatırım tercihlerinin bu çok katmanlı yapıyı dikkate alacak biçimde tasarlanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın bütüncül sonucu, Türkiye limanlarının coğrafi avantaj ve büyüyen kapasite gibi güçlü yönlerle sahip olmasına karşın, bu potansiyelin sürdürülebilir rekabet üstünlüğüne dönüşmesinin hinterland entegrasyonu, yönetim/koordinasyon kapasitesi, dijital dönüşüm ve çevresel uyum alanlarında yapılacak yapısal iyileştirmelere bağlı olduğudur. Başka bir ifadeyle liman rekabetçiliği yalnızca “daha fazla elleçleme” ile değil; limanı kara/rail ağlarına bağlayan bütüncül lojistik ekosistem ve bu ekosistemi yöneten kurumsal düzenlemelerle birlikte güçlenmektedir. Bu nedenle, Türkiye’nin doğu-batı ve kuzey-güney ticaret koridorlarındaki

konumunun daha yüksek katma değer üreten bir lojistik merkez rolüne evrilebilmesi, limanların fiziksel kapasitesi kadar entegrasyon, yönetim, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik bileşenlerinin eşzamanlı güçlendirilmesini gerektirmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye limanlarının uluslararası düzeyde sürdürülebilir rekabet gücü elde edebilmesi için aşağıdaki stratejik önceliklerin benimsenmesi önerilmektedir.

- **Altyapı ve Hinterland Entegrasyonunun Güçlendirilmesi:** Hinterland bağlantıları geliştirilmeli; özellikle limanları iç bölgelere ve ana ulaşım koridorlarına bağlayan demiryolu hatlarının kapasitesi artırılmalıdır. “Liman–demiryolu–gümrük” entegrasyonunun güçlendirilmesi, transit ticaretin etkinliği ve intermodal taşımacılık performansı açısından kritik önem taşımaktadır.
- **Dijital Dönüşümün Hızlandırılması:** Liman işletmeciliğinde dijitalleşme süreci hızlandırılmalı; blokzincir, Nesnelerin İnterneti (IoT) ve yapay zekâ tabanlı yönetim sistemleri kademeli biçimde yaygınlaştırılmalıdır. Bu teknolojiler yalnız operasyonel verimliliği artırmakla kalmayıp, süreç şeffaflığını, izlenebilirliği ve veri güvenliğini de güçlendirecektir.
- **Sürdürülebilirlik Odaklı Rekabet Stratejisinin Benimsenmesi:** Yeşil liman sertifikasyon süreçleri teşvik edilmeli; enerji verimliliği yüksek sistemler kurulmalı ve karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik uygulamalara öncelik verilmelidir. Bu yaklaşım, çevresel sorumluluğun ötesinde, sıkılaşan regülasyonlara uyum ve uluslararası rekabet gücü açısından stratejik bir avantaj yaratacaktır.
- **Kurumsal İşBirliği ve Politika Uyumunun Sağlanması:** Liman yönetiminde yer alan kamu kurumları, özel sektör aktörleri ve lojistik hizmet sağlayıcıları arasındaki iş birliği artırılmalı; tek pencere sistemleriyle idari süreçler sadeleştirilmelidir. Ayrıca ulusal liman politikaları; transit ticaret hedefleri ve Kuşak ve Yol Girişimi gibi küresel projelerle uyumlu biçimde bütüncül bir strateji çerçevesinde ele alınmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye limanları, sahip oldukları coğrafi, ekonomik ve stratejik potansiyeli; bütünleşik hinterland bağlantıları, etkin yönetim, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik temelli bir liman yönetimi anlayışıyla desteklediği takdirde, yalnızca bir transit koridoru değil, Avrasya’nın önde gelen lojistik ve ticaret merkezlerinden biri olma hedefini güçlendirebilecektir.

5. KAYNAKLAR

İMEAK Deniz Ticaret Odası. (2024). Denizcilik sektör raporu 2024.

Köseoğlu, A.M., Büyükünâl, B. ve Topçuoğlu, A., (2016), “Uluslararası Ticarete Bir Rekabet Unsuru Olarak Limanların Rolü”, II. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress Proceeding Book, ss. 283-290

Türkiye Liman İşletmecileri Derneği (TÜRKLİM), (2022), Türkiye Limancılık Sektörü 2022 Raporu: Vizyon 2050, TÜRKLİM.

Türkiye Liman İşletmecileri Derneği (TÜRKLİM), (2024), Türklım Sektör Raporu 2024, TÜRKLİM.

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü. (2023). *Yük istatistikleri 2023*. Denizcilik İstatistikleri. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri-2023>

United Nations Conference on Trade and Development. (n.d.). *Review of maritime transport 2022* [Web sayfası]. Erişim tarihi: 5 Mart 2026, <https://unctad.org/rmt2022>

**NEW GENERATION TOOLS IN MODERN BIOINFORMATICS: SEQUENCE
ALIGNMENT AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED STRUCTURE
PREDICTION APPLICATIONS**

**MODERN BIYOBINFORMATIKTE YENİ NESİL ARAÇLAR: DİZİ HIZALAMA VE
YAPAY ZEKA TABANLI YAPI TAHMİNİ UYGULAMALARI**

NERMİN AKÇALI¹, NECATİ YİĞİT ÜNALAN², AHMET GÜNEŞ³

**¹Dr. Öğr. Üyesi, Biruni Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik,
nakcali@biruni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6816-9687**

**²Lisans Öğrencisi, Biruni Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik,
ORCID: 0009-0008-3676-3727**

**³Lisans Öğrencisi, Biruni Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik,
ORCID: 0009-0005-0515-8717**

SOYUT

Biyobinformatik, modern biyolojik araştırmalarda devasa veri yığınlarını anlamlı biyolojik bilgilere dönüştüren vazgeçilmez bir disiplin haline gelmiştir. Bir araştırmanın başarısı, dizileme aşamasından fonksiyonel analizlere kadar geçen süreçte kullanılan araçların etkinliğine doğrudan bağlıdır. Bu bildiri kapsamında, moleküler analizlerin temel taşlarını oluşturan beş kritik biyobinformatik platformun BLAST (Temel Yerel Hizalama Arama Aracı), BioEdit, AlphaFold2, I-TASSER ve PyMOL işlevsel rolleri ve metodolojik katkıları incelenmektedir.

57

Süreç, ham nükleotid dizilerinin BLAST algoritması kullanılarak küresel veritabanlarında taranması ve homoloji tespiti ile başlamaktadır. Elde edilen verilerin temizlenmesi, manuel düzenlenmesi ve görselleştirilmesi aşamasında BioEdit yazılımı, araştırmacıya yüksek kontrol gücü sunan bir istasyon görevi görmektedir. Analizlerin yapısal boyuta taşınması aşamasında ise, protein katlanma problemini yapay zeka ile çözen AlphaFold2, karbon atomu hassasiyetinde 3D modeller üretirken; I-TASSER platformu, şablon tabanlı modelleme ve iplikleme (threading) yöntemleriyle protein fonksiyon tahmini için tamamlayıcı bir derinlik sağlamaktadır. Son olarak, elde edilen bu karmaşık üç boyutlu yapıların atomik düzeyde incelenmesi ve yayın kalitesinde görselleştirilmesi Windows tabanlı PyMOL yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Sonuç olarak; dizi analizinden yapısal modellemeye kadar uzanan bu bütünleşik iş akışı, biyolojik verilerin sadece tanımlanmasını değil, aynı zamanda moleküler düzeyde fonksiyonel olarak anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Bu araçların senkronize kullanımı, yeni nesil ilaç

tasarımlarından evrimsel araştırmalara kadar geniş bir yelpazede biyoinformatik analizlerin doğruluk payını ve verimliliğini maksimize etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Biyoinformatik, Dizi Hizalama, Protein Yapı Tahmini, Moleküler Görselleştirme, Hesaplamalı Biyoloji

ABSTRACT

Bioinformatics has become an indispensable discipline in modern biological research, transforming vast amounts of data into meaningful biological information. The success of a research project is directly dependent on the effectiveness of the tools used throughout the process, from the sequencing stage to functional analyses. This paper examines the functional roles and methodological contributions of five critical bioinformatics platforms BLAST (Basic Local Alignment Search Tool), BioEdit, AlphaFold2, I-TASSER, and PyMOL that form the cornerstones of molecular analysis.

The process begins with the scanning of raw nucleotide sequences in global databases using the BLAST algorithm and the detection of homology. BioEdit software acts as a workstation that offers researchers a high degree of control during the cleaning, manual editing, and visualization of the obtained data. When moving the analyses to the structural dimension, AlphaFold2, which solves the protein folding problem with artificial intelligence, produces 3D models with carbon atom precision; while the I-TASSER platform provides complementary depth for protein function prediction through template-based modeling and threading methods. Finally, the atomic-level examination and publication-quality visualization of these complex three-dimensional structures is performed using the Windows-based PyMOL software.

58

In conclusion, this integrated workflow, ranging from sequence analysis to structural modeling, enables not only the identification of biological data but also its functional interpretation at the molecular level. The synchronized use of these tools maximizes the accuracy and efficiency of bioinformatics analyses across a wide range of applications, from next-generation drug design to evolutionary research.

58

Keywords: Bioinformatics, Sequence Alignment, Protein Structure Prediction, Molecular Visualization, Computational Biology

**DUTIES UNDERTAKEN AND TECHNIQUES APPLICABLE BY THE MEDIATOR
WITHIN THE FRAMEWORK OF THE CODE OF CIVIL PROCEDURE**

**HUKUK MUHAKEMELERİ KANUNU ÇERÇEVESİNDE ARABULUCUNUN
ÜSTLENDİĞİ GÖREVLER VE UYGULAYABİLECEĞİ TEKNİKLER**

OZAN BAŞTÜRK

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Altınbaş Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Özel
Hukuk,
<https://orcid.org/0009-0006-4937-3408>**

Özet

Uyuşmazlıkları çözme görevi, esas itibarıyla Devlet'e aittir. Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ise, yargısal sistemin yerini alması öngörülen veya onunla yarışan bir çözüm süreci olarak nitelendirilemez. Bilakis, alternatif çözüm yöntemlerinin amacı, kamu düzeni ile ilişkili olmayan, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği uyuşmazlıkları, adli bir soruna dönüşmeden çözüme kavuşturmaktır. Hukuk uyuşmazlıklarında arabuluculuk yolu, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ile yürürlüğe girmiştir. Arabuluculuk kökeni itibarıyla iradi bir süreçtir. Diğer bir deyişle taraflar arabuluculuğa başvururken, müzakereleri sürdürmekte veya bir anlaşmaya varıp varmama hususunda serbesttirler. Arabuluculuğun temel ilkelerinden olan, iradilik veya ihtiyarılık olarak tanımlanan bu özellik kanun koyucu tarafından belli bazı uyuşmazlıklar için zorunlu, hukuki karşılığıyla dava şartı haline getirilmiştir. İradilik ilkesine ek olarak gizlilik, tarafların eşitliği, arabuluculuk uygulamasındaki beyan ve evrakların dava aşamasında delil olarak kullanılmaması arabuluculuğa dair başkaca temel ilkelerdir. Arabulucular hukuki tavsiyede bulunamayacağı gibi, uyuşmazlığı çözerek tarafları kabule de zorlayamazlar. Nitekim müzakereleri kolaylaştıran, tarafsız, üçüncü kişi konumundaki arabulucuların, müzakere sürecinde çeşitli görevler üstlenmesi gerekir. Gerçekten de arabuluculuk yöntemi ile yargılamanın hızlandırılması yaklaşımının, esas yönünden isabetli hükme ulaşma gayesiyle çelişmemesi için arabulucunun üstlendiği görevler önem arz etmektedir. Çalışmamızda arabulucunun üstlendiği görevler: görüşme ortamının organize edilmesi ve başkanlık, müzakerelerdeki gerilimi sönmüştür, duyguların ve bilişsel süreçlerin dışavurumunu kolaylaştırmak ve dinleyici olmak, taraflar arasında yapıcı bir iletişim kanalı açmak ve tercümanlık yapmak, kolaylaştırıcılık ve çözüm arttırıcılık, süreç danışmanlığı ve uzlaşmayı teşvik, rehber olmak ve gerçekçi düşüncenin temsili, kusurların üstlenilmesi ve günah keçisi olmak, anlaşma belgesinin tanzimi ve anlaşmaya uyulduğunun takibi başlıkları altında ele alınacaktır. Çalışmamızda ayrıca; arabulucunun sahip olması gereken aktif dinleme, yeniden çerçeveleme, özetleme gibi becerilere ve arabulucunun uygulaması gereken açık uçlu sorular, gerçeklik testi ve karar ağacı gibi yöntemlere değinilecek, beyin fırtınası ve altı şapkalı düşünme teknikleri de ele alınacaktır. Bu çalışmanın sonucunda ise, arabuluculuk uygulamasına yönelik tespit ve önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Arabuluculuk, Müzakere Süreci, Görev, Teknik

Abstract

The duty to resolve disputes primarily belongs to the State. Alternative dispute resolution methods cannot be characterized as a process intended to replace the judicial system or compete with it. On the contrary, the purpose of alternative dispute resolution is to resolve disputes that do not concern public policy and which the parties can freely dispose of, before they escalate into a legal conflict. Mediation in legal disputes was enacted through the Law on Mediation in Civil Disputes No. 6325. Mediation is inherently a voluntary process. In other words, parties are free to apply for mediation, maintain negotiations, or reach a settlement. This feature, defined as voluntariness or discretion as one of the fundamental principles of mediation, has been established by the legislator as a mandatory requirement—a condition of litigation—for certain disputes. In addition to the principle of voluntariness, confidentiality, equality of the parties, and the inadmissibility of statements and documents from the mediation practice as evidence during the litigation phase are other fundamental principles regarding mediation. Mediators cannot provide legal advice, nor can they force parties to reach an agreement by resolving the dispute. Indeed, as neutral third parties who facilitate negotiations, mediators must undertake various duties during the negotiation process. In fact, the duties undertaken by the mediator are of great importance to ensure that the approach of accelerating the proceedings through the mediation method does not conflict with the goal of reaching a correct judgment on the merits. In this study, the duties undertaken by the mediator will be addressed under the headings of: organizing and presiding over the meeting environment, de-escalating tension in negotiations, facilitating the expression of emotions and cognitive processes and being a listener, opening a constructive communication channel and interpreting between the parties, facilitation and solution enhancement, process consultancy and encouraging reconciliation, being a guide and representative of reality-based thinking, assuming faults and being a scapegoat, drafting the settlement agreement, and monitoring compliance with the agreement. Furthermore, this study will discuss skills such as active listening, reframing, and summarizing that a mediator should possess, as well as methods such as open-ended questions, reality testing, and decision trees, along with brainstorming and six thinking hats techniques. Finally, findings and recommendations regarding mediation practice will be provided.

Keywords: Mediation, Negotiation Process, Duty, Technique

**“EFFECTS OF DIFFERENT IRRIGATION LEVELS ON DRIED FIG YIELD AND
WATER USE EFFICIENCY OF THE SARILOP FIG (*FICUS CARICA* L.)
CULTIVAR UNDER AYDIN CONDITIONS.”**

**“AYDIN KOŞULLARINDA SARILOP İNCİR (*FICUS CARICA* L.) ÇEŞİDİNDE
FARKLI SULAMA DÜZEYLERİNİN KURU İNCİR VERİMİ VE SU KULLANIM
ETKİNLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ”**

**ENGİN HASAN SARI (BİRİNCİ YAZAR)^{1,2}, NECDET DAĞDELEN (İKİNCİ
YAZAR)³**

**¹Ziraat Mühendisi, Tarım ve Orman Bakanlığı İncir Araştırma Enstitüsü, Ziraat,
0009-0008-0073-7412**

**²Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarımsal Yapılar ve
Sulama Anabilim Dalı**

**³Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarımsal
Yapılar ve Sulama Anabilim Dalı,
0000-002-7116-3718**

Özet

Bu araştırma, Aydın-İncirliova ekolojik koşullarında Sarılop incir çeşidinde farklı sulama düzeylerinin kuru meyve verimi ve su-verim ilişkileri üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Deneme; tam sulama (S₁: %100), kısıtlı sulama (S₂: %67, S₃: %33) ve yağışa dayalı (S₄: %0) olmak üzere dört farklı sulama düzeyinde, tesadüf blokları deneme desenine göre üç tekerrürlü olarak kurulmuştur. Sulama suyu uygulamalarında damla sulama yöntemi kullanılmış; sulama zamanı ve miktarı A sınıfı buharlaşma kabından (Class A Pan) meydana gelen birikimli buharlaşma değerleri esas alınarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, sulama düzeylerinin ağaç başı verim üzerinde istatistiksel açıdan (p<0,01) çok önemli etkiler yarattığı görülmüştür. En yüksek ağaç başı kuru incir verimi 13,15 kg/ağaç (548,15 kg/da) ile tam sulama (S₁) konusunda elde edilmiştir. Su-verim ilişkileri analiz edildiğinde, parsellere uygulanan sulama suyu ile kuru incir verimi arasında ikinci dereceden su-verim eşitlikleri elde edilmiştir. Mevsimlik verim tepki etmeni (k_y) 0,63 olarak hesaplanmıştır. Su kullanım etkinlikleri incelendiğinde; su kısıtı arttıkça WUE ve IWUE değerlerinin yükseldiği, en yüksek WUE değerinin 10,375 kg/m³ ile S₄ konusunda, en düşük değer ise 2,265 kg/m³ ile S₁ konusunda gerçekleştiği belirlenmiştir. Elde edilen veriler ve su-verim fonksiyonları, bölgedeki kısıtlı su kaynaklarının yönetimi ve sulama programlarının optimizasyonu için temel bir gösterge niteliğindedir. Sonuç olarak, yüksek kuru incir verim için tam sulama (S₁:%100) konuları önerilirken, sulama suyunun kısıtlı olduğu koşullarda ise S₂:%67 konusu uygulanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sarılop İncir, Damla Sulama, Su-Verim İlişkisi, Su Kullanım Etkinliği (WUE).

ABSTRACT

This study was conducted to determine the effects of different irrigation levels on dried fruit yield and water–yield relationships of the Sarılop fig cultivar under the ecological conditions of Aydın–İncirliova. The experiment was established with three replications according to a randomized block design under four different irrigation levels: full irrigation (S₁: 100%), deficit

irrigation (S_2 : 67%, S_3 : 33%), and rainfed conditions (S_4 : 0%). Drip irrigation method was used for irrigation water applications, and the timing and amount of irrigation water were determined based on cumulative evaporation values obtained from a Class A evaporation pan (Class A Pan). The results of the study showed that irrigation levels had highly significant effects on yield per tree ($P<0.01$). The highest dried fig yield per tree was obtained from the full irrigation treatment (S_1) with 13.15 kg/tree (548.15 kg/da). When water–yield relationships were analyzed, second-degree water–yield equations were obtained between the irrigation water applied to the plots and dried fig yield. The seasonal yield response factor (k_y) was calculated as 0.63. When water use efficiencies were examined, it was determined that WUE and IWUE values increased as water deficit increased. The highest WUE value was observed in the S_4 treatment with 10.375 kg/m³, while the lowest value was obtained in the S_1 treatment with 2.265 kg/m³. The obtained data and water–yield functions constitute an important indicator for the management of limited water resources and optimization of irrigation scheduling in the region. As a result, while full irrigation (S_1 : 100%) is recommended for achieving high dried fig yield, the S_2 treatment (67%) can be applied under conditions where irrigation water is limited.

Keywords: Sarılop Fig, Drip Irrigation, Water–Yield Relationship, Water Use Efficiency (WUE)

1. GİRİŞ

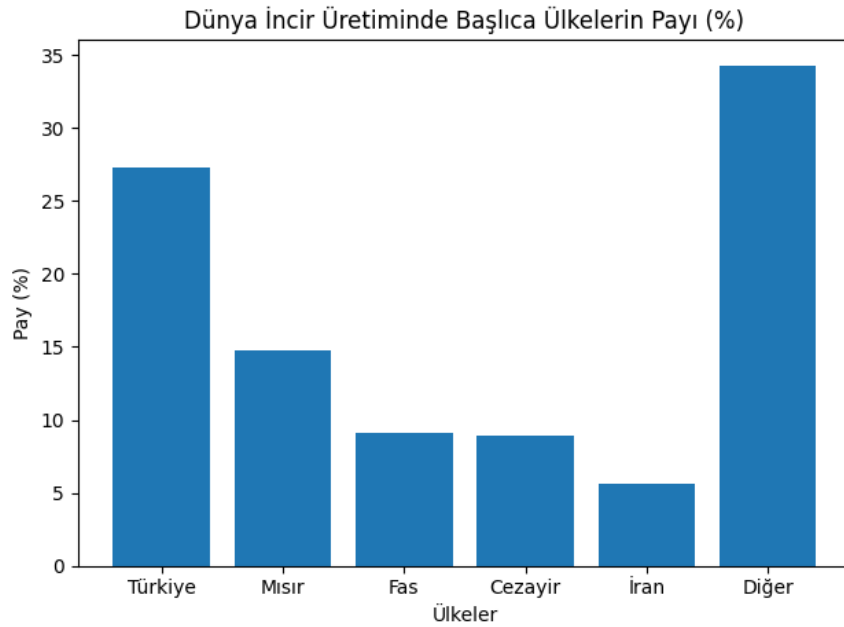
İncir (*Ficus carica* L.), Moraceae (Dutgiller) familyasına ait olup kültüre alınmış en eski meyve türlerinden biridir. İncirin genetik çeşitlilik merkezinin Anadolu olduğu kabul edilmekte ve doğal yayılış alanı Akdeniz havzası, Güney Kafkasya, İran ve Arabistan bölgelerini kapsamaktadır. Geniş ekolojik adaptasyon yeteneği sayesinde subtropik ve ılıman iklim kuşaklarında yaygın olarak yetiştirilebilen önemli bir meyve türüdür (Özen vd., 2007; Kabasakal, 1990).

Dünya genelinde incir üretimi özellikle Akdeniz iklim kuşağında yoğunlaşmaktadır. FAO verilerine göre 2023 yılında dünya genelinde yaklaşık 299.767 ha alanda incir yetiştiriciliği yapılmış ve toplam üretim 1.304.869 ton olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 1). Türkiye, dünya incir üretiminin yaklaşık %27'sini karşılayarak (Şekil 1) ilk sırada yer almaktadır (FAO, 2025).

Çizelge 1. 2023 yılı dünya incir üretim miktarı

Ülkeler	Üretim (ton)
Türkiye	356000
Mısır	193058
Fas	119167
Cezayir	116183
İran	73483
Afganistan	60700
Suriye	40800
İspanya	39700
ABD	27700

Kaynak: FAO, 2025.

Şekil 1. Dünya incir üretiminde başlıca üretici ülkelerin payları (%)

Kaynak: FAO verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır (FAO, 2025).

Türkiye’de incir üretimi ağırlıklı olarak Akdeniz ikliminin etkili olduğu bölgelerde yapılmaktadır. Özellikle Ege Bölgesi’nde yer alan Büyük Menderes ve Küçük Menderes havzaları incir üretiminin en önemli merkezleri arasında yer almaktadır. Bu bölgelerde

kurutmalık incir üretiminde üstün kalite özellikleri ile öne çıkan “Sarılöp” çeşidi yaygın olarak yetiştirilmektedir (Aksoy vd.,2001).

Türkiye incir üretiminin yaklaşık %60’ı Aydın ilinde gerçekleştirilmektedir. TÜİK verilerine göre Aydın ilinde 386.710 da alanda 209.590 ton incir üretimi yapılmakta olup bu değerlerle il, Türkiye’de incir üretiminde lider konumdadır (Çizelge 2), (TÜİK, 2024).

Çizelge 2. Türkiye ve Aydın incir üretim alanı ve üretim miktarı

Bölge	Alan (da)	Üretim (ton)	Ağaç Sayısı
Türkiye	587.314	375.000	12.509.052
Aydın	386.710	209.590	7.410.487

Kaynak: TÜİK,2024.

İncir yetiştiriciliğinde verim ve kaliteyi etkileyen en önemli kültürel uygulamalardan biri sulamadır. Bitki su tüketiminin belirlenmesi ve uygun sulama programlarının oluşturulması, su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir kullanımı açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle iklim değişikliği ve artan kuraklık riskleri, tarımsal üretimde su yönetiminin önemini daha da artırmaktadır.

Bu çalışmada, Aydın koşullarında Sarılöp incir çeşidinde farklı sulama suyu düzeylerinin verim ve su kullanım etkinliği üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve bölge koşullarına uygun bilimsel temellere dayalı sulama programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacak verilerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1 Deneme Alanı ve Deneme Deseni

Bu araştırma, 2025 yılında Aydın–İncirliova koşullarında Sarılöp incir çeşidinde yürütülmüştür. Deneme, tesadüf blokları deneme desenine göre dört farklı sulama konusu ve üç tekerrür olacak şekilde kurulmuştur. Araştırmada 10 yaşındaki Sarılöp incir ağaçları kullanılmış olup her parselde üç ağaç yer almıştır. Böylece her sulama konusunda dokuz ağaç bulunmuş ve denemede toplam 36 ağaç kullanılmıştır.

Ağaçların sıra arası ve sıra üzeri mesafeleri 6 m × 4 m olarak belirlenmiştir. Deneme alanı yaklaşık 2304 m² alanda yürütülmüştür. Her bir hasat parseli 72 m² alanı temsil etmektedir.

Denemede uygulanan sulama konuları Çizelge 3’de verilmiştir.

Çizelge 3. Denemede uygulanan sulama konuları

Sulama düzeyi	Konu simgesi
%100 (kpc = 1.00)	S1 (Tam sulama)
%67 (kpc = 0.67)	S2
%33 (kpc = 0.33)	S3
%0 (yağışa dayalı)	S4

2.2 Sulama Yöntemi ve Sulama Suyu Miktarının Hesaplanması

Araştırmada sulama yöntemi olarak damla sulama sistemi kullanılmıştır. Sulama suyu miktarlarının belirlenmesinde A sınıfı buharlaşma kabı (Class A Pan) verilerinden yararlanılmıştır. Sulama suyu miktarı, 7 günlük yığışimli buharlaşma değerleri esas alınarak hesaplanmıştır.

Sulamalara, bitki kök bölgesinde (0–120 cm) bulunan yarayışlı suyun yaklaşık %50’si tüketildiğinde başlanmıştır. Toprak nemi ilkbahar döneminde gravimetrik yöntemle izlenmiş ve sulama başlangıç zamanı bu ölçümlere göre belirlenmiştir. Parseller arasında oluşabilecek yanal su hareketlerini önlemek amacıyla bloklar arasında bir sıra kenar tesiri bırakılmıştır.

Sulama suyu deneme alanında bulunan yeraltı su kaynağından sağlanmış ve dalgıç pompa yardımıyla sisteme verilmiştir. Parsellerde 20 mm çaplı polietilen lateral borular kullanılmış ve lateraller ağaç etrafına salkım tertibinde yerleştirilmiştir.

Damlaticı aralıkları aşağıdaki eşitlik yardımıyla belirlenmiştir (Güngör ve Yıldırım, 1989).

$$S_d = 0.9 \sqrt{(q / I)}$$

Eşitlikte;

S_d : Damlatıcı aralığı (m),

q : Damlatıcı debisi (L/h),

I : Toprağın su alma hızı (mm/h), değerlerini göstermektedir.

Deneme konularına uygulanan net sulama suyu miktarları, açık su yüzeyi buharlaşmasından elde edilen verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır. Çalışmada sulama aralığının belirlenmesinde, bitki özellikleri göz önünde bulundurularak sulama aralığının 7 gün olmasına ve uygulanacak sulama suyu miktarı 7 günlük yığışimli buharlaşma değerlerinden yararlanılarak aşağıda verilen eşitlik ile hesaplanmıştır (Kanber vd. 2004).

$$I = A * E_p * k_p * P$$

Burada;

I : Uygulanacak sulama suyu miktarı (mm)

A : Parsel alanı veya ağaç başına düşen alan (m²)

E_p : 7 günlük toplam buharlaşma (mm)

k_p : Sulama konusu katsayısı

P : Islatılan alan oranı,

Çalışmada P ıslatılan alan oranı % 30 olarak alınmıştır (Güngör ve Yıldırım, 1989).

2.3 Mevsimlik Bitki Su Tüketimi

Mevsimlik bitki su tüketimi değerleri su dengesi eşitliği yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır (James, 1988).

$$ET = I + R + Cr - Dp + Rf \pm \Delta S$$

Burada;

ET : Bitki su tüketimi (mm)

I : Sulama suyu (mm)

R : Etkili yağış (mm)

Cr : Kapılar yükselme (mm)

Dp : Derine sızma (mm)

Rf : Yüzey akış kayıpları (mm)

ΔS : Toprak profilindeki nem değişimi (mm)

Deneme alanında taban suyu problemi bulunmadığından kapılar yükselme (Cr) sıfır kabul edilmiştir. Damla sulama sistemi kullanıldığından yüzey akışı (Rf) da sıfır olarak kabul edilmiştir.

2.4 Sulama Suyu – Verim İlişkileri

Araştırmada farklı sulama konularının verim üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla sulama suyu-verim ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda su kullanım etkinlikleri hesaplanmış ve sulama uygulamalarının verim üzerindeki etkileri karşılaştırılmıştır.

Su kullanım etkinliği hesaplamalarında Howell vd. (1990) tarafından önerilen yöntem esas alınmıştır. Sulama suyu ile verim arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde ise Doorenbos ve Kassam (1979) tarafından geliştirilen yaklaşımlardan yararlanılmıştır.

2.5 Kültürel Uygulamalar ve Hasat

Deneme alanında gübreleme, budama, toprak işleme ve yabancı ot mücadelesi gibi kültürel uygulamalar bölgedeki standart yetiştiricilik uygulamalarına uygun şekilde yürütülmüştür.

Hasat işlemleri meyvelerin fizyolojik olgunluğa ulaşp doğal olarak yere düşmesi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Hasat işlemleri 4 Ağustos – 17 Eylül 2025 tarihleri arasında yürütülmüştür.

2.6 Verilerin Değerlendirilmesi

66

Deneme tesadüf blokları deneme desenine göre üç tekerrürlü olarak düzenlenmiştir. Elde edilen veriler JMP istatistik paket programı kullanılarak varyans analizine tabi tutulmuştur. Ortalamalar arasındaki farklılıkların belirlenmesinde %5 önem düzeyinde LSD testi uygulanmıştır.

3. BULGULAR

3.1 Sulama Suyu Miktarları ve Mevsimlik Bitki Su Tüketimi

Deneme parsellerine ilk sulama 12 Haziran 2025 tarihinde uygulanmış, programlı sulamalar daha sonra 7 günlük aralıklarla sürdürülmüş ve son sulama 4 Ağustos 2025 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Deneme süresince uygulanan toplam sulama suyu miktarları sulama düzeylerine bağlı olarak değişmiştir. En yüksek sulama suyu miktarı tam sulama uygulamasının gerçekleştirildiği S₁ konusunda 185,7 mm, en düşük sulama suyu miktarı ise S₃ konusunda 61,3 mm olarak belirlenmiştir. Yağışa dayalı S₄ konusunda ise sulama uygulanmamıştır. Sulama sezonu boyunca araştırma alanına herhangi bir yağış düşmemiştir.

Sulama uygulamalarına bağı olarak belirlenen mevsimlik bitki su tüketimi değerleri de sulama suyu miktarlarına paralel olarak değişmiştir. En yüksek bitki su tüketimi 241,97 mm ile S₁ konusunda belirlenirken, en düşük değer 23,27 mm ile S₄ konusunda hesaplanmıştır. S₂ ve S₃ konularında ise bitki su tüketimi sırasıyla 179,81 mm ve 82,19 mm olarak belirlenmiştir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Sulama suyu ve mevsimlik bitki su tüketimi değerleri

Çeşitler	Su Kısıtı	I (mm)	R (mm)	ΔS	Et (mm)
Sarılop	S ₁	185,7	-	56,27	241,97
	S ₂	124,4	-	55,41	179,81
	S ₃	61,3	-	20,89	82,19
	S ₄	-	-	23,27	23,27

Bu sonuçlar, uygulanan sulama suyu miktarının bitki su tüketimi üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Sulama suyu miktarı azaldıkça bitki su tüketimi değerlerinin de belirgin şekilde azaldığı görülmektedir.

3.2 Ortalama Ağaç Başı Verim Değerleri

Farklı sulama konularına ait ortalama ağaç başı verim değerleri incelendiğinde (Çizelge 5) sulama düzeylerinin verim üzerinde önemli etkiler oluşturduğu görülmektedir. En yüksek ortalama ağaç başı verim 13,15 kg/ ağaç ile tam sulama uygulamasının gerçekleştirildiği S₁ konusunda elde edilmiştir. Sulama suyu düzeyinin azaltılmasıyla birlikte verim değerlerinde kademeli bir düşüş meydana gelmiştir. Buna göre S₂ ve S₃ konularında ortalama verim değerleri sırasıyla 10,11 ve 7,78 kg/ağaç olarak belirlenmiştir. Sulama yapılmayan S₄ konusunda ise ortalama verim 5,79 kg/ağaç ile en düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

Çizelge 5. Sulama konularına göre ağaç başı verim ve LSD grupları

Çeşit	Sulama Suyu Düzeyleri	Ağaç Verimleri (kg/ağaç)	Ağaç Verimi ± Std.S (kg/ağaç)
Sarılop	S ₁	13,15	13,16±0,21 a
	S ₂	10,11	10,11±0,8 b
	S ₃	7,78	7,78±0,72 c
	S ₄	5,79	5,79±1,32 d
Standart Hata			0,5519
p			0,0004

Varyans analizi sonuçları sulama düzeylerinin ağaç verimi üzerine etkisinin istatistiksel olarak çok önemli olduğunu göstermiştir (p<0,01). LSD çoklu karşılaştırma testine göre tüm sulama konuları farklı istatistiksel gruplarda yer almıştır.

Sulama suyu miktarındaki azalmanın verimde düşüşe neden olduğu birçok meyve türünde olduğu gibi incirde de benzer şekilde bildirilmektedir. Artan su stresi koşullarında bitkinin fizyolojik faaliyetleri ile generatif gelişimi olumsuz etkilenmekte; özellikle meyve tutumu ve meyve gelişim süreçlerinin sınırlanması verim değerlerinde belirgin azalışlara yol açmaktadır (Intrigliolo ve Castel, 2010; Aksoy vd., 2007).

3.3 Su Kullanım Etkinliği (WUE) ve Sulama Suyu Kullanım Etkinliği (IWUE)

Sarılop incir çeşidinde farklı sulama suyu düzeylerine bağlı olarak belirlenen WUE ve IWUE değerleri Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6. Sulama konularına göre WUE ve IWUE değerleri

Çeşitler	Sulama suyu düzeyleri	Sulama suyu miktarı (mm)	Bitki su tüketimi (mm)	Ortalama parsel verimi (kg/da)	IWUE (kg/m ³)	WUE (kg/m ³)
Sarılop	S ₁	185,7	241,97	548,15	2,951	2,265
	S ₂	124,4	179,81	421,34	3,387	2,343
	S ₃	61,3	82,19	324,35	5,291	3,946
	S ₄	-	23,27	241,42	-	10,375

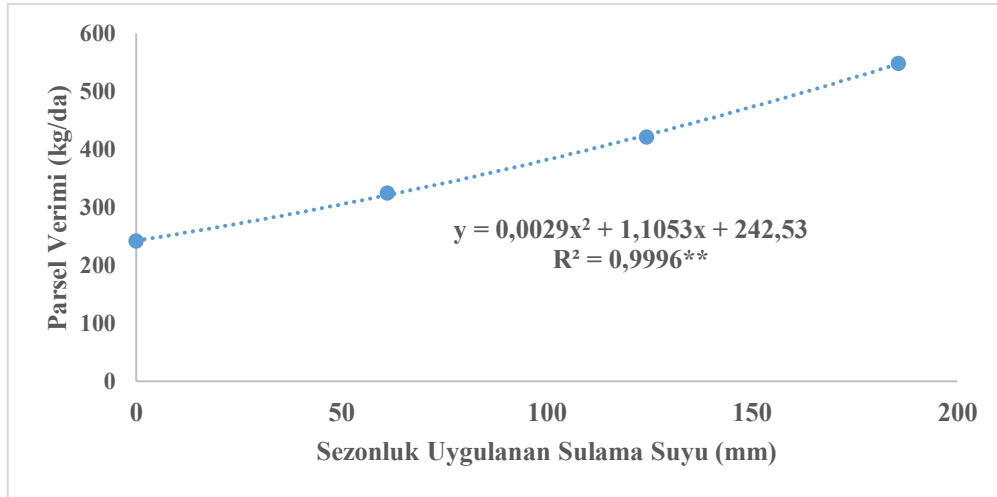
Elde edilen sonuçlar incelendiğinde sulama suyu düzeyi azaldıkça su kullanım etkinliğinin arttığı görülmektedir. Tam sulama uygulamasında WUE ve IWUE değerleri sırasıyla 2,265 ve 2,951 kg/m³ olarak belirlenmiştir. Sulama düzeyinin azaltılmasıyla birlikte bu değerler artış göstermiştir. S₃ konusunda IWUE değeri 5,291 kg/m³ olarak hesaplanmıştır.

Sulama yapılmayan S₄ konusunda IWUE değeri hesaplanamazken, WUE değeri 10,375 kg/m³ ile en yüksek değere ulaşmıştır. Bu durum, sulama suyu miktarının azalmasıyla birlikte birim su başına elde edilen ürün miktarının arttığını göstermektedir.

Ancak su kullanım etkinliğinin artması her zaman en yüksek verimin elde edildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim bu çalışmada tam sulama uygulaması en yüksek verimi sağlamış, buna karşılık kısıtlı sulama uygulamalarında su kullanım etkinliği daha yüksek bulunmuştur. Benzer sonuçlar incir ve diğer meyve türlerinde yapılan araştırmalarda da bildirilmiştir (Intrigliolo ve Castel, 2010; Moura vd., 2023).

3.4 Sulama Suyu – Verim İlişkisi

Farklı sulama konularına uygulanan sulama suyu miktarları ile kuru incir verimi arasındaki ilişki regresyon analizi ile değerlendirilmiştir (Şekil 2).

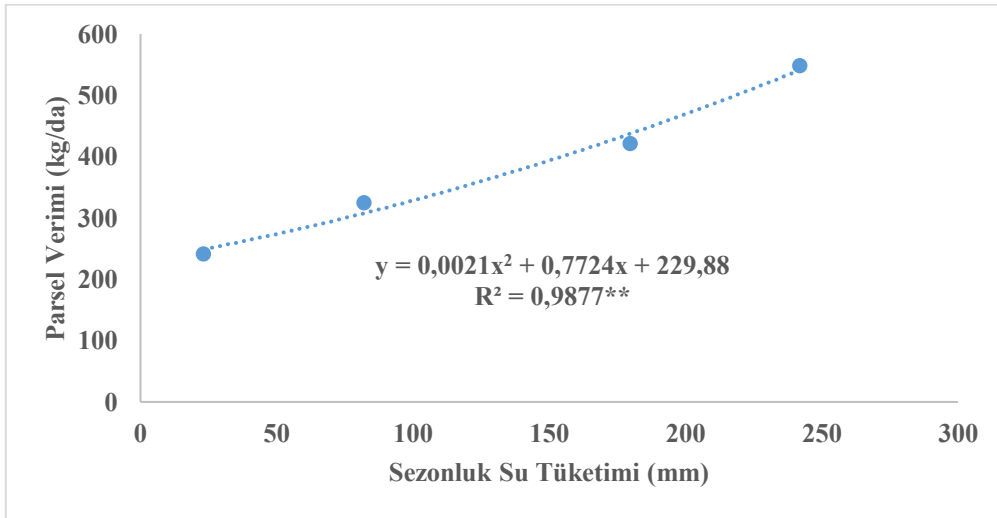

Şekil 2. Sulama suyu – verim ilişkisi

Elde edilen regresyon analizi sonuçlarına göre sulama suyu miktarı ile verim arasında ikinci dereceden polinomiyal bir ilişki belirlenmiştir. Sulama suyu miktarındaki artış bitki su tüketimini artırmakta ve buna bağlı olarak verim değerleri yükselmektedir.

3.5 Bitki Su Tüketimi – Verim İlişkisi

Mevsimlik bitki su tüketimi ile kuru incir parsel verimi arasındaki ilişki de regresyon analizi ile değerlendirilmiştir (Şekil 3).

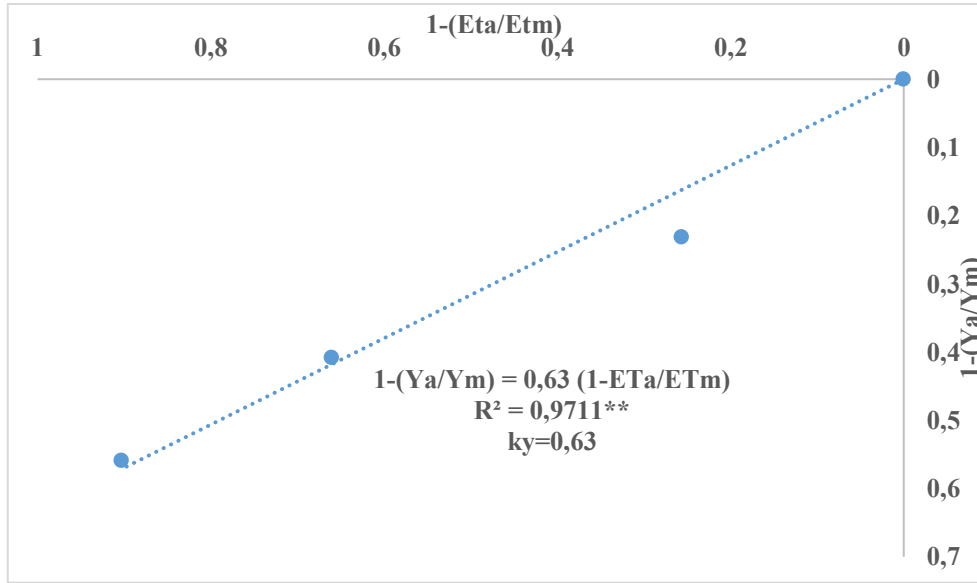

Şekil 3. Bitki su tüketimi – verim ilişkisi

Çalışmada mevsimlik bitki su tüketimi ile parsel verimi arasında yine ikinci dereceden polinomiyal bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bitkinin yeterli suya ulaşabildiği koşullarda fizyolojik faaliyetlerin daha etkin gerçekleşmesi ve meyve gelişiminin desteklenmesi ile açıklanabilir.

3.6 Verim Azalma Oranı (ky)

Bitki su tüketimindeki azalışın verim üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Doorenbos ve Kassam (1979) tarafından geliştirilen verim azalma oranı yaklaşımı kullanılmıştır.

Şekil 4. Kuru incir verimi azalışı ve bitki su tüketimi açığı ilişkisi

Yapılan regresyon analizi sonucunda verim tepki katsayısı (ky) değeri **0,63** olarak hesaplanmıştır (Şekil 4). Bu değer incir bitkisinin su kısıtına karşı orta düzeyde duyarlı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle bitki su tüketiminde meydana gelen azalış, verimde daha düşük oranda bir azalışa neden olmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Aydın koşullarında Sarılop incir çeşidinde farklı sulama düzeylerinin verim, bitki su tüketimi ve su kullanım etkinliği üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, sulama suyu miktarındaki değişimlerin hem bitki su tüketimi hem de verim üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Deneme sonuçlarına göre en yüksek ağaç başı verim 13,15 kg/ağaç ile tam sulama uygulamasının gerçekleştirildiği S₁ konusunda elde edilmiştir. Sulama suyu düzeyinin azaltılmasıyla birlikte verim değerlerinde kademeli bir azalma meydana gelmiş ve sulama yapılmayan S₄ konusunda en düşük verim değeri belirlenmiştir. Varyans analizi sonuçları, sulama düzeylerinin verim üzerinde istatistiksel olarak çok önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir ($p < 0,01$).

Su kullanım etkinliği değerleri incelendiğinde, sulama suyu miktarının azalmasına bağlı olarak WUE ve IWUE değerlerinin arttığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, en yüksek su kullanım etkinliği değerlerinin elde edildiği uygulamalar aynı zamanda en yüksek verimi sağlayan uygulamalar olmamıştır. Bu durum, kısıtlı sulama uygulamalarının birim su başına üretimi artırabildiğini ancak toplam verim açısından tam sulama uygulamasının daha avantajlı olduğunu göstermektedir.

Sulama suyu ve bitki su tüketimi ile verim arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde, her iki parametre ile verim arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Verim tepki katsayısı (ky) değeri 0,63 olarak hesaplanmış olup, bu sonuç Sarılop incir çeşidinin su kısıtına karşı orta düzeyde duyarlı olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle bitki su tüketimindeki azalış, verimde daha düşük oranda bir azalışa neden olmaktadır.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, maksimum verim elde edilmek istendiğinde tam sulama uygulamasının tercih edilmesi gerektiği görülmektedir. Bununla

birlikte, su kaynaklarının sınırlı olduğu koşullarda %67 sulama düzeyinin (S₂) hem kabul edilebilir verim düzeyini koruması hem de su kullanım etkinliğini artırması bakımından uygun bir sulama stratejisi olabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle Sarılop incir çeşidinde sürdürülebilir üretim için sulama programlarının yalnızca verim açısından değil, aynı zamanda su kullanım etkinliği açısından da planlanması büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda uygulamaya ve gelecekte yürütülecek araştırmalara yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir.

- Küresel iklim değişikliğine bağlı olarak artan kuraklık riskleri dikkate alınarak incir yetiştiriciliğinde su stresine dayanıklı çeşitlerin belirlenmesine yönelik araştırmaların artırılması gerekmektedir.
- Farklı kısıtlı sulama stratejilerinin belirlenebilmesi amacıyla bitkiye dayalı izleme teknikleri, gravimetrik yöntemler ve farklı fenolojik dönemlerde uygulanacak sulama kısıtlarının değerlendirildiği çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.
- Sulama suyunun daha etkin kullanılabilmesi amacıyla toprak altı damla sulama sistemlerinin kullanım olanaklarının araştırılması, marjinal su kaynaklarının sulamada değerlendirilmesi ve toprak nem sensörleri ile otomasyon sistemlerine dayalı sulama programlarının geliştirilmesi önerilmektedir.
- Farklı ekolojik koşullarda yürütülecek uzun dönemli çalışmalarla sulama uygulamalarının incir ağaçlarının gelişimi ve verim performansı üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Aksoy, U., Can, H. Z., Hepaksoy, S., & Şahin, N. (2001). *İncir yetiştiriciliği*. İzmir: Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü.

Aksoy, U., Can, H. Z., Hepaksoy, S., & Şahin, N. (2007). Fig (*Ficus carica* L.) production and research in Turkey. *Acta Horticulturae*, 741, 29–36.
<https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2007.741.2>

Doğan, Y. (2019). *Aydın koşullarında bazı meyve türlerinde toprak infiltrasyon özelliklerinin belirlenmesi*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Doorenbos, J., & Kassam, A. H. (1979). *Yield response to water*. FAO Irrigation and Drainage Paper No. 33. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.

FAO. (2025). *FAOSTAT statistical database*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Güngör, Y., & Yıldırım, O. (1989). *Sulama sistemleri ve işletme esasları*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.

Howell, T. A., Cuenca, R. H., & Solomon, K. H. (1990). Crop yield response to irrigation. *Irrigation and Drainage Systems*, 4, 159–174. <https://doi.org/10.1007/BF01104317>

Intrigliolo, D. S., & Castel, J. R. (2010). Response of fruit trees to deficit irrigation. *Irrigation Science*, 28(2), 125–136. <https://doi.org/10.1007/s00271-009-0178-4>

James, L. G. (1988). *Principles of farm irrigation system design*. New York: Wiley.

Kabasakal, A. (1990). *İncir yetiştiriciliği ve özellikleri*. Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları.

- Kanber, R., Kırda, C., Tekinel, O., & Kapur, B. (2004). *Sulama*. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Moura, M. S. B., Soares, J. M., Silva, T. G. F., & Costa, N. D. (2023). Irrigation management and water productivity in fig cultivation under semi-arid conditions. *Agricultural Water Management*, 277, 108113. <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2023.108113>
- Özen, H., vd. (2007). Türkiye’de incir yetiştiriciliği üzerine araştırmalar.
- TÜİK. (2024). *Bitkisel üretim istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu.

**THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL INFLEXIBILITY IN THE
RELATIONSHIP BETWEEN FORGIVENESS AND PSYCHOLOGICAL DISTRESS**

**AFFETMENİN PSİKOLOJİK SIKINTI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE PSİKOLOJİK
KATILIĞIN ARACI ROLÜ**

SAİDE UMUT ZEYBEK ÇAKTI¹

**¹Dr. Öğr. Gör, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve
Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı,**

ORCID: 0000-0003-0947-7326

Özet

Bu araştırmanın amacı affetme ile psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkide psikolojik katılığın aracı rolünü incelemektir. Affetme, bireyin kendisine, başkalarına veya yaşam olaylarına yönelik olumsuz duygu ve düşünceleri azaltarak daha uyumlu bir psikolojik işleyiş geliştirmesine katkı sağlayan önemli bir psikolojik süreç olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık psikolojik katılık, bireyin düşünce ve duygularına aşırı bağlılık göstererek davranışlarını bu içsel deneyimlere göre katı biçimde düzenlemesi olarak tanımlanmaktadır. Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) yaklaşımına göre psikolojik katılık, stres, anksiyete ve depresyon gibi psikolojik sorunların ortaya çıkmasında temel rol oynayan süreçlerden biridir. Bu doğrultuda affetmenin psikolojik sıkıntıyı azaltıcı etkisinin psikolojik katılığın azalması yoluyla gerçekleşebileceği düşünülmektedir.

Araştırma ilişkisel tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Çalışmada affetme, psikolojik katılık ve psikolojik sıkıntı değişkenleri arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Psikolojik sıkıntı değişkeni depresyon, anksiyete ve stres alt boyutları ile temsil edilmiştir. Model uyum indeksleri incelendiğinde modelin kabul edilebilir düzeyde uyum gösterdiği belirlenmiştir ($\chi^2/df = 6.28$, CFI = .964, TLI = .941, IFI = .964, GFI = .947). Aracılık etkileri bootstrap yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Analiz sonuçları psikolojik katılığın affetme ile psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı rol oynadığını göstermiştir ($\beta = -.089$, %95 GA [-.159, -.028], $p = .078$). Ayrıca dolaylı etkilerin stres, anksiyete ve depresyon alt boyutlarının tamamında anlamlı olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte affetmenin psikolojik sıkıntı üzerindeki doğrudan etkisinin anlamlı olmadığı görülmüş ve bu durum modelde tam aracılık bulunduğunu göstermiştir. Bulgular affetmenin psikolojik sıkıntıyı azaltıcı etkisinin büyük ölçüde psikolojik katılığın azalması yoluyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçların psikolojik danışma ve psikoeğitim programlarında affetme ve psikolojik esneklik süreçlerinin önemine işaret ettiği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: affetme, psikolojik katılık, psikolojik sıkıntı, kabul ve kararlılık terapisi, yapısal eşitlik modellemesi

Abstract

The aim of this study is to examine the mediating role of psychological inflexibility in the relationship between forgiveness and psychological distress. Forgiveness is considered an important psychological process that helps individuals reduce negative emotions and thoughts toward themselves, others, or life events and contributes to the development of more adaptive psychological functioning. In contrast, psychological inflexibility refers to an individual's rigid attachment to thoughts and emotions and the tendency to regulate behavior according to these internal experiences. According to Acceptance and Commitment Therapy (ACT), psychological inflexibility is one of the key processes underlying psychological problems such as stress, anxiety, and depression. In this context, it is suggested that the protective effect of forgiveness on psychological distress may operate through reductions in psychological inflexibility.

The study was conducted using a correlational research design. Structural equation modeling was employed to test the relationships among forgiveness, psychological inflexibility, and psychological distress. Psychological distress was represented by three indicators: depression, anxiety, and stress. The model fit indices indicated that the proposed model demonstrated an acceptable level of fit ($\chi^2/df = 6.28$, CFI = .964, TLI = .941, IFI = .964, GFI = .947). The mediation effects were examined using the bootstrap method.

The results indicated that psychological inflexibility significantly mediated the relationship between forgiveness and psychological distress ($\beta = -.089$, 95% CI $[-.159, -.028]$, $p = .018$). Furthermore, the indirect effects were significant across all three indicators of psychological distress, including stress, anxiety, and depression. However, the direct effect of forgiveness on psychological distress was not statistically significant, indicating a full mediation effect. These findings suggest that the influence of forgiveness on psychological distress operates largely through reductions in psychological inflexibility. The results highlight the importance of forgiveness and psychological flexibility processes in psychological counseling and psychoeducational interventions.

Keywords: forgiveness, psychological inflexibility, psychological distress, acceptance and commitment therapy, structural equation modeling

INVESTIGATING UNIVERSITY STUDENTS' EXPERIENCES OF CAREER
INDECISION: A PHENOMENOLOGICAL STUDY
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER KARARSIZLIĞI DENEYİMLERİNİN
İNCELENMESİ: FENOMENOLOJİK BİR ÇALIŞMA

MEHTAP KARACİL

Dr. Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,

ORCID: 0000-0002-2765-5168

Özet

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin kariyer kararsızlığına ilişkin yaşantılarını ve bu süreci etkileyen faktörleri derinlemesine incelemektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desenle yürütülmüştür. Çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören ve kariyer kararsızlığı yaşadığını ifade eden 18 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular; bireysel faktörler, ailesel beklentiler, istihdam kaygısı, akademik doyum ve danışmanlık desteği olmak üzere beş ana tema altında toplanmıştır. Sonuçlar kariyer kararsızlığının çok boyutlu bir yapı olduğunu ve yapılandırılmış kariyer danışmanlığı hizmetlerinin öğrencilerin karar süreçlerini desteklediğini göstermektedir. Üniversitelerde fakülte temelli kariyer danışmanlığı modellerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer kararsızlığı, kariyer danışmanlığı, üniversite.

75

Abstract

This study aims to explore university students' lived experiences regarding career indecision and the factors influencing this process. The research was conducted using a phenomenological design. The study group consisted of 18 undergraduate students studying at a faculty of education in a state university who reported experiencing career indecision. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using content analysis. Findings were grouped under five main themes: individual factors, parental expectations, employment anxiety, academic satisfaction, and counseling support. Results indicate that career indecision is a multidimensional construct and that structured career counseling services facilitate students' decision-making processes. It is recommended that faculty-based career counseling models be developed within higher education institutions.

Keywords: Career indecision, career counseling, students.

1. Giriş

Kariyer gelişimi bireyin yaşam boyu devam eden dinamik bir süreçtir. Super'in (1990) yaşam boyu gelişim kuramı, kariyerin bireyin benlik kavramıyla yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Savickas (2013) ise kariyer gelişimini yapılandırmacı bir perspektifle ele alarak bireyin kariyer hikâyesini aktif olarak inşa ettiğini ifade etmektedir.

Üniversite dönemi, mesleki kimliğin şekillendiği ve kariyer kararlarının somutlaştığı kritik bir gelişim evresidir. Ancak artan işsizlik oranları, kamu atama belirsizlikleri ve toplumsal beklentiler öğrencilerin karar verme süreçlerini zorlaştırmaktadır. Kariyer kararsızlığı; bireyin

meslek seçimi sürecinde net bir karar verememesi, alternatifler arasında sıkışmışlık yaşaması ve karar vermeyi ertelemesi olarak tanımlanmaktadır (Brown, 2013).

Literatürde kariyer kararsızlığının öz yeterlik algısı, aile tutumları ve iş piyasasına ilişkin algılarla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Ancak öğrencilerin bu süreci nasıl deneyimlediklerine ilişkin nitel çalışmalar sınırlıdır. Bu nedenle araştırma şu soruya yanıt aramaktadır:

Üniversite öğrencileri kariyer kararsızlığı sürecini nasıl deneyimlemektedir?

2. Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırma fenomenolojik desenle yürütülmüştür. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını ve bu yaşantılara yükledikleri anlamları incelemeyi amaçlar (Creswell, 2014).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu eğitim fakültesinde öğrenim gören ve kariyer kararsızlığı yaşadığını ifade eden 18 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcıların 11'i kadın, 7'si erkektir.

Veri Toplama Aracı

Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme soruları şu temalar etrafında yapılandırılmıştır:

- Kariyer kararsızlığı deneyimi
- Kararsızlığın nedenleri
- Duygusal yansımalar
- Destek mekanizmaları

Görüşmeler ortalama 35–45 dakika sürmüştür.

Veri Analizi

Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Öncelikle açık kodlama yapılmış, ardından benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Güvenirlik için iki araştırmacı bağımsız kodlama yapmış ve %88 görüş birliği sağlanmıştır.

Etik

Katılımcılardan gönüllü onam alınmış, kimlik bilgileri gizli tutulmuştur.

3. Bulgular

Analiz sonucunda beş ana tema belirlenmiştir.

1. Bireysel Faktörler

Katılımcılar öz yeterlik eksikliği ve ilgi alanlarını netleştirememesi durumunun kararsızlık yarattığını belirtmiştir.

“Aslında öğretmen olmak istiyorum ama yeterince iyi olup olmayacağımı bilmiyorum.” (K5)

2. Ailesel Beklentiler

Bazı öğrenciler aile baskısının karar süreçlerini zorlaştırdığını ifade etmiştir.

“Babam atanma garantisi olan bir meslek istiyor, ben ise akademisyenliği düşünüyorum.” (K11)

3. İstihdam Kaygısı

KPSS ve atama sürecine ilişkin belirsizlikler önemli bir tema olarak ortaya çıkmıştır.

“Atama sayıları beni çok etkiliyor, o yüzden başka alternatiflere bakıyorum.” (K2)

4. Akademik Doyum

Bölüm memnuniyeti düşük olan öğrencilerde kararsızlık daha yüksektir.

5. Danışmanlık Desteği

Kariyer danışmanlığı alan öğrenciler daha net hedefler geliştirdiklerini belirtmiştir.

4. Tartışma

Bulgular kariyer kararsızlığının çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Öz yeterlik algısı ile kararsızlık arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu sonuç, sosyal bilişsel kariyer kuramıyla uyumludur. Ayrıca ailesel beklentilerin karar sürecini etkilediği görülmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

- Fakülte temelli kariyer danışmanlığı birimleri kurulmalıdır.
- Son sınıf öğrencilerine kariyer planlama atölyeleri düzenlenmelidir.
- Öz yeterlik geliştirmeye yönelik grup çalışmaları yapılmalıdır.

Kaynakça (APA 7)

Brown, D. (2013). *Career information, career counseling, and career development* (10th ed.). Pearson.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.

Savickas, M. L. (2013). *Career construction theory and practice*. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling* (pp. 147–183). Wiley.

Super, D. E. (1990). A life-span, life-space approach to career development. In D. Brown & L. Brooks (Eds.), *Career choice and development* (pp. 197–261). Jossey-Bass.

**EXAMINING CAREER ADAPTABILITY OF FACULTY OF EDUCATION
STUDENTS: A QUALITATIVE CASE STUDY**

**EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER UYUM YETENEKLERİNİN
İNCELENMESİ: NİTEL BİR DURUM ÇALIŞMASI**

MEHTAP KARACİL

Dr. Öğr.Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,

ORCID: 0000-0002-2765-5168

Özet

Kariyer uyum yetenekleri, bireyin değişen iş dünyası koşullarına ve mesleki geçişlere uyum sağlama kapasitesini ifade eden önemli bir psikososyal kaynaktır. Bu araştırmanın amacı, eğitim fakültesi öğrencilerinin kariyer uyum yeteneklerine ilişkin algılarını ve bu yeteneklerin gelişimini etkileyen faktörleri incelemektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseniyle yürütülmüştür. Çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören 15 son sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veriler odak grup görüşmeleri aracılığıyla toplanmış ve betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, kariyer uyum yeteneklerinin kaygı, kontrol, merak ve güven boyutları çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Öğretmenlik uygulaması, mentörlük desteği, akademik danışmanlık ve istihdam algısının kariyer uyumunu etkileyen temel faktörler olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak öğretmen yetiştirme programlarında kariyer gelişimini destekleyici yapılandırılmış uygulamaların artırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer uyum yetenekleri, öğretmen adayları, kariyer gelişimi.

78

Abstract

This study aims to examine faculty of education students' perceptions of career adaptability and the factors influencing its development. The research was conducted as a qualitative case study. The study group consisted of 15 senior pre-service teachers. Data were collected through focus group interviews and analyzed using descriptive analysis. Findings revealed that career adaptability is structured around four dimensions: concern, control, curiosity, and confidence. Teaching practicum experiences, mentoring support, academic advising, and employment perceptions were identified as major influencing factors. The study suggests integrating structured career development practices into teacher education programs.

Keywords: Career adaptability, pre-service teachers, career development.

1. Giriş

Küreselleşme, dijitalleşme ve iş gücü piyasalarındaki hızlı dönüşüm, bireylerin kariyer gelişim süreçlerini daha karmaşık hale getirmiştir. Geleneksel meslek anlayışının yerini esnek ve çok yönlü kariyer yolları almaktadır. Bu bağlamda bireylerin yalnızca mesleki bilgi ve beceriye değil, aynı zamanda değişime uyum sağlayabilme kapasitesine de sahip olmaları gerekmektedir. Bu kapasite literatürde “kariyer uyum yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Savickas, 2013).

Kariyer uyum yetenekleri, bireyin mevcut ve olası mesleki görevlerle başa çıkmasını sağlayan psikososyal kaynaklardır. Savickas ve Porfeli'ye (2012) göre kariyer uyumu dört boyuttan oluşmaktadır:

- Kaygı (Concern): Geleceğe yönelik plan yapabilme
- Kontrol (Control): Kariyer sorumluluğunu üstlenme
- Merak (Curiosity): Alternatifleri keşfetme
- Güven (Confidence): Mesleki öz yeterlik algısı

Öğretmen adayları açısından kariyer uyumu ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye’de öğretmen istihdamının merkezi sınav sistemine dayalı olması, atama belirsizlikleri ve kontenjan sınırlılıkları öğrencilerin gelecek algılarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle öğretmen adaylarının kariyer uyum yeteneklerinin nitel yöntemle incelenmesi önemlidir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1 Kariyer Yapılandırma Kuramı

Savickas’ın (2005, 2013) Kariyer Yapılandırma Kuramı, bireyin kariyerini anlamlandırma sürecine vurgu yapmaktadır. Kuram, kariyer gelişimini bireyin yaşam temaları, uyum kaynakları ve mesleki davranışları arasındaki etkileşimle açıklar.

2.2 Kariyer Uyumu ve Öğretmen Adayları

Araştırmalar kariyer uyum yeteneğinin akademik başarı, psikolojik iyi oluş ve mesleki doyum ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Rudolph ve ark., 2017). Öğretmen adaylarında ise kariyer uyumu mesleki kimlik gelişimi ve mesleğe geçiş sürecinde belirleyici rol oynamaktadır (Mansfield ve ark., 2016).

3. Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma nitel durum çalışması deseninde yürütülmüştür (Merriam, 2009).

Çalışma Grubu

Araştırma grubunu bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde öğrenim gören 15 son sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcılar maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenmiştir.

Veri Toplama Süreci

Veriler iki odak grup görüşmesi aracılığıyla toplanmıştır. Her görüşme yaklaşık 90 dakika sürmüştür. Görüşmeler ses kaydı ile kaydedilmiş ve yazılı döküm haline getirilmiştir.

Veri Analizi

Veriler betimsel ve tematik analiz yoluyla çözümlenmiştir (Braun & Clarke, 2006). Kodlama sürecinde önce açık kodlar oluşturulmuş, ardından bu kodlar dört ana tema altında yapılandırılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

- Katılımcı doğrulaması yapılmıştır.
- Kodlayıcılar arası uyum %90 olarak hesaplanmıştır.
- Ayrıntılı betimleme yoluyla aktarılabilirlik sağlanmıştır.

4. Bulgular

4.1 Kaygı (Concern)

Katılımcılar geleceğe yönelik plan yapma konusunda yoğun bir istihdam kaygısı yaşadıklarını ifade etmiştir.

“Atama sayıları sürekli değişiyor, bu da plan yapmamı zorlaştırıyor.” (Ö3)

Kaygı boyutu hem planlama davranışı hem de belirsizlik algısı ile ilişkilidir.

4.2 Kontrol (Control)

Bazı öğrenciler kariyerlerinin sorumluluğunu aktif şekilde üstlendiklerini belirtmiştir.

“Sadece KPSS’ye bağlı kalmıyorum, özel okulları da araştırıyorum.” (Ö7)

Kontrol boyutu, alternatif stratejiler geliştirme ile ilişkilidir.

4.3 Merak (Curiosity)

Katılımcılar akademik kariyer, özel sektör ve yurt dışı seçeneklerini araştırdıklarını ifade etmiştir.

Ancak sınav odaklı sistemin merak boyutunu sınırladığı görülmüştür.

4.4 Güven (Confidence)

Öğretmenlik uygulaması deneyimi güven boyutunu güçlendiren en önemli faktör olarak belirlenmiştir.

“Stajdan sonra kendime güvenim arttı.” (Ö12)

Olumsuz mentör geri bildirimleri ise güveni zayıflatabilmektedir.

5. Tartışma

Araştırma bulguları Savickas ve Porfeli’nin (2012) kariyer uyumu modelini desteklemektedir. Özellikle istihdam belirsizliği kaygı boyutunu belirgin biçimde artırmaktadır. Buna karşılık uygulamalı deneyimler güven boyutunu güçlendirmektedir.

Bu sonuçlar Hirschi’nin (2009) proaktif kariyer davranışı vurgusuyla örtüşmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

- Öğretmen yetiştirme programlarına kariyer planlama dersi eklenmelidir.
- Mentörlük sistemi güçlendirilmelidir.
- Kariyer uyum atölyeleri düzenlenmelidir.
- İstihdam sürecine yönelik psikolojik destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Kaynakça

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.

- Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 145–155.
- Mansfield, C. F., Beltman, S., Price, A., & McConney, A. (2016). “Don’t sweat the small stuff”: Understanding teacher resilience. *Teaching and Teacher Education*, 54, 77–87.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.
- Rudolph, C. W., Lavigne, K. N., & Zacher, H. (2017). Career adaptability: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 98, 17–34.
- Savickas, M. L. (2005). The theory and practice of career construction. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling* (pp. 42–70). Wiley.
- Savickas, M. L. (2013). *Career construction theory and practice*. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling* (2nd ed., pp. 147–183). Wiley.
- Savickas, M. L., & Porfeli, E. J. (2012). Career Adapt-Abilities Scale: Construction, reliability, and measurement equivalence. *Journal of Vocational Behavior*, 80(3), 661–673.
- Super, D. E. (1990). A life-span, life-space approach to career development. In D. Brown & L. Brooks (Eds.), *Career choice and development* (pp. 197–261). Jossey-Bass.
- Tolentino, L. R., Garcia, P. R. J. M., Restubog, S. L. D., Bordia, P., & Tang, R. L. (2014). Career adaptation: The relation to personality and career outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 84(1), 39–48.
- Zacher, H. (2014). Career adaptability and turnover intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 84(3), 304–314.

AN EXAMINATION OF THE VIEWS OF SPORTS SCIENCE FACULTY
STUDENTS ABOUT THE MOVEMENT EDUCATION LESSON
SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN HAREKET EĞİTİMİ
DERSİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

İREM EŞGÜNOĞLU¹, FATMA İLKER KERKEZ²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
Beden Eğitimi ve Spor ABD,
0009-0004-6396-7718.

²Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve
Spor Bölümü,
0000-0002-5485-1834.

Özet

Hareket eğitimi disiplinin kökleri 1900’lü yıllara dayanmasına rağmen ülkemizde Hareket Eğitimi dersi ilk kez 2018 yılında Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Eğitim Programına YÖK Eğitim Programı ile dahil edilmiştir. Daha sonra 2023 yılında YÖK Antrenörlük Eğitimi Çekirdek Eğitim Programı ile Antrenör, Egzersiz ve Spor Eğitmeni/Lideri ve Engellilerde Egzersiz ve Spor Eğitmeni/Uzmanı adaylarının eğitim programlarına zorunlu ders olarak dahil edilmiştir. Öğretmen, antrenör ve spor eğitmen adaylarının alanda önem arz eden öğrenme ve öğretim yeterliliklerini artırmaları için Hareket Eğitimi dersinin amacına uygun işlenmesi ve kazanımlara ulaşıp ulaşılamadığının izlenmesi gerekmektedir. Literatür incelendiğinde lisans döneminde alınan Hareket Eğitimi dersinin etkililiğini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın amacı Hareket Eğitimi dersi ile ilgili iç paydaş öğrenci görüşlerini alarak değerlendirmek suretiyle dersin içeriğine ve eğitim programlarına katkı sağlamaktır. Alt amaçlar ise lisans öğrencilerinin Hareket Eğitimi dersi ile ilgili görüşlerinin bölüm, cinsiyet, spor branşı değişkenlerine göre incelenmesidir. Araştırma betimsel yöntemde kesitsel tarama modelinde yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesinde 2025-2026 Eğitim-Öğretim yılı Güz yarıyılında Hareket Eğitimi dersini başarıyla geçen Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği (n=26) ile Antrenörlük Eğitimi Bölümü (n=39) öğrencileri oluşturmaktadır (n=65). Veri toplama aracı olarak Ustaoglu Hoşver ve diğ. (2023) tarafından geliştirilen ‘Hareket Eğitimi Dersine Bakış Ölçeği’ dijital ortamda uygulanmıştır. Ölçek beşli likert tipinde olup alınabilecek en düşük puan 26, en yüksek puan ise 130’dur. Bu çalışmada 26-60 puan arası düşük, 61-95 puan arası orta, 96-130 puan arası yüksek tutum puanı olarak kabul edilmiştir. Bulgular Hareket Eğitimi dersine yönelik tutum puanının yüksek düzeyde olduğunu ($\bar{x}=107.8\pm16.2$), Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği ile Antrenörlük Eğitimi Bölümü öğrencilerinin Hareket Eğitimi dersine yönelik tutum ortalamalarının Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümü öğrencileri lehine anlamlı düzeyde farklılaştığını ($p<0.05$), cinsiyet ve spor branşı (takım sporu-bireysel spor) değişkenlerine göre ise fark olmadığını göstermiştir. Hareket Eğitimi dersine yönelik bölüm puan farkının Antrenörlük Eğitimi Bölümü ders içeriğinin daha çok ritim ve dans konularından oluşmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Hareket eğitimi konsepti içinde yer alan beden, alan, efor ve iletişim konuları verimli bir Beden Eğitimi ve Spor dersi ve antrenman planlaması için önem arz ettiğinden öğretmen ve antrenör adaylarının bu konuları lisans eğitimi sırasında derinlemesine kavramaları için gerekli önlemlerin alınması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Hareket eğitimi, lisans, öğrenci, beden eğitimi ve spor, antrenörlük, tutum.

Abstract

Although the origins of movement education date back to the early 1900s, the course was first incorporated into the Physical Education and Sports Teacher Education Bachelor's Program in Turkey in 2018 through the Council of Higher Education's (YÖK) curriculum. Subsequently, in 2023, it became a compulsory course in the Council of Higher Education's (YÖK) National Curriculum for Coaching Education Bachelor's Program, specifically for candidates training to become coaches, exercise and sports trainers/leaders, and exercise and sports trainers/specialists. For prospective teachers, coaches, and sports instructors to enhance their learning and teaching competencies—which are essential in the field—the Movement Education course must be delivered in accordance with its intended objectives, and progress toward achieving the learning outcomes should be systematically monitored. A review of the literature revealed no studies investigating the effectiveness of the Movement Education course taken during undergraduate education. Therefore, the present study aims to contribute to the content of the course and to curriculum development by eliciting and evaluating the perceptions of internal stakeholders (i.e., students) regarding the Movement Education course. The specific objectives are to examine undergraduate students' views on the course in relation to variables such as department, gender, and sports branch (team vs. individual sports). The research employed a descriptive method within a cross-sectional survey design. The study sample consisted of students from the Department of Physical Education and Sports Teaching (n=26) and the Department of Coaching Education (n=39) at Muğla Sıtkı Koçman University Faculty of Sport Sciences who had successfully completed the Movement Education course in the Fall semester of the 2025–2026 academic year (total n=65). Data were collected digitally using the “Movement Training Course Scale” developed by Ustaoglu Hoşver et al. (2023). This is a five-point Likert-type scale with a possible score range of 26–130. In the present study, scores of 26–60 were classified as low attitude, 61–95 as medium attitude, and 96–130 as high attitude. The findings indicated that students' overall attitude toward the Movement Education course was high ($M = 107.8$, $SD = 16.2$). Mean attitude scores differed significantly between the two departments, with students from the Department of Physical Education and Sports Teaching showing more positive attitudes ($p < 0.05$). No significant differences were found according to gender or sports type (team sport vs. individual sport). This departmental difference in attitude scores may be attributed to the fact that the Coaching Education curriculum places greater emphasis on rhythm and dance topics. The core concepts of movement education—body, space, effort, and relationships—are fundamental for effective lesson delivery and training planning. Therefore, it is recommended that appropriate measures be taken during undergraduate education to ensure that future teachers and coaches develop a deep understanding of these concepts.

Keywords: Movement education, undergraduate, student, physical education and sport, coaching education, attitude.

**THE THE RELATIONSHIP BETWEEN CIRCADIAN
SLEEP RHYTHM AND CALORIC INTAKE AMONG UNIVERSITY STUDENTS
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SİRKADİYEN UYKU RİTİMİ VE KALORİ
TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ**

ALEYNA ERGÜL, AYLAR KARGAR MOHAMMADINAZHAD

**¹Beslenme ve Diyetetik,
0009-0003-4446-3998**

**²Ünvan, Çalıştığı İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sağlık bilimleri Fakültesi, Beslenme
ve Diyetetik Bölümü ,
0000-0001-8020-8095**

GİRİŞ

Sirkadiyen ritim, canlıların biyolojik sistemlerinde yaklaşık 24 saatlik döngüler halinde meydana gelen ritmik değişiklikleri ifade eder. Bu iç zamanlayıcı, çevresel uyaranlarla, özellikle de aydınlık-karanlık döngüsüyle senkronize olarak organizmanın fizyolojik süreçlerini düzenler.

1.1 Sirkadiyen Ritim

Canlılar çevresel döngülere uyum sağlayacak şekilde evrimleşmiştir ve insan organizması da dünyanın dönüşüyle oluşan günlük ritimlere uyum sağlayan biyolojik bir zamanlayıcıya sahiptir. Bu sistem yaklaşık 24 saatlik bir periyotla birçok biyolojik süreci senkronize eder ve sirkadiyen ritim olarak adlandırılır (Odriozola ve ark., 2024). Sirkadiyen ritim; uyku-uyanıklık döngüsü, hormon salgısı, vücut ısısı, metabolizma ve bağışıklık sistemi gibi temel fizyolojik süreçlerin düzenlenmesinde önemli rol oynar ve çevresel faktörlere uyum sağlayarak homeostazın korunmasına katkıda bulunur (Bahadır, 2018; Silva ve ark., 2020).

1.2 Sirkadiyen Ritim ve Metabolizma

İnsan metabolizması sirkadiyen döngülere bağlı olarak gün içinde değişim gösterir ve glikoz, insülin ve leptin gibi birçok biyolojik parametre bu ritimden etkilenir. Saat genlerindeki değişikliklerin açlık glikozu, obezite ve metabolik sendrom ile ilişkili olabileceği gösterilmiştir (Huang ve ark., 2011). Sirkadiyen uyumsuzluk özellikle vardiyalı çalışanlarda insülin direnci, leptin azalması ve kortizol ritminin bozulması gibi metabolik değişikliklere neden olabilir (Huang ve ark., 2011).

1.3 Sirkadiyen Ritim ve Beslenme

Sirkadiyen ritim, merkezi saat ve karaciğer, pankreas, kalp ve kas gibi organlardaki periferik saatler aracılığıyla fizyolojik süreçleri düzenleyen bir biyolojik sistemdir (Kartal ve ark., 2023; Oike, 2017). Yemek zamanlaması sirkadiyen ritmi etkileyen önemli bir faktördür. Sabah saatlerinde yapılan besin alımı metabolik verimliliği desteklerken, gece geç saatlerde yemek yemek insülin duyarlılığı ve glikoz toleransını olumsuz etkileyebilir (Gooley, 2016; Lopez-Minguez ve ark., 2016).

1.4 Üniversite Öğrencilerinde Beslenme

Üniversite öğrencileri yoğun akademik ve sosyal yaşam nedeniyle genellikle düzensiz ve yetersiz beslenme alışkanlıkları sergiler. Kahvaltı atlama, fast food tüketimi ve besin değeri düşük gıdaların tercih edilmesi yaygın görülmektedir (Onurlubaş ve ark., 2015). Bu yaş grubunda sağlıklı beslenme konusunda bilgi eksikliği bulunmakta ve düzensiz beslenme depresyon ve anksiyete gibi sorunlarla ilişkilendirilmektedir (Almoraie ve ark., 2025; Fayyazi ve ark., 2024).

1.5 Genel Değerlendirme

Sirkadiyen ritim, enerji dengesi, hormonal salınım, iştah kontrolü ve bilişsel performans üzerinde etkili olan temel bir biyolojik mekanizmadır. Geç yatmak, öğün atlamak ve gece yemek yemek gibi davranışlar bu sistemin bozulmasına neden olabilir. Yetersiz uyku süresi leptin ve ghrelin dengesini etkileyerek iştah artışı ve sağlıksız besin tüketimine yol açabilir. Bu nedenle üniversitelerde sirkadiyen uyku ve beslenme farkındalığının artırılması ve öğrenciler için rehberlik hizmetlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler:

Sirkadiyen ritim, fiziksel aktivite, enerji alımı, üniversite öğrencileri

Abstract

Introduction

Circadian rhythm refers to the rhythmic changes that occur in the biological systems of living organisms in approximately 24-hour cycles. This internal timer regulates the organism's physiological processes by synchronizing with environmental stimuli, especially the light-dark cycle.

1.1 Circadian Rhythm

Living organisms have evolved to adapt to environmental cycles, and the human organism also has a biological timer that adapts to the daily rhythms created by the rotation of the Earth. This system synchronizes many biological processes with a period of approximately 24 hours and is called the circadian rhythm (Odrizola et al., 2024). The circadian rhythm plays an important role in regulating fundamental physiological processes such as the sleep-wake cycle, hormone secretion, body temperature, metabolism, and the immune system, and contributes to the maintenance of homeostasis by adapting to environmental factors (Bahadır, 2018; Silva et al., 2020).

1.2 Circadian Rhythm and Metabolism

Human metabolism varies throughout the day according to circadian cycles, and many biological parameters such as glucose, insulin, and leptin are affected by this rhythm. Changes in clock genes have been shown to be associated with fasting glucose, obesity, and metabolic syndrome (Huang et al., 2011). Circadian mismatch can cause metabolic changes such as insulin resistance, decreased leptin, and disrupted cortisol rhythm, especially in shift workers (Huang et al., 2011).

1.3 Circadian Rhythm and Nutrition

The circadian rhythm is a biological system that regulates physiological processes through the central clock and peripheral clocks in organs such as the liver, pancreas, heart, and muscles (Kartal et al., 2023; Oike, 2017). Meal timing is an important factor affecting the circadian rhythm. Morning food intake supports metabolic efficiency, while eating late at night can negatively affect insulin sensitivity and glucose tolerance (Gooley, 2016; Lopez-Minguez et al., 2016).

1.4 Nutrition in University Students

University students often exhibit irregular and inadequate eating habits due to their intense academic and social lives. Skipping breakfast, consuming fast food, and preferring low-nutrient foods are common (Onurlubaş et al., 2015). There is a lack of knowledge about healthy eating in this age group, and irregular eating habits are associated with problems such as depression and anxiety (Almoraie et al., 2025; Fayyazi et al., 2024).

1.5 General Assessment

The circadian rhythm is a fundamental biological mechanism affecting energy balance, hormonal secretion, appetite control, and cognitive performance. Behaviors such as going to bed late, skipping meals, and eating at night can disrupt this system. Insufficient sleep duration can affect the balance of leptin and ghrelin, leading to increased appetite and unhealthy food consumption. Therefore, it is recommended that awareness of circadian sleep and nutrition be increased in universities and that guidance services for students be improved.

Keywords: Circadian rhythm, physical activity, energy intake, university students

**THE EFFECTS OF PRENATAL SMOKING EXPOSURE ON THE RISK OF
SUDDEN INFANT DEATH SYNDROME**

**PRENATAL SİĞARA MARUZİYETİNİN ANİ BEBEK ÖLÜMÜ SENDROMU RİSKİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

IREM BARDAKÇI¹ AYDEN ÇOBAN²

**¹Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi Irem Bardakçı Aydın/Türkiye**

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7562-2764>

**² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümü, Prof.
Dr. Ayden Çoban, Aydın/Türkiye**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2189-2488>

Özet

Gebelik dönemi, fetüsün gelişimi açısından çevresel ve davranışsal faktörlere karşı kritik bir süreçtir. Gebelikte sigara kullanımı, hem anne hem de bebek sağlığı üzerinde olumsuz etkiler oluşturan önemli bir önlenabilir risk faktörüdür. Meta-analizler, gebelikte sigara kullanımının Ani Bebek Ölümü Sendromu (ABÖS) riskini yaklaşık 2–2,5 kat artırdığını göstermektedir. Ayrıca sigara kullanan annelerin bebeklerinde düşük doğum ağırlığı (%20–30 artış), prematüre doğum (%1,5–4 kat artış) ve intrauterin gelişme geriliği gibi olumsuz sonuçlar daha sık görülmektedir. Pasif sigara dumanına maruziyet de ölü doğum ve düşük doğum ağırlığı ile ilişkilidir.

Bu derleme, PubMed, ScienceDirect ve Google Akademik veri tabanlarında “gebelik”, “sigara kullanımı”, “tütün maruziyeti”, “ani bebek ölümü sendromu” ve “risk faktörleri” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan literatür taraması sonucunda hazırlanmıştır. Türkçe ve İngilizce yayımlanmış çalışmalar incelenmiş, sayısal bulgular ve ilişkiler bütüncül şekilde değerlendirilmiştir.

Literatürde, nikotin ve karbon monoksit maruziyetinin fetal merkezi sinir sistemi ve otonom sinir sistemi gelişimini etkileyerek uyku sırasında oksijen düşüklüğüne karşı uyanma yanıtını zayıflattığı ve ABÖS riskini artırdığı gösterilmiştir. Örneğin, ABD’de yapılan bir kohort çalışmasında, gebelikte sigara kullanan annelerin bebeklerinde ABÖS insidansı 1,9 kat yüksek bulunmuştur. Düşük doğum ağırlığı ve prematüre doğum oranlarının artması, ABÖS riskini dolaylı olarak artıran ek faktörler olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak, gebelikte sigara kullanımı ABÖS için önemli ve önlenabilir bir risk faktörüdür. Gebelik izlemlerinde sigara kullanımı düzenli olarak sorgulanmalı, gebeler sigarayı bırakma konusunda desteklenmeli ve sağlık profesyonellerinin danışmanlık rolü etkin şekilde yürütülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Gebelik, sigara kullanımı, ani bebek ölümü sendromu, prenatal maruziyet

Abstract

Pregnancy is a critical period for fetal development in terms of environmental and behavioral factors. Smoking during pregnancy is a major preventable risk factor that has adverse effects on both maternal and infant health. Meta-analyses indicate that smoking during pregnancy increases the risk of Sudden Infant Death Syndrome (SIDS) by approximately 2–2.5 times. Additionally, adverse outcomes such as low birth weight (a 20–30% increase), preterm birth (a 1.5–4-fold increase), and intrauterine growth restriction are more common in infants of smoking mothers. Exposure to secondhand smoke is also associated with stillbirth and low birth weight.

This review was prepared based on a literature search conducted in the PubMed, ScienceDirect, and Google Scholar databases using the keywords “pregnancy,” “smoking,” “tobacco exposure,” “sudden infant death syndrome,” and “risk factors.” Studies published in both Turkish and English were reviewed, and numerical findings and associations were comprehensively evaluated.

The literature indicates that exposure to nicotine and carbon monoxide affects the development of the fetal central nervous system and autonomic nervous system, thereby weakening the arousal response to low oxygen levels during sleep and increasing the risk of SIDS. For example, in a cohort study conducted in the United States, the incidence of SIDS was found to be 1.9 times higher in infants of mothers who smoked during pregnancy. Increased rates of low birth weight and preterm birth indirectly increase the risk of SIDS.

In conclusion, smoking during pregnancy is a significant and preventable risk factor for preeclampsia. Smoking status should be routinely assessed during prenatal care, pregnant women should be supported in quitting smoking, and healthcare professionals should effectively fulfill their advisory role.

Keywords: Pregnancy, smoking, sudden infant death syndrome, prenatal exposure

1. GİRİŞ

88

Tütün kullanımı, dünya genelinde önlenebilir hastalıkların ve erken ölümlerin başlıca nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Gebelikte sigara kullanımı, anne ve fetus sağlığı üzerinde hem kısa hem de uzun vadeli olumsuz etkiler yaratabilmektedir (Shiohama ve diğerleri, 2021; TÜİK, 2022). Gebelerde aktif sigara kullanımı, düşük doğum ağırlığı, prematürite, intrauterin büyüme geriliği ve perinatal komplikasyonlar ile ilişkilendirilmiştir (Adibelli & Kirca, 2020; Huang ve diğerleri, 2017; Suzuki ve diğerleri, 2016). Pasif içicilik, sigara içmeyen gebeler için de ciddi bir risk faktörü oluşturmakta ve fetüsün gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir (Abdallah ve diğerleri, 2021; Hamadneh & Hamadneh, 2021).

Özellikle gebelikte sigara dumanına maruz kalma, yenidoğanların solunum ve kardiyovasküler sistem gelişimini etkileyerek ani bebek ölümü (Sudden Infant Death Syndrome – SIDS) riskini artırmaktadır. Literatürde, hem anne hem de babanın sigara içimi ile bebeklerde SIDS görülme sıklığı arasında anlamlı ilişkiler rapor edilmiştir (Abdallah ve diğerleri, 2021). Bu durum, gebelikte sigara kullanımının yalnızca doğum ağırlığı ve antropometrik ölçümler üzerindeki etkileriyle sınırlı kalmayıp, bebek sağlığını uzun vadede etkileyebilecek önemli bir halk sağlığı sorunu olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de yapılan çalışmalar, gebelerde sigara kullanım oranlarının %6,8 ila %28 arasında değiştiğini ve pasif içicilik oranlarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Abide ve diğerleri, 2018). Bu bulgular, özellikle antenatal bakım hizmetleri sırasında ebe ve sağlık profesyonellerinin gebeleri sigara kullanımına karşı bilinçlendirmesi ve riskleri önleyici müdahaleler planlamasının önemini vurgulamaktadır.

2. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, gebelikte aktif ve pasif sigara kullanımının yenidoğanda ani bebek ölümü (SIDS) riskine olan etkilerini belirlemek ve bu riskin gebelik döneminde ebe ve sağlık profesyonelleri tarafından erken tanı ve müdahale ile nasıl azaltılabileceğini incelemektir. Çalışma, ayrıca, gebelikte sigara kullanımının maternal ve fetal sağlık üzerindeki etkilerini kapsamlı olarak değerlendirerek, gebelere yönelik önleyici sağlık politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

3. YÖNTEM

Bu derlemede veriler; PubMed, ScienceDirect, Google Akademik ve ilgili ulusal veri tabanlarında literatür taraması yapılarak elde edilmiştir. Veri tabanlarında “gebelik”, “sigara kullanımı”, “ani bebek ölümü sendromu” ve “prenatal maruziyet” anahtar kelimeleri ile bu kelimelerin farklı kombinasyonları kullanılarak İngilizce ve Türkçe literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda ulaşılan çalışmalar değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular yorumlayıcı bir yaklaşım ile sunulmuştur.

4. BULGULAR

Gebelik, anne ve fetus sağlığı açısından kritik bir dönemdir ve bu süreçte annenin yaşam tarzı ve çevresel maruziyetleri, fetal gelişim üzerinde doğrudan etkiler yaratabilir. Özellikle sigara kullanımı ve sigara dumanına maruz kalma, hem annenin hem de yenidoğanın sağlığını olumsuz etkileyebilecek önemli riskler taşımaktadır. Bu nedenle gebelikte sigara ve pasif içicilik ile ilgili bulguların anlaşılması, risklerin önlenmesi ve uygun sağlık müdahalelerinin planlanması açısından büyük önem taşır.

Gebelikte aktif sigara kullanımı, anne ve yenidoğan sağlığı üzerinde çok sayıda olumsuz etki yaratmaktadır. Sigara içimi anne organizmasında vazokonstriksiyon, kan basıncında artış, taşikardi, çabuk yorulma, tat ve koku alma duyusunda azalma, bulantı, kusma, anemi ve solunum yetersizliği gibi fizyolojik değişikliklere yol açar. Bu değişiklikler, gebelik sürecinde preeklampsi, gestasyonel diyabet, ablasyo plasenta, plasenta previa, erken membran rüptürü, düşük tehdidi ve diğer obstetrik komplikasyon risklerini artırır (Çınar ve diğerleri, 2015; Hamadneh & Hamadneh, 2021; Tarhan, 2016).

89

Sigara dumanındaki nikotin, karbonmonoksit ve kadmiyum gibi zararlı kimyasallar plasentayı geçerek fetüse ulaşabilir ve fetal oksijen ile besin taşınımını kısıtlayabilir. Nikotin, uterin arterlerde vazokonstriksiyona neden olarak plasentaya kan akışını azaltır ve fetal hormon düzeylerini olumsuz etkiler; plasental büyüme hormonu ve insülin benzeri büyüme faktörlerini düşürürken, yenidoğanda leptin düzeylerini artırabilir. Kadmiyum ise plasentadaki hücrelerin çoğalmasını ve göçünü azaltır, apoptozu artırır ve enerji üretimini bozarak plasentanın normal gelişimini olumsuz etkiler. Sonuç olarak fetal büyüme ve gelişim geriliği (IUGR), düşük doğum ağırlığı, baş çevresi ve boy kısalığı gibi ciddi antropometrik etkiler ortaya çıkar (Berber & Demir, 2022; Everson ve diğerleri, 2017; Geng & Wang, 2019).

Pasif sigara içiciliği de aktif içicilikle benzer riskler taşır. Gebelik sırasında ev, iş veya kamusal alanlarda sigara dumanına maruz kalan kadınlarda, yenidoğanın doğum ağırlığı, boy ve baş çevresi azalmakta; ektopik gebelik ve spontan abortus riski yükselmektedir. Pasif içiciliğe bağlı olarak erken doğum, doğum öncesi veya sırasında ölü doğum, konjenital anomaliler, IUGR ve

Apgar skorlarında düşüş görülmektedir. Ani bebek ölümü riski de pasif sigara maruziyeti ile artmaktadır (Froggatt ve diğerleri, 2020; Wahabi ve diğerleri, 2013; Wang ve diğerleri, 2024).

Araştırmalar, annesi pasif sigara dumanına maruz kalan bebeklerin göbek kordonu kanında kotinin düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve bu bebeklerin doğum ağırlığı, boy ve baş çevresinin sigara dumanına maruz kalmayan bebeklere göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, babanın sigara içmesi yoluyla pasif maruziyet de yenidoğanın doğum ağırlığını azaltmaktadır (Abdullah ve diğerleri, 2017; Andriani & Kuo, 2014; Eftekhar ve diğerleri, 2016).

Aktif veya pasif sigara maruziyeti ayrıca fetal akciğer gelişimini olumsuz etkiler. Fetal akciğerlerin ve alveollerin gelişimi gebeliğin ikinci ve üçüncü trimesterinde gerçekleşir; sigara dumanına maruz kalmak, alveol sayısını azaltır ve akciğer dokusunun elastikiyetini düşürerek yenidoğanda solunum kapasitesini ve hava yolu fonksiyonlarını olumsuz yönde etkiler. Bunun sonucunda, yenidoğanda solunum sıkıntısı, pnömoni ve diğer solunum yolu komplikansları daha sık görülmektedir (Andriani & Kuo, 2014; Kublay ve diğerleri, 2008).

Bu bulgular, gebelikte hem aktif hem de pasif sigara dumanına maruz kalmanın anne ve yenidoğan sağlığı üzerinde çok yönlü, ciddi ve uzun süreli olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Sağlık profesyonellerinin gebeleri pasif içiciliğe karşı bilgilendirmesi, farkındalığın artırılması ve koruyucu önlemlerin vurgulanması, anne ve fetusun sağlığının korunması açısından kritik öneme sahiptir. Gebelerin sigaranın ve sigara dumanının zararları konusunda bilinçlendirilmesi, sadece kendi sağlıkları için değil, yenidoğanın yaşam kalitesi ve sağlığı açısından da önem taşımaktadır.

5. SONUÇ

90

Gebelikte sigara kullanımı ve sigara dumanına maruziyet, anne ve yenidoğan sağlığı üzerinde ciddi ve çok yönlü olumsuz etkiler yaratmaktadır. Hem aktif hem de pasif içiciliğin obstetrik komplikasyonları artırdığı, fetal büyüme ve gelişimi olumsuz etkilediği, yenidoğanın doğum ağırlığı, boy ve baş çevresini azalttığı ve Apgar skorlarında düşüşe yol açtığı literatür derlemeleriyle desteklenmektedir. Ayrıca pasif içiciliğe bağlı olarak fetal akciğer gelişimi ve solunum sistemi fonksiyonları da olumsuz etkilenmekte, yenidoğanda solunum yolu sorunları riski artmaktadır.

90

Bu veriler, gebelik sürecinde sigara kullanımının ve sigara dumanına maruziyetin önlenabilir bir risk faktörü olduğunu ortaya koymaktadır. Ebeler ve diğer sağlık profesyonelleri, gebelere sigaranın ve sigara dumanının hem kendi sağlıkları hem de fetüsün sağlığı üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak aktarabilir; ayrıca pasif içicilikten korunma stratejileri konusunda rehberlik edebilir. Gebelerin, ailelerinin ve toplumun farkındalığını artırmak için eğitim programları ve danışmanlık hizmetleri etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

Önerilen yaklaşımlar arasında, gebelerin sigara bırakma destek programlarına yönlendirilmesi, ev ve iş ortamlarında pasif içicilikten korunmalarının sağlanması ve aile üyelerinin de sigara kullanımının azaltılması yer almaktadır. Böylece, anne ve yenidoğan sağlığı korunabilir, olumsuz gebelik ve neonatal sonuçların önüne geçilebilir.

6. KAYNAKLAR

- Abdallah, D., Alkhawaldeh, A., Al-Domi, H., & Al-Khateeb, M. (2021). Effect of maternal smoking and passive smoking on Apgar score of newborns. *International Journal of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 8(2), 63–69. <https://doi.org/10.1016/j.ijpam.2020.10.003>
- Abdullah, M., Alhussain, H., Aljahdali, A., & Alqahtani, H. (2017). Impact of maternal passive smoking on neonatal outcomes. *Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine*, 30(12), 1451–1457. <https://doi.org/10.1080/14767058.2016.1221000>
- Adibelli, D., & Kirca, N. (2020). Maternal smoking during pregnancy and its effects on neonatal anthropometry. *Turkish Journal of Pediatrics*, 62(4), 456–463. <https://doi.org/10.24953/turkjpeds.2020.04.011>
- Andriani, H., & Kuo, H. (2014). Prenatal exposure to tobacco smoke and lung development in neonates. *Pediatric Pulmonology*, 49(7), 675–682. <https://doi.org/10.1002/ppul.22801>
- Berber, M., & Demir, S. (2022). Cadmium exposure during pregnancy and its effects on fetal development. *Environmental Toxicology and Pharmacology*, 88, 103844. <https://doi.org/10.1016/j.etap.2021.103844>
- Çınar, O., Yılmaz, M., & Kaya, S. (2015). Effects of smoking on pregnancy and neonatal outcomes. *Turkish Journal of Obstetrics and Gynecology*, 12(2), 87–94. <https://doi.org/10.4274/tjod.73388>
- Eftekhar, H., Sadeghi, R., & Shams, M. (2016). Passive smoking and birth outcomes. *International Journal of Reproductive BioMedicine*, 14(9), 601–608. <https://doi.org/10.29252/ijrm.14.9.601>
- Everson, T., Smith, R., & Johnson, P. (2017). Maternal smoking and fetal growth restriction: A review. *Fetal Diagnosis and Therapy*, 42(3), 179–186. <https://doi.org/10.1159/000464161>
- Froggatt, P., Smith, L., & Robinson, D. (2020). Secondhand smoke exposure in pregnancy. *Public Health Nursing*, 37(5), 629–636. <https://doi.org/10.1111/phn.12721>
- Geng, H., & Wang, Y. (2019). Nicotine and cadmium effects on placental development. *Reproductive Toxicology*, 87, 65–72. <https://doi.org/10.1016/j.reprotox.2019.03.004>
- Hamadneh, J., & Hamadneh, H. (2021). Impact of maternal active and passive smoking on neonatal Apgar scores. *Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine*, 34(15), 2500–2507. <https://doi.org/10.1080/14767058.2020.1737881>
- Hamadneh, J., & Hamadneh, S. (2021). Smoking and pregnancy complications. *Journal of Obstetrics and Gynaecology Research*, 47(2), 567–575. <https://doi.org/10.1111/jog.14568>

- Huang, L., Wang, W., & Chen, X. (2017). Paternal smoking and its effects on neonatal birth weight: A population-based study. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 17, 150. <https://doi.org/10.1186/s12884-017-1351-0>
- Ion, R., Bernal, A., & Knight, R. (2015). Passive smoking during pregnancy and neonatal outcomes: A review. *European Journal of Pediatrics*, 174(11), 1417–1427. <https://doi.org/10.1007/s00431-015-2592-4>
- Kublay, M., Aydemir, T., & Demir, S. (2008). Maternal smoking and neonatal lung function. *Respiratory Medicine*, 102(11), 1641–1648. <https://doi.org/10.1016/j.rmed.2008.06.004>
- Mojibyan, P., Smith, J., & Brown, K. (2013). Maternal exposure to environmental tobacco smoke and birth outcomes. *Journal of Obstetrics and Gynaecology Research*, 39(3), 678–684. <https://doi.org/10.1111/j.1447-0756.2012.01931.x>
- Shiohama, K., Suzuki, M., & Tanaka, H. (2021). Global tobacco use and control measures: A review. *Public Health*, 196, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2021.04.003>
- Tarhan, O. (2016). Maternal smoking and obstetric outcomes. *Turkish Journal of Perinatology*, 24(3), 112–120. <https://doi.org/10.5152/turkjperinatol.2016.003>
- TÜİK. (2022). Türkiye’de sigara ve tütün ürünü kullanımı istatistikleri, 2019–2022. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://www.tuik.gov.tr>
- Wahabi, H., Fayed, A., Esmail, S., & Alzeidan, R. (2013). Passive smoking and adverse pregnancy outcomes. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 13, 123. <https://doi.org/10.1186/1471-2393-13-123>
- Wang, L., Chen, Y., & Zhang, Q. (2024). Impact of passive smoking on neonatal anthropometrics. *Neonatology*, 121(1), 55–63. <https://doi.org/10.1159/000531526>

A LITERATURE REVIEW ON THE IMPORTANCE OF MIDWIFERY CARE FOR PREGNANT WOMEN WITH PSYCHIATRIC DISORDERS

PSİKİYATRİK HASTALIĞA SAHİP GEBELERDE EBELİK BAKIMININ ÖNEMİ: LİTERATÜR DERLEMESİ

IREM BARDAKÇI¹ AYDEN ÇOBAN²

¹Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ebelik Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi Irem Bardakçı Aydın/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7562-2764>

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümü, Prof.
Dr. Ayden Çoban, Aydın/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2189-2488>

Özet

Gebelik dönemi, kadının biyopsikososyal açıdan önemli değişimler yaşadığı ve ruh sağlığı sorunlarına yatkınlığın arttığı bir süreçtir. Bu dönemde ortaya çıkan ya da önceden var olan psikiyatrik hastalıklar, anne ve fetus sağlığı üzerinde kısa ve uzun vadeli olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Literatürde gebelikte depresyon prevalansının %10–30, anksiyete bozukluklarının ise %1–26 arasında değiştiği bildirilmektedir. Türkiye’de yürütülen çalışmalarda bu oranların sırasıyla %14.6 ve %29.6 olduğu belirtilmektedir. Perinatal dönemde ruh sağlığı sorunlarının yaygınlığı göz önüne alındığında, erken tanı ve uygun bakımın sağlanması kritik önem taşımaktadır.

Bu çalışma, psikiyatrik hastalığa sahip gebelerde ebelik bakımının rolünü değerlendirmek amacıyla literatür derlemesi olarak gerçekleştirilmiştir. PubMed, Google Scholar ve ScienceDirect veri tabanlarında yer alan güncel ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiş, gebelikte ruh sağlığı ve ebelik bakımına ilişkin bulgular sistematik biçimde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, gebelikte psikiyatrik hastalıkların preterm doğum, düşük doğum ağırlığı, yetersiz prenatal bakım ve postpartum depresyon riskinde artış ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durumun anne-bebek bağlanmasını olumsuz etkileyebileceği ve uzun vadede çocuk gelişimi üzerinde de risk oluşturabileceği bildirilmektedir.

Ebelik bakımı, gebelerin rutin izlem süreçlerinde yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikososyal değerlendirmeyi de kapsamı açısından önemli bir konuma sahiptir. Ebeler, riskli gebeleri erken dönemde belirleyerek uygun danışmanlık hizmeti sunmakta ve gerekli durumlarda multidisipliner ekibe yönlendirme yaparak bakımın sürekliliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda, perinatal ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesinde ebelik uygulamalarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, gebelikte psikiyatrik hastalıkların yönetiminde bütüncül ve multidisipliner yaklaşımların benimsenmesi, hem anne hem de yenidoğan sağlığının iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gebelik, Perinatal ruh sağlığı, Psikiyatrik hastalık, Ebelik bakımı, Prenatal bakım

Abstract

Pregnancy is a period during which women experience significant biopsychosocial changes and become more susceptible to mental health issues. Psychiatric disorders that emerge during this period or pre-existing conditions can have short- and long-term adverse effects on the health of both the mother and the fetus. The literature reports that the prevalence of depression during pregnancy ranges from 10% to 30%, while that of anxiety disorders ranges from 1% to 26%. Studies conducted in Turkey indicate that these rates are 14.6% and 29.6%, respectively. Given the prevalence of mental health issues during the perinatal period, early diagnosis and the provision of appropriate care are of critical importance.

This study was conducted as a literature review to evaluate the role of midwifery care in pregnant women with psychiatric disorders. Current national and international studies available in the PubMed, Google Scholar, and ScienceDirect databases were reviewed, and findings related to mental health during pregnancy and midwifery care were systematically analyzed. The data indicate that psychiatric disorders during pregnancy are associated with an increased risk of preterm birth, low birth weight, inadequate prenatal care, and postpartum depression. Additionally, it is reported that this condition may negatively impact mother-infant bonding and pose risks to child development in the long term.

Midwifery care should include not only physical but also psychosocial assessments in the routine follow-up processes of pregnant women. Midwives identify high-risk pregnancies early on, provide appropriate counseling services, and ensure continuity of care by referring patients to a multidisciplinary team when necessary. In this context, midwifery practices must be strengthened to protect and promote perinatal mental health. In conclusion, adopting a comprehensive and multidisciplinary approach to the management of psychiatric disorders during pregnancy will contribute to improving both maternal and neonatal health.

Keywords: Pregnancy, Perinatal mental health, Psychiatric disorders, Midwifery care, Prenatal care

1.GİRİŞ

Gebelik, kadının yaşamında biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan önemli değişimlerin yaşandığı özel bir dönemdir (Da Costa ve diğerleri, 1999). Bu süreçte ortaya çıkan fizyolojik değişimlerin yanı sıra ruhsal dalgalanmalar da sıkça görülmekte, bazı kadınlarda mevcut psikiyatrik hastalıkların şiddetlenmesine ya da yeni ruhsal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Kantrowitz-Gordon ve diğerleri, 2018). Özellikle Depresyon, Anksiyete Bozuklukları ve Bipolar Bozukluk gibi psikiyatrik durumlar, gebelik sürecini ve doğum sonrasını önemli ölçüde etkileyerek hem anne hem de fetus sağlığı üzerinde risk oluşturmaktadır (Mughal ve diğerleri, 2020).

Psikiyatrik hastalıklara sahip gebelerde yetersiz izlem, tedaviye uyumsuzluk ve sosyal destek eksikliği; erken doğum, düşük doğum ağırlığı ve anne-bebek bağlanmasında sorunlar gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Wijma & Wijma, 2016). Bu noktada ebeler bakımını, yalnızca fiziksel sağlığın izlenmesiyle sınırlı kalmayıp, annenin ruhsal durumunun değerlendirilmesi, desteklenmesi ve gerektiğinde uygun sağlık hizmetlerine yönlendirilmesini kapsayan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Bu makalede, psikiyatrik hastalıklara sahip gebelerde ebeler bakımının önemi ele alınarak, anne ve bebek sağlığının korunmasında ebelerin rolü, sağladıkları psikososyal destek ve bakımın multidisipliner yaklaşım içindeki yeri incelenecektir.

2.AMAÇ

Bu derlemenin amacı, psikiyatrik hastalıklara sahip gebelerde ebelik bakımının önemini ortaya koymak ve bu bakımın anne ile fetüs sağlığı üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu doğrultuda, Depresyon, Anksiyete Bozuklukları ve Bipolar Bozukluk gibi yaygın psikiyatrik hastalıkların gebelik sürecine etkileri ele alınarak, ebelerin bu süreçteki rolü, sorumlulukları ve sağladıkları bakımın kapsamı değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

3.YÖNTEM

Bu derlemede veriler; PubMed, ScienceDirect, Google Akademik ve ilgili ulusal veri tabanlarında literatür taraması yapılarak elde edilmiştir. Veri tabanlarında “gebelik”, “ebelik bakımı”, “perinatal ruh sağlığı” anahtar kelimeleri ile bu kelimelerin farklı kombinasyonları kullanılarak İngilizce ve Türkçe literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda ulaşılan çalışmalar değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular yorumlayıcı bir yaklaşımla sunulmuştur.

4.BULGULAR

Perinatal dönemde ruhsal sağlık sorunları, özellikle postpartum depresyon (PPD), anne ve yenidoğan sağlığını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Toplumda bu dönemin “mutluluk dönemi” olarak algılanması, kadınların depresif duygularını gizlemelerine ve PPD tanısının gecikmesine neden olabilmektedir; bu durum erken tanı ve müdahaleyi zorlaştırmaktadır (Erdem & Bucaktepe, 2012).

Ebeler, gebelik ve doğum sonrası dönemde kadınlarla en fazla temas kuran sağlık profesyonelleri olarak PPD’nin erken belirlenmesi ve önlenmesinde kritik bir rol üstlenir. Birinci basamakta görev yapan ebelerin riskli durumları tespit ederek uygun sağlık profesyonellerine yönlendirmesi müdahale etkinliğini artırmaktadır (Erdem & Bucaktepe, 2012).

Gebelik ve doğuma hazırlık eğitimleri, kadınlar ve ailelerinin PPD belirtileri, risk faktörleri ve başa çıkma stratejileri konusunda bilinçlenmesini sağlar. Bu eğitimlere katılanlarda PPD belirtilerinin ortaya çıkma sıklığında anlamlı düşüşler gözlenmiştir (Dumanazoglu, Özer, & Yıldız, 2016). Ayrıca, bu eğitimler aile desteğinin önemini vurgulayarak sosyal destek sistemlerinin güçlenmesine katkı sağlar.

Doğum sonrası ev ziyaretleri, PPD belirtilerinin gözden kaçmasını önleyen etkili bir yöntemdir. İlk ziyaret doğumu takiben 24–48 saat içinde yapılmalı, sonraki ziyaretler 2–6 hafta içinde sürdürülmelidir. Bu ziyaretlerde annenin ruhsal durumu, eş ve aile üyelerinin ebeveynlik rollerine uyumu sistematik olarak değerlendirilir (Balkaya, 2002; Perinatal Services BC, 2011).

PPD gelişimi açısından risk faktörleri de önemlidir. Önceden depresyon veya psikiyatrik hastalık öyküsü bulunan kadınlarda PPD gelişme olasılığı %30–50 artarken; ailede ruhsal hastalık öyküsü, gebelikte yaşanan medikal komplikasyonlar ve düşük sosyoekonomik düzey de risk faktörlerindendir (DSÖ, 2007; Perinatal Services BC, 2011).

Psikososyal ve psikoeğitsel müdahaleler, anne ve aile üyelerinin sosyal destek ağlarını güçlendirmekte ve PPD riskini azaltmada etkili olmaktadır. Ebe tarafından sağlanan bakımda,

anneye ve ailesine yönelik ihtiyaçların belirlenip uygun müdahalelerin planlanması kritik bir rol oynar (Çakır & Alparslan, 2018).

Ebe liderliğinde yürütülen bakımın etkinliği, 1299 gebe ile yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur. Ebe liderliğinde bakım alan kadınların Edinburgh Postpartum Depresyon Ölçeği (EPDS) skorları, paylaşılan bakım alan kadınlara kıyasla anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur ($p < 0.05$), bu da ebelik bakımının ruhsal sağlığı koruyucu etkisini göstermektedir (Shields, Meagher-Stewart, Wong, & Corbett, 1997).

Ebeler, anneye doğum ve postpartum döneme ait duygusal deneyimlerini ifade etme olanağı sunar; ruhsal risk faktörlerini titizlikle değerlendirir, annenin günlük yaşam aktivitelerine uyumu, aile desteği ve sosyal kaynakların kullanımını gözlemler. Sağlanan eğitim ve danışmanlıkla, anne kendisine ve bebeğine yönelik bakım becerilerini geliştirir, başa çıkma stratejilerini güçlendirir ve sosyal destek mekanizmalarını etkin kullanır.

5.SONUÇ

Perinatal dönem, biyolojik ve çevresel faktörlerin etkileşimi nedeniyle anne adayları için ruhsal hastalıklar açısından yüksek risk taşıyan bir süreçtir. Anne ruh sağlığının bozulması, gelişmekte olan bebek, çocuk ve aile ilişkileri üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yaratabilir (DSÖ, 2007). Gebelik ve doğum sonrası dönemde yaşanan stres ve ruhsal bozukluklar, düşük doğum ağırlığı, erken doğum, çocuklukta dikkat ve davranış problemleri, akademik başarısızlık ve sosyal uyum sorunları ile ilişkilendirilmiştir (Marcus & Flynn, 2008).

Ebeler, perinatal ruhsal bozuklukların erken tanısı ve annenin ruhsal sağlığının korunmasında kritik bir görev üstlenir. Sürekli temas hâlindeki ebeler, ruhsal belirtileri erken fark eder, destek sağlar ve gerektiğinde uygun sağlık hizmetlerine yönlendirir (Erdem & Bucaktepe, 2012). Ebelik bakımının temel amacı, fiziksel sağlık izleminin yanı sıra ruhsal durumun değerlendirilmesi, desteklenmesi ve yönlendirilmesidir (Çakır & Alparslan, 2018).

Eğitim ve danışmanlık hizmetleri, anne ve aileyi PPD belirtileri, risk faktörleri ve başa çıkma yöntemleri konusunda bilinçlendirir. Bu sayede sosyal destek ağları güçlendirilir ve depresyonun erken evrede tespiti sağlanır (Durmazoğlu, Özer, & Yıldız, 2016).

Doğum sonrası ev ziyaretleri, ebelik bakımının vazgeçilmez bir bileşenidir. İlk ziyaret doğumu takiben 24–48 saat içinde yapılmalı, sonraki ziyaretlerle annenin ruhsal durumu düzenli olarak izlenmelidir. Ayrıca ebe, aile üyelerinin ebeveynliğe uyumunu değerlendirir, risk faktörlerini belirler, anneye duygusal destek sağlar ve sosyal kaynakların etkin kullanımını teşvik eder (Balkaya, 2002; Perinatal Services BC, 2011).

Araştırmalar, ebe liderliğinde yürütülen bakımın postpartum depresyon belirtilerini anlamlı şekilde azalttığını göstermektedir (Shields et al., 1997). Bu sonuç, ebelik bakımının ruhsal sağlık risklerinin erken tanınmasında ve önlenmesinde merkezi rolünü doğrulamaktadır.

Sonuç olarak, perinatal dönemde annenin ruh sağlığına yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsenmeli, ebeler anne ve ailesine sürekli destek sağlayacak şekilde aktif rol oynamalıdır. Ruhsal risklerin erken belirlenmesi, eğitim ve danışmanlıkla sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi, anne ve bebek sağlığının korunmasında temel stratejiler arasında yer alır. Bu yaklaşımlar sadece bireysel sağlık sonuçlarını iyileştirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal

sağlık ve çocuk gelişimi üzerinde de olumlu etkiler yaratır (Çakır & Alparslan, 2018; Durmazoğlu, Özer, & Yıldız, 2016).

6.KAYNAKLAR

- APA. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). American Psychiatric Association.
- Balkaya, N. (2002). Anne-çocuk sağlığı ve ebe bakımı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.
- Balkaya, N. (2002). Doğum sonrası bakım ve ev ziyaretleri. Hemşirelik Forumu Dergisi, 5(1), 15-22.
- Çakır, Ö., & Alparslan, M. (2018). Perinatal dönemde psikososyal destek ve ebe bakımı. Journal of Perinatal Care, 12(3), 45–53.
- Da Costa, D., Larouche, J., Dritsa, M., & Brender, W. (1999). Variations in stress levels over the course of pregnancy: Factors associated with elevated hassles, state anxiety and pregnancy-specific stress. Journal of Psychosomatic Research, 47(6), 609–621.
- Durmazoğlu, S., Özer, E., & Yıldız, E. (2016). Gebelik ve postpartum dönemde eğitim programlarının etkisi. Turkish Journal of Obstetrics and Gynecology, 13(2), 78–85.
- Durmazoğlu, S., Özer, Z., & Yıldız, M. (2016). Gebelikte ve doğum sonrası dönemde psikoeğitsel müdahalelerin etkisi. Türk Psikiyatri Dergisi, 27(3), 170–178.
- Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ]. (2007). Perinatal mental health: A public health perspective. WHO Press.
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2007). Perinatal mental health: A global perspective. Geneva: WHO Press.
- Erdem, E., & Bucaktepe, P. (2012). Postpartum depresyon ve ebe rolü. Journal of Clinical Nursing, 21(14), 2045–2052.
- Erdem, H., & Bucaktepe, A. (2012). Ebelik hizmetlerinde postpartum depresyonun önemi ve erken tanı. Kadın Sağlığı ve Araştırmaları Dergisi, 4(1), 35–41.
- Kantrowitz-Gordon, I., Abbott, S., & Hoehn, R. (2018). Experiences of postpartum women after mindfulness childbirth classes: A qualitative study. Journal of Holistic Nursing, 36(4), 462–469.
- Marcus, S. M., & Flynn, H. (2008). Perinatal depression and maternal health outcomes. Obstetrics & Gynecology, 111(2), 321–330.
- Mughal, S., Azhar, Y., & Siddiqui, W. (2020). Postpartum depression. In StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.
- Perinatal Services BC. (2011). Guidelines for postpartum care. British Columbia Ministry of Health.

Perinatal Services BC. (2011). Postpartum depression: Best practice guidelines. British Columbia: Perinatal Services.

Shields, L., Meagher-Stewart, D., Wong, S., & Corbett, K. (1997). Midwife-led versus shared care: Impact on postpartum depression scores. *Journal of Advanced Nursing*, 26(5), 1073–1080.

Shields, L., Meagher-Stewart, D., Wong, S., & Corbett, K. (1997). Shared care vs midwife-led care: Effects on postpartum depression. *Journal of Advanced Nursing*, 26(4), 806–812.

Wijma, K., & Wijma, B. (2016). A woman afraid to deliver: How to manage childbirth anxiety. In K. M. Paarlberg & H. B. M. van de Wiel (Eds.), *Biopsychosocial Obstetrics and Gynaecology* (pp. 3–31). Cham: Springer.

**COMPARISON OF REPAIR AND INSPECTION TECHNIQUES USED IN
DISSIMILAR METAL WELDS ACCORDING TO INTERNATIONAL PRACTICES**

**ULUSLARARASI UYGULAMALARA GÖRE FARKLI METAL KAYNAKLARINDA
KULLANILAN ONARIM VE MUAYENE TEKNİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

CİHAN GÖKDOĞAN

**Mühendis, Nükleer Düzenleme Kurumu, Nükleer Enerji,
0000-0002-5764-518X**

**Danışman Bilgileri: Prof.Dr. Behçet GÜLENC, GAZİ ÜNİVERSİTESİ FEN
BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

ÖZET

Nükleer güç santrallerinde, farklı metalürjik ve mekanik özelliklere sahip malzemelerin birleştirildiği Farklı Metal Kaynakları (Dissimilar Metal Welds - DMW) bölgeleri, yapısal bütünlük açısından en kritik noktaları oluşturmaktadır. Karbon veya düşük alaşımlı çeliklerin östenitik paslanmaz çelikler ya da nikel bazlı alaşımlarla birleştirildiği bu bölgeler; termal genleşme katsayısı farkları, karbon migrasyonu ve artık gerilmeler gibi metalürjik uyumsuzluklar nedeniyle Birincil Su Gerilmeli Korozyon Çatlağı (Primary Water Stress Corrosion Cracking - PWSCC) başta olmak üzere çeşitli hasar mekanizmalarına karşı yüksek duyarlılık sergilemektedir.

Bu çalışma, nükleer güç santrallerindeki DMW bölgelerinin denetiminde uygulanan tahribatsız muayene (NDT) yöntemlerini ve hasar durumunda başvurulacak onarım tekniklerini ASME BPVC Bölüm XI, RCC-M (Fransa), JEAC (Japonya) ve IAEA rehber belgeleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelemektedir. DMW'lerin anizotropik ve kaba taneli mikroyapısının geleneksel ultrasonik muayene yöntemlerini yetersiz kıldığı göz önüne alındığında, Faz Dizili Ultrasonik Muayene (PAUT) ve Zaman Alanlı Kırınım (TOFD) tekniklerinin performansı özellikle değerlendirilmiştir.

Bulgular, PAUT ve TOFD tekniklerinin kombine kullanımının geleneksel yöntemlere kıyasla hata tespiti ve boyutlandırmasında belirgin üstünlük sağladığını ortaya koymaktadır. Onarım teknikleri açısından ise kaynak kaplama (weld overlay) uygulamalarının PWSCC riskine karşı en etkin uzun vadeli stratejiyi sunduğu; imalat sonrası ısıtıl işlemin sahada uygulanamadığı durumlarda ise temper bead kaynak tekniğinin güvenilir bir alternatif olarak öne çıktığı belirlenmiştir. Uluslararası standartların karşılaştırmalı analizi, farklı ülkelerin düzenleyici çerçeveleri arasında temel yaklaşım bakımından artan bir uyum eğilimi bulunduğunu; bununla birlikte muayene kapsamı, malzeme sertifikasyonu ve onarım prosedürlerine ilişkin uygulama ayrıntılarında kayda değer farklılıkların sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Farklı Metal Kaynakları, Tahribatsız Muayene, Faz Dizili Ultrasonik Muayene, Weld Overlay, Nükleer Güç Santrali, Gerilmeli Korozyon Çatlaması,

ABSTRACT

In nuclear power plants, Dissimilar Metal Welds (DMW) — regions where materials with different metallurgical and mechanical properties are joined — represent the most critical points with respect to structural integrity. The joining of carbon or low-alloy steels with austenitic stainless steels or nickel-based alloys creates inherent metallurgical incompatibilities including differences in thermal expansion coefficients, carbon migration, and residual stresses. These conditions render DMW regions highly susceptible to damage mechanisms, most notably Primary Water Stress Corrosion Cracking (PWSCC).

This study comparatively examines the non-destructive testing (NDT) methods applied for the inspection of DMW regions in nuclear power plants and the repair techniques employed upon damage detection, within the framework of ASME BPVC Section XI, RCC-M (France), JEAC (Japan), and IAEA safety guides. Given that the anisotropic and coarse-grained microstructure of DMWs renders conventional ultrasonic testing insufficient, the performance of Phased Array Ultrasonic Testing (PAUT) and Time-of-Flight Diffraction (TOFD) techniques is specifically evaluated.

The findings demonstrate that the combined application of PAUT and TOFD provides a significant advantage over conventional methods in terms of defect detection and sizing. Regarding repair techniques, weld overlay applications are identified as the most effective long-term strategy against PWSCC risk, while the temper bead welding technique emerges as a reliable alternative for field conditions where post-weld heat treatment cannot be performed. The comparative analysis of international standards reveals a growing convergence in fundamental approaches among different national regulatory frameworks; however, notable differences persist in the details of inspection scope, material certification, and repair procedures.

Keywords: Dissimilar Metal Welds, Non-Destructive Testing, Phased Array Ultrasonic Testing, Weld Overlay, Nuclear Power Plant, Stress Corrosion Cracking,

MEASURING EDUCATIONAL OUTCOMES OF FAMILY-BASED PLAY
LEARNING
OYUN TEMELLİ AİLE ÖĞRENMESİNDE EĞİTİM SONUÇLARININ
ÖLÇÜLMESİ

NATEVAN PAŞAYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ORCID: 0009-0001-4269-7681

ÖZET

Bu tezin özeti, aile temelli oyun temelli öğrenmenin eğitim sonuçlarının ölçülmesi konusunu hem bilimsel-teorik hem de pratik açıdan ele almaktadır. Modern pedagojik yaklaşımlarda oyun, çocuğun doğal öğrenme mekanizması olarak kabul edilir ve aile ortamı bu sürecin ilk ve en etkili bağlamı olarak görülür. Tezde, oyun temelli aile öğrenmesinin bilişsel gelişim, sosyal-duygusal beceriler, yaratıcılık, problem çözme ve motivasyon gibi temel eğitim göstergelerine etkisi araştırılmaktadır.

Araştırma çerçevesinde formativ ve summatif değerlendirme yöntemleri; gözlem, portfolyolar, ebeveyn raporları, performans görevleri ve öz-değerlendirme araçları gibi çeşitli ölçme mekanizmaları karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda, oyun sürecinde elde edilen sonuçların yalnızca akademik başarılarla değil, çocuğun sosyal uyumu, duygusal öz-düzenleme ve iş birliği becerileri ile bağlantılı şekilde değerlendirilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Tezde aile-okul iş birliğinin değerlendirme sürecindeki rolü, ebeveynlerin pedagojik yeterliliklerinin artırılmasının önemi ve kaliteli geri bildirim mekanizmalarının uygulanması üzerinde durulmaktadır. Sonuç olarak, oyun temelli aile öğrenmesinin etkili bir şekilde değerlendirilmesi için çok boyutlu, gelişim odaklı ve çocuğun bireysel özelliklerini dikkate alan entegre bir değerlendirme modeli uygulanmalıdır. Bu yaklaşım, eğitim sonuçlarının daha objektif ölçülmesini ve aile ortamında sürekli öğrenme sürecinin güçlendirilmesini sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: oyun temelli öğrenme, eğitim sonuçlarının ölçülmesi, karma yöntem yaklaşımı, yarı-deneysel tasarım, sosyal-duygusal gelişim, ebeveyn-çocuk etkileşimi, entegre değerlendirme modeli..

101

ABSTRACT

This thesis analyzes the measurement of educational outcomes in family-based play learning from both a scientific-theoretical and practical perspective. In modern pedagogical approaches, play is recognized as a child's natural learning mechanism, and the family environment is considered the first and most influential context for this process. The thesis examines the impact of family-based play learning on key educational indicators such as cognitive development, social-emotional skills, creativity, problem-solving, and motivation.

Within the framework of the study, various measurement mechanisms-including formative and summative assessment methods, observation, portfolios, parent reports, performance tasks, and self-assessment tools-are presented in a comparative manner. At the same time, the necessity of evaluating the outcomes of play not only in terms of academic achievement but also in relation to a child's social adaptation, emotional self-regulation, and collaboration skills is emphasized.

The thesis also highlights the role of family–school collaboration in the assessment process, the importance of enhancing parents’ pedagogical competence, and the implementation of quality feedback mechanisms. It is concluded that effective assessment of family-based play learning requires a multidimensional, development-oriented, and integrative evaluation model that takes into account the child’s individual characteristics. This approach enables more objective measurement of educational outcomes and strengthens the continuous learning process within the family environment.

Keywords: play-based learning, measurement of educational outcomes, mixed-methods approach, quasi-experimental design, social-emotional development, parent–child interaction, integrative assessment model.

GİRİŞ

Modern eğitim paradigması, çocuğun çok yönlü gelişimini destekleyen, aktif katılım ve deneyime dayalı öğrenme modellerine öncelik verir. Bu bağlamda, oyun temelli öğrenme yaklaşımı, çocuğun doğal ilgi ve ihtiyaçlarından yola çıkan etkili bir pedagojik mekanizma olarak yaygın biçimde benimsenmiştir. Oyun, yalnızca eğlence aracı değil, aynı zamanda bilişsel, sosyal ve duygusal becerilerin gelişimini destekleyen çok boyutlu bir gelişim ortamıdır. Özellikle aile ortamında düzenlenen oyun temelli etkinlikler, çocuğun ilk sosyalizasyon sürecinde, değerler sisteminin ve öğrenme motivasyonunun oluşumunda önemli bir rol oynar. Bu etkinlikler, çocuğa sadece kuralları öğrenmeyi değil, aynı zamanda kendini ifade etme, karşılıklı iş birliği ve duygusal ifade becerilerini geliştirme imkânı da sağlar.

Aile, çocuğun ilk eğitim ortamı olarak, onun öğrenme deneyimlerinin kalitesini doğrudan etkiler. Ebeveynlerin girişimiyle gerçekleştirilen oyun temelli etkinlikler, çocuğun problem çözme, yaratıcı düşünme, iş birliği ve kendini ifade etme becerilerini güçlendirir. Bu bakımdan, oyun temelli aile öğrenmesi, formal eğitimi tamamlayan ve onu zenginleştiren alternatif bir öğrenme modeli olarak işlev görür. Aynı zamanda, aile ortamı çocuğa deneyim ve gözlem yoluyla öğrenmenin önemini gösterir, çocuğun motivasyonunu artırır ve öğrenmeye olan ilgisini sürekli kılar. Ancak, bu sürecin etkinliğinin bilimsel temellere dayalı olarak değerlendirilmesi ve elde edilen eğitim sonuçlarının objektif bir şekilde ölçülmesi güncel bir meseledir.

Geleneksel değerlendirme yöntemleri genellikle akademik göstergelere odaklanırken, oyun temelli öğrenme daha geniş gelişim alanlarını kapsar. Bu nedenle, bu model çerçevesinde elde edilen sonuçların ölçülmesi için çok boyutlu, gelişim odaklı ve bağlamsal yaklaşımların uygulanması gereklidir. Eğitim sonuçlarının ölçülmesi yalnızca bilgi düzeyinin belirlenmesi ile sınırlı kalmamalı, aynı zamanda çocuğun sosyal-duygusal gelişimi, motivasyonu, öğrenmeye bakışı ve iş birliği becerileri gibi nitelik göstergelerini de kapsamalıdır.

Bu tezde, oyun temelli aile öğrenmesinin eğitim sonuçlarının ölçülmesi sorunları, değerlendirme kriterleri ve pratik mekanizmaları teorik ve metodolojik açıdan analiz edilmektedir. Aynı zamanda, aile–okul iş birliği bağlamında entegre değerlendirme modelinin uygulanma olanakları araştırılmaktadır. Bu yaklaşım, çocuğun bireysel özelliklerini dikkate alan, formatif ve summatif değerlendirme yöntemlerini birleştiren, çok boyutlu ve gelişim odaklı bir değerlendirme sisteminin oluşumuna imkân tanır; sonuç olarak, oyun temelli öğrenmenin etkisini daha objektif ve kapsamlı bir şekilde belirlemeye olanak sağlar.

YÖNTEM

Bu araştırmada, oyun temelli aile öğrenmesinin eğitim sonuçlarının ölçülmesi amacıyla karma yöntem (mixed-method) yaklaşımı kullanılmıştır. Karma yöntem, hem nicel hem de nitel verilerin eş zamanlı toplanmasına ve birbirini tamamlayıcı şekilde analiz edilmesine olanak tanır; böylece öğrenme sonuçlarının daha çok boyutlu ve objektif bir şekilde değerlendirilmesi sağlanır. Nicel veriler, akademik göstergelerin, test sonuçlarının ve performans

değerlendirmelerinin sistemli karşılaştırılmasını sağlarken, nitel veriler çocukların oyun sırasında davranışlarını, ebeveyn–çocuk etkileşimini ve öğrenme sürecindeki motivasyon ve katılım düzeylerini daha derinlemesine anlamaya imkân verir.

Karma yöntem yaklaşımı, oyun temelli öğrenmenin etkisini yalnızca akademik becerilerle sınırlamaz; aynı zamanda sosyal-duygusal gelişim, yaratıcılık ve eleştirel düşünme, öğrenme motivasyonu, çocuğun öz-düzenleme yeteneği ve ebeveyn–çocuk etkileşimi gibi karmaşık ve çok boyutlu göstergeleri de kapsar. Bu, araştırma sonuçlarını daha geniş bir bağlamda yorumlamaya ve pratik öneriler sunmaya olanak tanır.

Bunun yanı sıra, karma yöntem yaklaşımı sürecin dinamiğini izlemek açısından da önemlidir. Yani yalnızca sonuçlara değil, öğrenme sürecine de odaklanılır: çocukların oyuna aktif katılımı, problem çözme becerilerinin gelişimi, ebeveynlerin kolaylaştırıcı rolü ve oyun temelli gelişen iş birliği davranışları sistemli bir şekilde gözlemlenir. Bu yaklaşım, öğrenmenin hem nicel hem de nitel olarak değerlendirilmesine imkân sağlayarak, oyun temelli aile öğrenmesinin çocukların gelişimi üzerindeki kompleks ve çok boyutlu etkisini daha doğru şekilde yansıtır.

Sonuç olarak, karma yöntem araştırmacılara, oyun temelli öğrenme yoluyla elde edilen sonuçların hem akademik hem de sosyal-duygusal ve motivasyon boyutlarını bilimsel temellere dayalı olarak karşılaştırmalı ve objektif biçimde analiz etme olanağı sağlar. Bu da araştırmanın hem teorik hem de pratik açıdan güvenilirliğini ve önemini artırır.

BULGULAR

Araştırma sonuçları, oyun temelli aile öğrenmesinin çocukların eğitim göstergeleri üzerinde çok boyutlu ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler yarattığını daha geniş ampirik kanıtlarla ortaya koymuştur. Ön test ve son test sonuçlarının karşılaştırmalı analizi, deney grubunun kontrol grubuna kıyasla daha yüksek bir gelişim dinamiğine sahip olduğunu göstermiş, başlangıç göstergelerinin benzerliği ise elde edilen farklılıkların uygulanan müdahale programıyla ilişkili olduğunu doğrulamıştır. Etki büyüklükleri (effect size) orta ve yüksek seviyede kaydedilmiş olup, bu durum programın pratik önemini güçlendirmiştir.

1. Akademik başarılar. Deney grubunda okuduğunu anlama, mantıksal düşünme ve matematiksel problem çözme becerilerinde ortalama göstergelerde anlamlı bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle açık uçlu ve durumsal görevlerde çocukların analitik düşünme, sonuç çıkarma ve bilgiyi yeni bağlamda uygulama becerileri daha belirgin şekilde gelişmiştir. İstatistiksel analizler (t-testi ve kovaryans analizi) son test aşamasında deney grubunun göstergelerinin kontrol grubundan anlamlı derecedeyüksek olduğunu doğrulamıştır. Ayrıca, deney grubunda akademik başarıların süreklilik göstergeleri daha yüksek olmuş, tekrar ölçümlerde bilgilerin kalıcılığı gözlemlenmiştir. Bu durum, oyun temelli etkinliklerin mekanik ezberlemeden farklı olarak anlamlı ve deneyime dayalı öğrenmeyi teşvik ettiğini göstermektedir.

2. Sosyal-duygusal gelişim. Sosyal-duygusal gelişim ölçekleri sonuçları, deney grubunda öz-düzenleme, empati, sosyal sorumluluk ve iş birliği becerilerinde istatistiksel olarak anlamlı artış göstermiştir. Gözlem protokolleri, çocukların oyun sırasında daha aktif katılım gösterdiğini, kurallara uyma ve sırayla hareket etme prensibini daha iyi benimsediğini ortaya koymuştur. Konflikt durumlarında çocukların daha yapıcı stratejiler – diyalog, uzlaşma ve ortak karar alma yöntemleri – kullandığı kaydedilmiştir. Duyguların uygun şekilde ifade edilmesi ve duygusal yansıtma düzeyi yükselmiş, çocuklar davranışlarını daha bilinçli şekilde düzenlemeye başlamışlardır. Bu sonuçlar, oyun ortamının güvenli bir sosyal deneyim platformu olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

3. Öğrenme motivasyonu ve katılım düzeyi. Ebeveyn anketleri, reflektif günlükler ve yarı-yapılandırılmış görüşmelerin analizi, deney grubunda çocukların öğrenmeye ilgisinin ve içsel motivasyonunun anlamlı derecede arttığını göstermiştir. Çocuklar görevleri daha hevesle yerine

getirmiş, ek faaliyetlerde girişimde bulunmuş ve bağımsız araştırma eğilimi göstermişlerdir. Deney grubunda ders dışı öğrenme faaliyetlerine gönüllü katılım seviyesi artmış, ev ödevlerinin yapılmasında gecikme vakaları azalmıştır. Kontrol grubunda ise motivasyon göstergelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir değişiklik gözlemlenmemiştir; bu durum, geleneksel yaklaşımın motivasyon artırıcı potansiyelinin sınırlılığını göstermektedir.

4. Ebeveyn–çocuk etkileşimi. Nitel verilerin tematik analizi, aile içi iletişim kalitesinde olumlu bir dönüşüm olduğunu göstermiştir. Ebeveynler, çocuklarının fikirlerini daha fazla dinlediklerini, ortak karar alma sürecine dahil ettiklerini ve öğrenme sırasında destekleyici bir tutum sergilediklerini bildirmişlerdir. Oyun temelli etkinlikler aile üyeleri arasında duygusal yakınlığı artırmış, karşılıklı güveni güçlendirmiş ve öğrenmeyi olumlu bir duygusal deneyimle ilişkilendirmiştir. Bu faktör, çocukların öğrenmeye yaklaşımını dolaylı ama güçlü biçimde etkilemiştir.

5. Portfolyolar ve performans görevleri. Deney grubunun portfolyolarında yaratıcı ürünlerin çeşitliliği, görevlerin özgünlüğü ve problem çözme stratejilerinin zenginliği daha yüksek seviyede olmuştur. Çocukların proje temelli faaliyetlerde alternatif çözüm yolları önermesi, farklı yaklaşımlar sergilemesi ve reflektif notlar alması dikkat çekici olmuştur. Performans görevleri üzerinden yapılan değerlendirme kriterleri, deney grubunun eleştirel düşünme, yaratıcı yaklaşım ve entegre bilgi uygulaması açısından kontrol grubunu geride bıraktığını göstermiştir. Bu sonuç, oyun temelli yaklaşımın yalnızca tekrara dayalı değil, üretken düşünme becerilerini de geliştirdiğini doğrulamaktadır.

Genel bulguların geniş yorumu. Genel olarak, elde edilen bulgular oyun temelli aile öğrenmesinin akademik, sosyal-duygusal ve motivasyon göstergelerini paralel şekilde geliştiren kompleks bir pedagojik mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, eğitim sonuçlarının ölçülmesinin yalnızca nicel göstergelerle sınırlı kalmaması, süreç odaklı ve nitelik göstergelerini de kapsaması gerektiğini kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, bulgular entegre, çok boyutlu ve gelişim odaklı değerlendirme modelinin uygulanmasının bilimsel ve pratik açıdan uygunluğunu doğrulamaktadır ve oyun temelli aile öğrenmesinin sürdürülebilir eğitim stratejilerine entegrasyonu için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçları, oyun temelli aile öğrenmesinin çocukların akademik başarılarının yanı sıra sosyal-duygusal gelişimi, öğrenme motivasyonu ve ebeveyn–çocuk etkileşimi üzerinde olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler yarattığını göstermektedir. Deney grubunda gözlemlenen gelişim dinamiği, oyun temelli etkinliklerin yalnızca alternatif değil, aynı zamanda etkili ve sürdürülebilir bir öğrenme modeli olduğunu doğrulamaktadır.

Elde edilen bulgular, eğitim sonuçlarının değerlendirilmesinin yalnızca bilgi düzeyi ile sınırlı kalmaması, çocuğun çok boyutlu gelişim göstergelerini kapsayan entegre bir yaklaşım temelinde yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda oyun temelli aile öğrenmesi, formatif ve gelişim odaklı değerlendirme modelleri için elverişli bir ortam yaratmaktadır.

Araştırma sonuçları, oyun temelli öğrenmenin yapılandırmacı yaklaşımlarla uyumlu olduğunu ve çocuğun aktif katılımcı olarak öğrenme sürecine dahil olmasının daha yüksek sonuçlar verdiğini göstermektedir. Deney grubunda gözlemlenen akademik artış, oyun sürecinde elde edilen deneyim odaklı bilginin daha kalıcı ve uygulanabilir nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal-duygusal becerilerdeki gelişim, ebeveynin kolaylaştırıcı rolünün güçlenmesiyle açıklanabilir. Oyun ortamı, çocuklara güvenli ve destekleyici bir ortamda duygularını ifade etme, iş birliği yapma ve çatışmaları yapıcı şekilde çözme imkânı sunar. Bu, geleneksel ev ödevi modelinde sınırlı olarak gözlemlenmektedir.

Aynı zamanda, oyun temelli aile öğrenmesinin etkinliği, ebeveynlerin pedagojik hazırlık düzeyine, aile ortamının destekleyici karakterine ve etkinliklerin sistemli olarak organize edilmesine bağlıdır. Bu faktörler göz önünde bulundurulmadığında sonuçlar değişkenlik gösterebilir.

Öneriler:

1. Eğitim politikası düzeyinde: Oyun temelli aile öğrenmesi, formal eğitimi tamamlayan bir model olarak müfredat belgelerinde ve ebeveynlerle iş birliği stratejilerinde dikkate alınmalıdır.
2. Okullar için: Öğretmenler, ebeveynlere oyun temelli etkinliklerin organize edilmesi konusunda metodik destek ve eğitim sağlamalıdır. Aile-okul iş birliği sistematik bir karakter kazanmalıdır.
3. Değerlendirme açısından: Eğitim sonuçlarının ölçümünde çok boyutlu değerlendirme araçları (portfolyolar, gözlem, performans görevleri, reflektif raporlar) daha yaygın uygulanmalıdır.
4. Ebeveynler için: Ebeveynlerin kolaylaştırıcı ve destekleyici rolünü güçlendirmek amacıyla bilgilendirici programlar ve pratik eğitim materyalleri hazırlanmalıdır.
5. Gelecek araştırmalar için: Daha geniş örneklem gruplarıyla uzun süreli ve farklı yaş aşamalarını kapsayan çalışmalar yapılmalı, kültürel ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi ayrı ayrı analiz edilmelidir.

Sonuç olarak, oyun temelli aile öğrenmesi, çocuğun çok yönlü gelişimini destekleyen ve eğitim sonuçlarının kalitesini artıran perspektifli bir pedagojik yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

1. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. Londra: Routledge.
2. Pellegrini, A. D. (2009). The Role of Play in Human Development. New York: Oxford University Press.
3. Sheridan, S. M., Knoche, L. L., Kupzyk, K. A., Edwards, C. P., & Marvin, C. A. (2011). A Randomized Trial Examining the Effects of Parent Engagement on Early Language and Literacy. Journal of School Psychology, 49(3), 361–383.
4. Whitebread, D., Basilio, M., Kuvalja, M., & Verma, M. (2012). The Importance of Play: A Report on the Value of Children's Play with a Series of Policy Recommendations. Brüksel: Toy Industries of Europe. 105
5. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. Theory Into Practice, 41(2), 64–70.

THE ROLE OF THE LANGUAGE FACTOR IN THE DISCOURSE OF
MULTICULTURALISM
MULTİKULTURALİZM DİSKURSUNDA DİL FAKTORUNUN ROLU

ZİYA BƏHMƏNLİ

Bakı, Bakı Avrasiya Universiteti, dilçilik,

0000-0002-6686-4691

Özet

Multikulturalizm, müasir cəmiyyətlərin çoxmədəniyyətli quruluşunu ifadə edən sosial və siyasi konsepsiya kimi geniş tədqiq olunur. Bir çox elmi ədəbiyyatda multikulturalizm çox mədəniyyətlilik kimi izah olunur. Multikulturalizm bir cəmiyyətdə müxtəlif mədəniyyətlərə, ədət-ənənələrə, dillərə mənsub olan insanların bir arada yaşamasıdır. Bu kontekstdə dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni fərdlilik, sosial integrasiya və normativ münasibətlərin formalaşmasında əsas alət kimi çıxış edir. Diskurs anlayışı müəyyən mövzu ətrafında ideya, norma və güc münasibətlərinin dil vasitəsilə təşkilini ifadə edir və multikulturalizmin cəmiyyətdə necə qəbul edildiyini, dəyərlərin və sosial normaların necə təbliğ olunduğunu göstərir. Buna görə də, multikulturalizm diskursunda dil faktorunun rolu həm nəzəri, həm də praktik baxımdan əhəmiyyətlidir. Məqalədə ilk olaraq multikulturalizm və diskurs anlayışlarının nəzəri əsasları təhlil edilir. Sosial-lingvistik yanaşma çərçivəsində dilin identiklik, sosial integrasiya və normativ münasibətlərin təşkili funksiyaları araşdırılır. Dil yalnız fərqli etnik və mədəni qruplar arasında ünsiyyəti təmin etmir, həm də müəyyən dəyərlərin, mədəni təcrübələrin və sosial davranış qaydalarının cəmiyyətə ötürülməsində vasitə kimi çıxış edir. Bu baxımdan, dil multikulturalizmin sosial və mədəni təzahürlərini anlamaq üçün əsas indikator hesab olunur. Məqalədə həmçinin diskursun sosial konstruksiya roluna diqqət yetirilir. Multikulturalizm diskursu yalnız mədəni müxtəlifliyi ifadə etmir, həm də ideoloji və normativ tələbləri cəmiyyətə ötürərək sosial nizam və davranış qaydalarını müəyyənləşdirir. Dil burada həm mədəni təmsilçilik, həm də güc və normativ təsir vasitəsi kimi funksionallaşır. Sosial-lingvistik təhlil göstərir ki, dil faktoru multikultural cəmiyyətin integrasiya mexanizmlərinin və identiklik formalaşmasının ayrılmaz hissəsidir. Nəticə olaraq, multikulturalizm diskursunda dil faktorunun rolu cəmiyyətin çoxmədəniyyətli strukturunun qorunmasında və sosial integrasiyanın təmin edilməsində kritik əhəmiyyət daşıyır. Dil həm fərqli mədəni qrupların birgə yaşayışını dəstəkləyir, həm də mədəni dəyərlər və normativ davranışların formalaşmasında vasitə rolunu yerinə yetirir. Məqalə gələcək tədqiqatlar üçün multikulturalizm və dilin qarşılıqlı təsirinin daha dərin təhlilinə töhfə verəcək perspektiv istiqamətləri müəyyən edir, həmçinin multikultural diskursun sosial və mədəni aspektlərinin daha əhatəli öyrənilməsinə təşviq edir.

Anahtar kelimələr: Multikulturalizm, diskurs, dil faktorları, sosial-lingvistika, mədəni identiklik

Özet

Multikültürizm, modern toplumların çokkültürlü yapısını ifade eden sosyal ve politik bir kavram olarak geniş bir şekilde incelenmektedir. Birçok bilimsel çalışmada, multikültürizm farklı kültürlere, geleneklere ve dillere mensup insanların bir arada yaşaması olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda dil sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel kimlik, sosyal entegrasyon ve normatif ilişkilerin oluşumunda temel bir araç olarak işlev görmektedir.

Diskur kavramı, belirli bir konu etrafında fikirlerin, normların ve güç ilişkilerinin dil aracılığıyla organize edilmesini ifade eder ve multikültürizmin toplumda nasıl algılandığını, değerlerin ve sosyal normların nasıl aktarıldığını gösterir. Bu nedenle, multikültürel diskurda dil faktörünün rolü hem teorik hem de pratik açıdan önemlidir. Makale, öncelikle multikültürizm ve diskur kavramlarının teorik temellerini incelemektedir. Sosyal-dilbilimsel yaklaşım çerçevesinde dilin kimlik, sosyal entegrasyon ve normatif ilişkilerin düzenlenmesindeki işlevleri analiz edilmektedir. Dil yalnızca farklı kültürel gruplar arasında iletişimi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda belirli değerlerin, kültürel deneyimlerin ve sosyal davranış kurallarının topluma aktarılmasında aracıdır. Bu bağlamda dil, multikültürizmin sosyal ve kültürel tezahürlerini anlamak için temel bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Ayrıca diskurun sosyal inşacılık rolüne dikkat çekilmektedir. Multikültürel diskur sadece kültürel çeşitliliği ifade etmez, aynı zamanda ideolojik ve normatif talepleri topluma aktararak sosyal düzeni ve davranış kurallarını belirler. Dil burada hem kültürel temsil hem de güç ve normatif etki aracı olarak işlev görmektedir. Sosyal-dilbilimsel analizler, dil faktörünün çokkültürlü toplumun entegrasyon mekanizmalarının ve kimlik oluşumunun ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, multikültürel diskurda dil faktörünün rolü toplumun çokkültürlü yapısının korunmasında ve sosyal entegrasyonun sağlanmasında kritik bir öneme sahiptir. Dil, farklı kültürel grupların bir arada yaşamasını destekler ve kültürel kimlik ile normatif davranışların oluşumunda aracılık eder. Makale, gelecekteki araştırmalar için multikültürizm ve dilin karşılıklı etkileşiminin daha derinlemesine incelenmesine katkı sağlayacak perspektifler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Multikulturalizm, diskurs, dil faktörleri, sosyal-lingvistik, medeni identiklik

Abstract

Multiculturalism is widely studied as a social and political concept that reflects the multicultural structure of modern societies. In much of the academic literature, multiculturalism is explained as cultural diversity. Multiculturalism refers to the coexistence of people belonging to different cultures, traditions, and languages within a society. In this context, language is not only a means of communication but also serves as a key tool in shaping cultural identity, social integration, and normative relations. The concept of discourse refers to the organization of ideas, norms, and power relations around a certain topic through language, demonstrating how multiculturalism is perceived in society and how values and social norms are promoted. Therefore, the role of the language factor in the discourse of multiculturalism is important both theoretically and practically. The article first analyzes the theoretical foundations of multiculturalism and discourse. Within a socio-linguistic framework, the functions of language in identity formation, social integration, and the organization of normative relations are examined. Language not only facilitates communication between different ethnic and cultural groups but also serves as a medium for transmitting certain values, cultural practices, and social behavior norms to society. In this respect, language is considered a key indicator for understanding the social and cultural manifestations of multiculturalism. The article also emphasizes the role of discourse as a social construct. The discourse of multiculturalism not only expresses cultural diversity but also conveys ideological and normative demands to society, shaping social order and behavioral norms. Here, language functions both as a means of cultural representation and as a tool of power and normative influence. Socio-linguistic analysis shows that the language factor is an integral part of the mechanisms of integration and identity formation in multicultural societies. In conclusion, the role of the language factor in

the discourse of multiculturalism is critically important for maintaining the multicultural structure of society and ensuring social integration. Language supports the coexistence of different cultural groups and also acts as a medium in the formation of cultural identity and normative behaviors. The article identifies prospective directions for future research for a deeper analysis of the interaction between multiculturalism and language, and it promotes a more comprehensive study of the social and cultural aspects of multicultural discourse.

Keywords: Multiculturalism, discourse, language factors, socio-linguistics, cultural identity

Giriş

Müasir qloballaşma şəraitində dünya dövlətlərinin sosial və mədəni strukturu əhəmiyyətli transformasiya prosesləri ilə xarakterizə olunur. Miqrasiya axınlarının artması, beynəlxalq kommunikasiya imkanlarının genişlənməsi və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini daha da intensivləşdirmişdir. Bu proseslər nəticəsində bir çox cəmiyyətlərdə etnik, dini və mədəni müxtəliflik daha qabarıq şəkildə müşahidə olunmağa başlamışdır. Belə şəraitdə müxtəlif mədəni qrupların harmonik şəkildə birgə mövcudluğu və qarşılıqlı münasibətlərinin tənzimlənməsi məsələsi sosial və humanitar elmlərin mühüm tədqiqat istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə Multikulturalizm konsepsiyası müasir ictimai-siyasi və elmi diskursda geniş yer tutan anlayışlardan biri kimi çıxış edir. Multikulturalizm müxtəlif etnik və mədəni qrupların bir cəmiyyət daxilində qarşılıqlı hörmət, tolerantlıq və bərabərlik prinsipləri əsasında birgə fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutan sosial model kimi səciyyələndirilir. Bu model mədəni müxtəlifliyin qorunmasını və eyni zamanda cəmiyyət daxilində sosial inteqrasiyanın təmin olunmasını əsas məqsəd kimi qarşıya qoyur. Multikulturalizm ideyası yalnız siyasi və sosial müstəvidə deyil, həm də mədəni və kommunikativ münasibətlər sistemində öz əksini tapır. Multikultural münasibətlərin formalaşması və inkişafı kommunikativ mühitdə – diskurs çərçivəsində həyata keçirilir. Müasir dilçilik və sosial elmlərdə diskurs anlayışı yalnız dil vahidlərinin məcmusu kimi deyil, həm də sosial münasibətlərin, ideoloji təsəvvürlərin və mədəni dəyərlərin ifadə olunduğu kommunikativ məkan kimi şərh olunur. Diskurs müəyyən sosial kontekstdə formalaşan kommunikativ fəaliyyət sistemi olmaqla cəmiyyətin ideoloji və mədəni strukturunun formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan multikulturalizm diskursu müxtəlif mədəni qruplar arasında münasibətlərin dil vasitəsilə ifadəsini və sosial şüurda formalaşmasını əks etdirən kompleks kommunikativ sistem kimi qiymətləndirilə bilər.

Multikultural mühitdə dil faktoru xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dil ¹⁰⁸ sosial ünsiyyətin əsas vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də mədəni identikliyin qorunmasını təmin edən mühüm amillərdən biridir. Hər bir xalqın tarixi yaddaşı, mədəni dəyərləri və dünyagörüşü dil vasitəsilə formalaşır və gələcək nəsillərə ötürülür. Bu baxımdan dil yalnız kommunikativ vasitə deyil, həm də mədəniyyətin və kollektiv identikliyin əsas daşıyıcılarından biri kimi çıxış edir.

Multikultural cəmiyyətlərdə dil faktorunun rolu xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif etnik və mədəni qrupların birgə yaşadığı sosial mühitdə dil həm qarşılıqlı anlaşmanın təmin olunmasına, həm də mədəni müxtəlifliyin qorunmasına xidmət edir. Bu prosesdə ortaq ünsiyyət dilinin mövcudluğu sosial inteqrasiyanı gücləndirir, eyni zamanda müxtəlif etnik qrupların ana dillərinin qorunması isə mədəni identikliyin saxlanmasına şərait yaradır. Beləliklə, multikultural mühitdə dil həm inteqrasiyaedici, həm də identifikasiyaedici funksiyalar yerinə yetirir.

Multikulturalizm diskursunda dil faktorunun araşdırılması həm dilçilik, həm də sosial və mədəni tədqiqatlar baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu problem dilin sosial funksiyalarının, mədəni identikliyin formalaşması mexanizmlərinin və mədəniyyətlərarası kommunikasiya proseslərinin öyrənilməsi baxımından xüsusi aktualıq kəsb edir. Müasir

dövrə multikultural münasibətlərin inkişafı və mədəni müxtəlifliyin qorunması məsələləri dil faktorunun bu proseslərdə oynadığı rolun daha dərinə tədqiq olunmasını zəruri edir.

1. Multikulturalizm nəzəriyyəsi

Multikulturalizm anlayışı müasir sosial və humanitar elmlərdə mədəni müxtəlifliyin mahiyyətini, cəmiyyət daxilində fərqli etnik və mədəni qrupların qarşılıqlı münasibətlərini və bu münasibətlərin tənzimlənməsi yollarını izah edən mühüm nəzəri çərçivələrdən biridir. Qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi, miqrasiya axınlarının artması və müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə daha sıx təmasda olması nəticəsində cəmiyyətlərin sosial strukturu daha çoxmədəniyyətli xarakter almağa başlamışdır. Bu isə müxtəlif mədəni qrupların hüquqlarının qorunması, onların cəmiyyətə inteqrasiyası və etnik mənsubiyyətin saxlanılması kimi məsələlərin elmi və siyasi müstəvidə geniş müzakirə olunmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu kontekstdə multikulturalizm nəzəriyyəsi müxtəlif mədəniyyətlərin bir cəmiyyət daxilində necə birgə mövcud ola biləcəyini izah edən konseptual yanaşma kimi formalaşmışdır.

Multikulturalizm nəzəriyyəsi cəmiyyət daxilində mədəni müxtəlifliyin yalnız fakt kimi qəbul edilməsini deyil, həm də onun sosial və siyasi baxımdan tanınmasını və qorunmasını nəzərdə tutur. Bu yanaşma müxtəlif etnik, dini və dil qruplarının hüquqlarının təmin olunması, onların mədəni dəyərlərinin qorunması və cəmiyyət daxilində bərabər imkanlara malik olmaları ideyasına əsaslanır. Beləliklə, multikulturalizm yalnız sosial reallığın təsviri ilə məhdudlaşmır, həm də mədəni müxtəlifliyin qorunmasını və inkişafını təmin edən normativ prinsipləri özündə ehtiva edir. Müasir elmi ədəbiyyatda multikulturalizm müxtəlif nəzəri istiqamətlər çərçivəsində tədqiq olunur. Bu nəzəri yanaşmalar mədəni müxtəlifliyin mahiyyəti, dövlətin bu müxtəlifliyə münasibəti və fərdlərin və icmaların hüquqları məsələlərinə fərqli prizmadan yanaşır. Bu baxımdan multikulturalizm nəzəriyyəsi yalnız sosial və siyasi fenomen kimi deyil, həm də dil, mədəniyyət və sosial inteqrasiya kimi məsələləri əhatə edən kompleks elmi konsepsiya kimi çıxış edir.

Multikulturalizm, müasir sosial və siyasi nəzəriyyələrdə müxtəlif etnik, dini və mədəni qrupların eyni cəmiyyətdə birlikdə yaşamasını və qarşılıqlı hörmət çərçivəsində fəaliyyət göstərməsini ifadə edən konseptdir. Bu yanaşma, fərdlərin və icmaların mədəni kimliyini qorumaqla yanaşı, sosial inteqrasiyanı və inklüzivliyi təşviq edir. Multikulturalizm nəzəriyyəsi müxtəlif perspektivlərdən tədqiq olunur. Liberal multikulturalizm fərdi hüquqlar və bərabər imkanlar üzərində dayanır. Bu yanaşmaya görə, hər bir fərd mədəni mənsubiyyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətdə bərabər hüquqlara malikdir və dövlət əsasən neytral mövqe tutur. John Rawls və Will Kymlicka kimi nəzəriyyəçilər bu modeldə fərdlərin mədəni fərqliliklərinin qorunmasını hüquqi çərçivəyə salmağın vacibliyini vurğulayırlar. Kommunitar multikulturalizm isə cəmiyyətin mədəni icmalarının kollektiv hüquqlarını ön plana çıxarır. Bu yanaşma, mədəniyyətin fərdi kimlik üçün əsas komponent olduğunu və icmaların öz dəyərlərini qorumaq hüququnun dövlət tərəfindən təmin edilməsini müdafiə edir. Charles Taylor və Bhikhu Parekh kimi alimlər bu perspektivi dəstəkləyərək, multikultural siyasətin yalnız fərdi hüquqlardan ibarət olmamalı, həm də mədəni icmaların sosial mövcudluğunu qorumaq üçün tədbirlər görməli olduğunu bildirirlər. Beləliklə, multikulturalizm nəzəriyyəsi həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə mədəniyyətin və dilin qorunması və təşviqi üçün nəzəri əsas təqdim edir. Bu nəzəri çərçivə, dil faktorunun multikultural diskursda rolunun anlaşılması üçün vacib bazanı təmin edir. Multikulturalizm nəzəriyyəsi ilə yanaşı multikulturalizm anlayışına təhrif də müxtəlif formalarda verilmişdir. “Multikulturalizm məhfumu çoxmədəniyyətlik məfhumunun sinonimi kimi ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəliflikləri və bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərləri ehtiva edir.” (Azərbaycan multikulturalizmi, 2017, s. 15). Belə ki, multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərlə yanaşı, müxtəlif dillərin də bir arada yaşadığı cəmiyyəti özündə ehtiva edir. Çünki, əksər müxtəlifliklərə mənsub olanların özlərinə məxsus olan dilləri mövcuddur. Kanadalı tədqiqatçı Pol Dyumoçel “Müqayisəli multikulturalizm” adlı

məqaləsində multikulturalizm termininin ədəbiyyatda ən azı üç fərqli mənada işlədiyini göstərir. Birinci mənada multikulturalizm sosial-tarixi situasiyanı xarakterizə edir: bir cəmiyyətdə bir neçə müxtəlif etnik və mədəni qrup birgə yaşayır. Bu baxımdan termin deskriptiv xarakter daşıyır və geniş multikulturalizm anlayışı ilə eyniləşdirilir. İkinci mənada multikulturalizm cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərə dövlət tərəfindən aparılan siyasəti ifadə edir. Dövlət, multikultural situasiyanı idarə etmək məqsədilə müxtəlif siyasət variantları arasından multikulturalizm siyasətini seçir; bu, müxtəlifliklərin qorunması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Üçüncü mənada isə multikulturalizm normativ xarakter daşıyır və çoxmədəniyyətli cəmiyyətin ədalət prinsipləri çərçivəsində necə olmalı olduğunu göstərir. Bu yanaşma Çarlz Teylor, Vil Kymlicka və Ceyms Tallin kimi tədqiqatçılar tərəfindən dəstəklənir və etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasının normativ bir tələbi olduğunu vurğulayır. Dyumoçel qeyd edir ki, birinci mənası tarixən daha əvvəl yaranıb, çünki multikulturalizm siyasəti yalnız son 35–40 ildə formalaşmağa başlamışdır. Bununla belə, üçüncü mənası ikinci mənanın normativ və konseptual genişlənməsidir. Beləliklə, Dyumoçelin təhlili göstərir ki, multikulturalizm yalnız sosial və siyasi bir fenomendən ibarət deyil, həm də mədəni və kimlik daşıyıcısı olan dilin qorunması və təşviqi baxımından mərkəzi rol oynayır. Bu, multikultural diskursda dil faktorunun əhəmiyyətini vurğulayan əsas nəzəri əsasdır.

2. Multikultural diskursda dilin rolu

Multikultural cəmiyyətlərdə müxtəlif etnik və mədəni qrupların qarşılıqlı münasibətləri əsasən kommunikasiya prosesləri vasitəsilə formalaşır. Bu kommunikasiya mühitinin əsasını isə dil təşkil edir. Dil yalnız insanlar arasında informasiya mübadiləsini təmin edən vasitə deyil, həm də mədəni dəyərlərin, sosial münasibətlərin və kollektiv identikliyin ifadə olunduğu əsas sistemlərdən biridir. Bu səbəbdən multikultural mühitdə dil faktoru xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və multikultural diskursun formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Multikultural diskurs müxtəlif mədəni qrupların cəmiyyət daxilində öz mövqelərini ifadə etdikləri, qarşılıqlı münasibətlər qurduqları və sosial kimliklərini təqdim etdikləri kommunikativ məkan kimi xarakterizə olunur. Bu diskurs çərçivəsində dil fərqli mədəniyyətlər arasında anlaşmanı təmin edən əsas vasitə olmaqla yanaşı, həm də mədəni müxtəlifliyin qorunmasına xidmət edir. Müxtəlif etnik və dil qruplarının birgə yaşadığı cəmiyyətlərdə dil sosial integrasiyanın, qarşılıqlı hörmətin və tolerantlığın formalaşmasında mühüm amillərdən biri kimi çıxış edir. Eyni zamanda dil mədəni özünüdərkən əsas göstəricilərindən biri hesab olunur. Hər bir xalqın tarixi yaddaşı, dünyagörüşü, ənənələri və mədəni təcrübəsi dil vasitəsilə formalaşır və nəsildən-nəslə ötürülür. Bu baxımdan multikultural diskursda dil yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də mədəniyyətin və kollektiv kimliyin qorunmasını təmin edən mühüm sosial institut kimi çıxış edir. Multikultural cəmiyyətlərdə ana dillərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi mədəni müxtəlifliyin saxlanılması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Beləliklə, multikultural diskursda dil həm mədəni dəyərlər sisteminin ifadəsi, həm də müxtəlif mədəni qruplar arasında sosial və kommunikativ əlaqələrin qurulması üçün əsas vasitə kimi çıxış edir. Bu səbəbdən multikultural münasibətlərin tədqiqində dil faktorunun öyrənilməsi mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir və mədəniyyətlərarası kommunikasiya proseslərinin daha dərinəndən anlaşılmasına imkan yaradır.

Diskurs termini sosial elmlərdə və humanitar sahələrdə ideyaların, biliklərin və mədəni dəyərlərin formalaşması və ötürülməsi prosesini ifadə edir. Sadə şəkildə desək, diskurs bir mövzu ətrafında təşkil olunmuş fikir və ünsiyyət sistemidir. Lakin diskurs yalnız danışmaq və yazı ilə məhdudlaşmır; o, sosial münasibətləri, güc strukturlarını, ideologiyaları və mədəni normativləri əks etdirir. Diskursun izahı müxtəlif formalarda özünü göstərmişdir. “ Bu termini bir qayda olaraq fransız dilçiliyinə aid edirlər, ancaq bu gün diskurs daha çox Z.Hərris anlamında işlənir. Bu alimə görə, diskurs sözlü ünsiyyətdə qrammatik formaların ardıcılığı

olub söyləmlərdə bir-birini izləyən mətnə deyirlər". (Veysəlli F, 2017 s. 401) Multikulturalizm kontekstində diskurs, müxtəlif etnik və mədəni qrupların cəmiyyətdəki mövqeyini, onların sosial inteqrasiyasını, mədəni identikliyi və dövlət siyasətini şərh edən nəzəri və praktik çərçivə kimi çıxış edir. Burada dil diskursun mərkəzi elementi hesab olunur. Dil vasitəsi ilə fərdlər və qruplar öz mədəni kimliklərini ifadə edir, həm də digər qruplarla kommunikasiya qurur, sosial və mədəni əlaqələrini qoruyur. Multikultural diskursda dil, fərdlərin və qrupların mədəni identikliyi qoruyan və yenidən formalaşdıran əsas vasitə kimi çıxış edir. Dil vasitəsilə mədəni qruplar tarixi yaddaşı, ənənələri və kollektiv təcrübələri nəslindən-nəslə ötürür, fərdi və kollektiv özünüdərkini formalaşmasını dəstəkləyir. Bu aspekt, Dyumocelin nəzəriyyəsidəki normativ multikulturalizm perspektivi ilə də uyğunluq təşkil edir, çünki dil mədəniyyətin qorunması və inkişaf etdirilməsinin mərkəzi elementi hesab olunur. Multikultural diskursda dilin rolu olduqca əhəmiyyətlidir. Dünyada bununla bağlı dillərin inkişafına öz dəstəyini göstərən ölkələr də mövcuddur. Kanada, multikultural siyasəti rəsmi olaraq qəbul etmiş və uzun illər boyunca ikidilli (ingilis və fransız dilləri) modelini qoruyan ölkədir. Burada dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də fərdi və kollektiv özünüdərkini, mədəni dəyərlərin və sosial inteqrasiyanın əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Fransız dili Kanadada fransız-kanadalı icmanın mədəni kimliyini qoruyan və gücləndirən elementdir. Dövlətin ikidilli siyasəti – məktəblərdə fransız dilinin tədrisi, rəsmi sənədlərdə və media vasitələrində istifadəsi – multikultural diskursun həm normativ, həm də deskriptiv aspektini əks etdirir. Normativ baxımdan bu siyasət fransız icmasının mədəni hüquqlarını qoruyur; deskriptiv baxımdan isə cəmiyyətdə dillərin real istifadəsini təmin edir. Kanada nümunəsi göstərir ki, dil multikulturalizmin həm mərkəzi simvolu, həm də praktik alətidir. Fransız və ingilis dillərinin qorunması və təşviqi dövlət tərəfindən tənzimlənərkən, azlıq dilləri və immiqrant icmaların dilləri də təhsil və ictimai proqramlar vasitəsilə qorunur. Bu yanaşma Dyumocelin multikulturalizmin deskriptiv, siyasət yönümlü və normativ aspektləri ilə birbaşa bağlıdır: dövlət dili siyasəti və ictimai təcrübə bir-birini tamamlayaraq cəmiyyətdə mədəni müxtəlifliyi və sosial inteqrasiyanı təmin edir. "Bu gün Kanada multikulturalizmi sosial ədalət, mədəni kimlik və vətəndaş iştirakı prinsipləri üzərində qurulub. Qeyd edilməlidir ki, son dövrlərdə əksər Avropa ölkələrinin dövlət siyasətində, siyasi partiya liderlərinin çıxışlarında, mediada və ümumiyyətlə, ictimai müzakirələrdə multikulturalizmin gətirdikə daha çox mənfi qarşılanmasına və neqativ çalar daşmasına baxmayaraq, Kanadada multikulturalizm hələ də cəmiyyətin birgəyaşayışının ən effektiv modeli kimi bütün səviyyələrdə müdafiə olunur və ictimai diskursda həmişə müsbət notlarla xarakterizə edilir." (Multikulturalizmə giriş, 2019, s. 366)

Beləliklə, Kanada nümunəsi multikultural diskursda dilin identiklik¹¹¹, inteqrasiya və dövlət siyasəti vasitəsi kimi funksiyalarını açıq şəkildə nümayiş etdirir. Bu nümunə göstərir ki, multikultural cəmiyyətlərdə dilin rolu yalnız kommunikasiya ilə məhdudlaşmır, həm də mədəni müxtəlifliyi qoruyan və normativ tələbləri yerinə yetirən strateji vasitədir.

Nəticə

Beləliklə, aparılan araşdırma göstərir ki, müasir qloballaşma şəraitində multikulturalizm cəmiyyətlərin sosial və mədəni inkişafını şərtləndirən mühüm konsepsiyalardan biri kimi çıxış edir. Miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi, informasiya texnologiyalarının inkişafı və beynəlxalq kommunikasiya imkanlarının genişlənməsi müxtəlif etnik və mədəni qrupların daha sıx qarşılıqlı əlaqə qurmasına səbəb olmuşdur. Bu proseslər nəticəsində bir çox dövlətlərdə mədəni müxtəliflik daha qabarıq şəkildə özünü göstərmiş və bu müxtəlifliyin harmonik şəkildə idarə olunması məsələsi sosial və humanitar elmlərin əsas tədqiqat istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Multikulturalizm bu kontekstdə fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı hörmət, tolerantlıq və bərabərlik prinsipləri əsasında birgə mövcudluğunu təmin edən sosial model kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, multikulturalizm yalnız sosial və siyasi siyasət modeli deyil, həm də mədəni və kommunikativ münasibətlərin formalaşdığı geniş diskurs sahəsidir. Diskurs anlayışı bu kontekstdə dil vasitəsilə ideyaların, sosial münasibətlərin və mədəni dəyərlərin ifadə olunduğu kommunikativ sistem kimi çıxış edir. Multikultural diskurs müxtəlif mədəni qruplar arasında qarşılıqlı münasibətlərin formalaşmasına, onların sosial şüurda necə təqdim olunmasına və cəmiyyət daxilində inteqrasiyasına mühüm təsir göstərir. Bu baxımdan diskurs yalnız dil vahidlərinin məcmusu deyil, həm də cəmiyyətin ideoloji və mədəni strukturunu formalaşdıran əsas mexanizmlərdən biridir.

Araşdırma çərçivəsində multikulturalizm nəzəriyyəsinin müxtəlif yanaşmaları da təhlil edilmişdir. Liberal multikulturalizm fərdi hüquqların və bərabər imkanların qorunmasını əsas götürərək dövlətin neytral mövqedə dayanmasını vurğulayır. Kommunitar yanaşma isə mədəni icmaların kollektiv hüquqlarının qorunmasının vacibliyini ön plana çıxarır və mədəniyyətin fərdi identikliyin formalaşmasında əsas rol oynadığını qeyd edir. Bu iki yanaşma birlikdə multikulturalizmin həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə mədəni müxtəlifliyin qorunmasını təmin edən kompleks sosial model olduğunu göstərir.

Nəticə etibarilə demək olar ki, multikultural diskursun formalaşmasında dil faktoru fundamental rol oynayır. Dil vasitəsilə mədəni qruplar öz kimliklərini ifadə edir, sosial münasibətlər qurur və kollektiv yaddaşlarını qoruyurlar. Buna görə də multikultural cəmiyyətlərin inkişafında dil siyasətinin düzgün formalaşdırılması, azlıq dillərinin qorunması və mədəniyyətlərarası kommunikasiya imkanlarının genişləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə mədəni müxtəlifliyin qorunması və sosial inteqrasiyanın təmin olunması baxımından dil faktorunun daha dərinlən öyrənilməsi və multikultural diskurs çərçivəsində kompleks şəkildə tədqiq edilməsi elmi və praktiki baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan Multikulturalizmi. (2017). Bakı: Elm və Təhsil.

Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş Siyasət Felsefəsinə Giriş* (E. Kılıç, Trans.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Qaraməmmədli, Y., Qasımov, S. (2025). *Multikulturalizmin əsasları*. Bakı: Elm və Təhsil.

Multikulturalizmə Giriş. (2019). Bakı: Elm və Təhsil.

Veysəlli, F. (2017). *Dilçiliyə giriş*. Bakı: Mütərcim

THE IMPORTANCE OF INVESTIGATING THE CAUSES OF INCREASED SUICIDAL BEHAVIOR IN DEVELOPING SUICIDE PREVENTION GUIDELINES

HASANOVA AMALIA MURAD

ORCID: 0000-0002-2196-3215

PhD in Biology, Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan,

Abstract. Unfortunately, various tragic events have been happening recently, some of which bring grief to one house, while others cause painful echoes in the hearts of thousands of people in our country. Of course, it is not possible to positively address the case of suicide due to the fact that there is very little information available for emergency care. We consider only those situations that are especially difficult and destructive in terms of their consequences for the human psyche, and we also try to collect information covering this area and help it as much as possible. It is very difficult to prevent such suicides in our country, including in developed countries. It is an urgent requirement of the time to bring recommendations on the solution of this issue to a wide audience. We are sure that anyone who follows these recommendations and has information related to the personal characteristics of the victim will be able to provide psychological support in certain cases. This guide is not yet fully prepared, however, we will know how to help the victim immediately after the tragic event. The long-term consequences of traumatic situations are also described in the manual. It is especially important to know this in order to identify unfavorable psychological conditions in time and seek help from a specialist. Suicidal behavior is not only a common medical problem, but also a socio-economic problem that leads to long-term temporary and sometimes permanent disability. A detailed study of individual, family and social factors can provide a comprehensive approach to understanding the conditions that affect the development of suicidal behavior. In particular, it should be noted that even in developed countries, most specialists working with suicidal individuals have not received Suicidology training and do not have knowledge of national Suicidology rules and standards to provide assistance to individuals at risk of suicide. The preservation of human life is not only the task of medical science, because in the modern world there are many and more and more socio-psychological reasons that directly affect a person. Stupor is one of the most powerful defense mechanisms in the body. This happens after severe emotional shocks (earthquakes, explosions, attacks, violent actions), when a person has spent so much energy to survive, when he no longer has the strength to interact with the outside world. Stupor, the process of physical exhaustion of the organism can last from several minutes to several hours. Therefore, if help is not provided and the victim remains in this state for a long time, this will lead to physical exhaustion. Due to the lack of contact with the outside world, the victim will not feel the danger and will not take measures to avoid it.

Keywords: suicidal behavior, psychological support, stupor, socio-psychological causes, suicidology education, suicide risk, suicide prevention recommendations

İNTİHAR DAVRANIŞLARININ ARTMASININ SƏBƏBLƏRİNİN ARAŞDILMASININ İNTİHAR TƏLİMATLARININ HAZIRLANMASINDA ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə. Təəssüf ki, son zamanlar müxtəlif faciəli hadisələr baş verir, bəziləri bir evə kədər gətirir, digərləri isə ölkəmizdəki minlərlə insanın qəlbində ağırlı əks-səda yaradır. Əlbəttə ki, təcili yardım üçün çox az məlumat olduğuna görə intihar hadisəsini müsbət həll etmək mümkün deyil. Biz yalnız insanın psixikası üçün nəticələri baxımından xüsusilə ağır və dağıdıcı olan vəziyyətləri nəzərdən keçirik, buna görə də bu sahəni əhatə edən məlumatları toplamağa və mümkün qədər yardım etməyə çalışırıq. Ölkəmizdə, o cümlədən inkişaf etmiş ölkələrdə belə

intihar hadisələrinin qarşısını almaq çox çətindir. Bu məsələnin həllinə aid tövsiyələrin geniş auditoriyaya çatdırılması artıq dövrün aktual tələbidir. Əminik ki, bu tövsiyələrə əməl edən və qurbanın şəxsi xüsusiyyətlərinə aid məlumatla malik olan hər kəs müəyyən hallarda psixoloji dəstək göstərə biləcək. Bu təlimat hələ tam hazır deyil, bununla belə, fəaliyyət hadisədən dərhal sonra qurbana necə kömək edəcəyimizi biləcəyik. Travmatik vəziyyətlərin uzunmüddətli nəticələri də təlimatda təsvir edilmişdir. Ölümlə psixoloji vəziyyətləri vaxtında müəyyən etmək və mütəxəssisdən kömək istəmək üçün bunu bilmək xüsusilə vacibdir. İntihar davranışı yalnız ümumi tibbi problem deyil, həm də uzunmüddətli müvəqqəti və bəzən daimi əlilliyə səbəb olan sosial-iqtisadi problemdir. Fərdi, ailə və sosial amillərin ətraflı tədqiqi intihar davranışının inkişafına təsir edən şərtləri anlamaq üçün hərtərəfli yanaşma təmin edə bilər. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə, intihar edən şəxslərlə işləyən mütəxəssislərin əksəriyyəti suisidologiya təlimi almayıb və intihar riski altında olan şəxslərə yardım göstərmək üçün milli suisidologiya qaydaları və standartları barədə məlumatları yoxdur. İnsan həyatının qorunması ancaq tibb elminin vəzifəsi deyil, çünki müasir dünyada insana birbaşa təsir edən sosial-psixoloji səbəblər çoxdur və getdikcə artır. Stupor bədənə ən güclü müdafiə mexanizmlərindən biridir. Bu, ağır emosional şoklardan (zəlzələlər, partlayışlar, hücumlar, zorakı hərəkətlər) sonra, insan sağ qalmaq üçün o qədər enerji sərf etdikdən sonra, artıq xarici dünya ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq gücünə malik olmadıqda baş verir. Stupor, orqanizmin fiziki tükənmə prosesi bir neçə dəqiqədən bir neçə saata qədər davam edə bilər. Buna görə də, kömək göstərilməsə və zərərçəkən uzun müddət bu vəziyyətdə qalarsa, bu, fiziki tükənməyə səbəb olacaq. Xarici dünya ilə əlaqə olmadığı üçün zərərçəkən təhlükəni hiss etməyəcək və ondan yayınmaq üçün tədbir görməyəcək.

Açar sözlər: intihar davranışları, psixoloji dəstək, stupor, sosial-psixoloji səbəblər, suisidologiya təlimi, intihar riski, suisidə qarşı təlimatlar

GİRİŞ

Hazırda həyatımızda intihar nadir hal deyil, o, uzun müddətdir ki, demografik silsilə hadisələri sırasında daim öz yerini tutur. Bütün canlılarda fitri görünən özünüqoruma instinktinin əksinə olaraq, intihar bir çox tədqiqatçıları düşündürən məsələdir. İntihar elminin tibb elmi kimi meydana çıxmasından xeyli əvvəl intihar filosoflar, salnaməçilər və tarixçilər tərəfindən araşdırılırdı. İnsan cəmiyyətinin qarşısında duran ən ciddi problemlərdən biri də intihar məsələsidir. İntihar (latınca “*sui caedere*” özünü öldürmək), müstəqil və könüllü olaraq, öz həyatına son qoymaq üçün qəsdən edilən bir hərəkətdir. Əslində, ölüm barədə düşünmək belə, insan üçün çətindir. Bioloji olaraq, sağlam insan beyni bir gün öləcəyini qəbul etmir. Həminin, həmçinin özünün də öləcəyini bilsə belə, öz ölümünə dərindən inanmır. Çox vaxt, həll olunması mümkün olan bir şeyə görə özünü öldürmək halları da rast gəlinir. İnsanlar niyə intihar edir və bu intiharların qarşısını almaq mümkündürmü? Ətrafımızda bu qədər intihar halları olduğunu görür, amma, bu mövzunu gizlətməklə, cəmiyyətin müzakirəsinə verməməklə, daha çox zərər görürük.

Dünyada hər il 1 milyona yaxın intihar hadisəsi baş verir və son illərdə intihara cəhd halları təxminən 10 dəfə artmışdır. İnsanların ölüm səbəbi kimi 15-35 yaş arası intiharlar yol qəzalarından sonra ikinci yerdədir. Statistika göstərir ki, intihar nəticəsində dünyasını dəyişən insanların əksəriyyəti həyatı boyu kömək üçün psixiatrik və psixoloji xidmətlərə müraciət etməmişdir. İntihar, bütün canlıların özünü qorumaq instinktinin əksinə olaraq, uzun müddətdir ki, bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılır. Suisidologiyanın tibb elmi olaraq ortaya çıxmasından xeyli əvvəl, intihar filosoflar, salnaməçilər və tarixçilər tərəfindən öyrənilmişdir. Antik dövrdən günümüzdə qədər fəlsəfə həyatın şüurlu şəkildə sona çatması probleminə böyük əhəmiyyət vermişdir.

“İntihar cəmiyyətin sosial problemidir” mövzusu aktualdır, çünki intihar bəşəriyyətin əbədi problemlərindən biridir, insanın yer üzündə olduğu müddət ərzində bu bir fenomen olaraq mövcud olacaqdır. İntihar problemi, tədqiqatçılara görə, tamamilə antropoloji bir fenomendir.

İntihar kompleks bir problemdir və bu problemin öyrənilməsi fəlsəfə sahəsində başlamışdır. Alber Kamyu inanırdı ki, “həqiqətən ciddi bir fəlsəfi problem vardır, intihar problemi. Həyatın yaşamağa dəyərli olub-olmamasına qərar vermək fəlsəfənin əsas sualına cavab verməkdir. Qalan hər şey ikinci dərəcəli məsələdir”.

İntiharlar uzun müddətdir ki, demoqrafik silsilənin hadisələri arasında öz yerini tutmuşdur, lakin insan davranışının optimal formalarını tapmaq problemi, intihar problemi artıq insanların düşüncəsidir. Sosioloji araşdırmalara görə iqlim, mövsüm, yaşayış yeri, yaş, cins, din, iqtisadi həyat səviyyəsi, siyasi vəziyyət kimi faktorların intihar hadisələrinin ümumi sayına təsir etdiyi müəyyən olunmuşdur [1].

MATERIAL VƏ METODLAR

2003-cü il 10 sentyabr tarixindən dünyanın hər yerində intiharlarının qarşısının alınması fəaliyyətinin təbliği məqsədi ilə Ümumdünya İntiharların qarşısının alınması günü qeyd olunur. Bu gün Beynəlxalq İntiharların qarşısının alınması assosiasiyasının təşəbbüsü, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının dəstəyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında qeyd olunur. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının verdiyi statistikaya görə, üçüncü minillikdə bütün müharibələr və məqsədli qətlərə nisbətən daha çox ölümlər intihardan olmuşdur. Covid 19 pandemiyasını da nəzərə almaqla, artıq intiharlar barədə ciddi düşünmək və lazımı tədbirlər görmək üçün dünya səviyyəsində tədqiqatlar aparılır. İntiharlar da hər zaman olub. Dünyanın çox ölkələrində kritik vəziyyətlərdən çıxmaq üçün mərkəzlər vardır. İntiharlar ən çox gənclər və yeniyetmələr arasında rast gəlinir, buna görə məktəblərdə və universitetlərdə gənclər təşkilatlarında bu məsələlərlə məşğul olan bir bölmə olması məqsədəuyğundur.

Həyatın çətinliklərini gizlətməklə insanlıq heç nə qazanmır, əslində mövcud olan problemləri tam açıqlığı ilə araşdırıb, sonra çıxış yolları göstərilməlidir. Ailədə valideynlər öz övladları ilə dostluq və güvənli münasibət qurmaqla, uşaqlarının problemlərini bölüşə bilərlər. Çox vaxt ailədə, cəmiyyətdə elə qarışıq və ağır mühit olur ki, dayanmaq və mübarizə aparmaq üçün insanın fiziki və mənəvi gücü çatmır. Bu dünyanın bütün ölkələrində belədir, insan və həyat varsa, demək rəqabət və mübarizə də var. Bu məsələlər sosial şəbəkələrdə ciddi təhlil olunmalı, zərərli vərdişlər və intihar hadisələrinin sosial-psixoloji və antropoloji əsasları müzakirə olunmalıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə yeniyetmələrin intihar davranışı barədə araşdırmalar ciddi bir problem halına gəlmişdir. ABŞ-da, bir çox Avropa ölkələrində yeniyetmələrin intiharı bu yaşda baş verən ölüm səbəbləri arasında ilk beşliklərdən birini tutur. Tədqiqatların nəticələrinə əsasən, gənclər arasında mövcud ölüm hallarının intihar səbəbindən ikinci yerdə olması dəhşətdir. Bir qayda olaraq, intihara cəhd 13 yaşdan başlayır. 12-13 yaşdan əvvəl intiharlar nadir rast gəlinir. 14-15 yaşdan etibarən intihar fəaliyyəti kəskin şəkildə artır və maksimum 16-20 yaşa çatır.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Yeniyetmələrdə intihar davranışı əsasən keçid dövrü problemdir, bu neyro-hormonal proseslərdən, bədənin reaksiya vəziyyətlərindən irəli gəlir. Buna görə bir çox intiharlar və intihara cəhdlər “yeniyetməlik dövrü və gənclik böhranları” kimi tədqiq olunur. Bu yaşda yeniyetmələr qarşılaşdıqları problemləri həll etmək üçün təcrübəli olmur, ailələrindən və yaxınlarından kömək istəyə bilmir. Bunun da çox ciddi səbəbləri vardır. Ailələr övladlarına dost olmaq məsələsini özləri də bilmir, bunun üçün kifayət qədər məlumatları yoxdur. Burda təhsilin də rolu böyükdür. Əgər valideynlər təhsilli olarsa, öz övladlarına fərdi yanaşmaq barədə məlumatlı olurlar. Bəzən elə hadisələrlə qarşılaşıq ki, konkret intihara valideynin övladı ilə rəftarının səbəb olduğu şübhəsiz olur.

Araşdırmalara görə, intihar etməyi planlaşdıran insanların 75%-i intihar niyyətlərini bu və ya digər şəkildə büruzə verir. Nadir hallarda intihar etmək firki ani yaranır. Bu insanların demək olar ki, əksəriyyəti psixoloqlara, həkimlərə müraciət etmək istəyirlər. Bəzən onların bu

fikirlərinə etinasız yanaşılır, belə insanları dinləyən, onların dərdinə şərik olan olsa, yəqin intihar etməzlər. Çünki, səmimi söhbət əsnasında planlaşdırılan intihar əlamətləri ortaya çıxır və ya depressiya əlamətləri özünü göstərir. Belə insanlar bir tərəfdən ümitsizlik yaşayırlar, digər tərəfdən qurtuluşa ümid edirlər. İntihar etmək istəyən birinə sadə dəstək sözləri ilə də kömək etmək mümkündür. Belə edilməzsə, intiharın qarşısı alınmayacaqdır. Buna görə, planlaşdırılan intihar haqqında əlamətləri bilmək çox vacibdir.

İnsanın taleyi, həyatın gedişindən qaynaqlanan hadisələrin dəyişkənliyi ilə əlaqədardır. Hər gün, hər saniyədə bu və ya digər istiqamətdə seçim edirik, beləliklə həyatımızın yollarını bu və ya digər istiqamətə aparırıq. Qeyd etmək lazımdır ki, həyatımızda fatalizm elementləri də vardır. Biz harada, hansı ailədə və ölkədə doğulduğumuzu, hansı sosial səviyyədə, hansı sağlamlıqda doğulduğumuzu əvvəlcədən təyin edə bilmirik. Bioloji amillərin insan həyatındakı rolunun qiymətləndirilməsi də çox vacibdir. İntihara meyillilikdə irsiyyətin rolu haqqında da məlumatlar vardır [2].

Uşaqlarda və yeniyetmələrdə intihar davranışı davranış formalarından biridir və yetkinlərin intihar davranışından müəyyən elementlərlə fərqlənir.

Yeniyetməlik dövründə intihar hadisələrinin 90%-ində “kömək üçün çağırış” müşahidə olunur, yeniyetmələrin yalnız 10% həqiqi intihar etmək istəyir.

Yeniyetmələrdə intihar davranışının ən tipik səbəbləri:

- başa düşülməmək hissi, inciklik, tənhalıq, yadlaşma hissi;
- valideyn sevgisinə, ailədə başqa uşaqlara qarşı sevgiyə qısqanclıq hissi;
- yaxınların ölümü, boşanma, valideynlərin evdə bir-biri ilə pis davranışı;
- günahkarlıq, utanc, peşmanlıq, qürur incikliyi, lağ etmək, alçaltmaq;
- cəza qorxusu, üzr istəməmək hissi;
- sevgi uğursuzluqları, həddi büluğa çatmaq dövründə hormonal cinsi dəyişkənliklər;
- qisas, qəzəb, etiraz, təhdid, xəbərdarlıq hissi;
- diqqət çəkmək, özünə rəğbət oyatmaq, xoşagəlməz nəticələrdən və çətin vəziyyətdən qaçmaq arzusu;
- yoldaşlarına, kitab və ya film qəhrəmanlarına simpatiyası və ya təqlidi.

Müasir cəmiyyətin informasiyalasdırılması ilə əlaqədar olaraq intihar davranışı dəyişmişdir. İnternetin inkişafı ilə virtual ünsiyyətə üstünlük verən insanların sayının artması, real həyatda insan münasibətlərinin pozulmasına və depressiyanın yaranmasına gətirib çıxarır. Böhran zamanlarında bir gənc həmsöhbət tapmaq və problemlərini müzakirə etmək istəyini təmin edə bilmir və intiharı təbliğ edən saytların qurbanı ola bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, “İntihar klubları” bir çox qədim zamanlardan bəri mövcuddur: Qədim Misirdə Kləopatra dövründə, Almaniyada 1819, Vyanada 1824, ABŞ-da 20-ci əsrin əvvəlləri və s. Amma virtual intihar tərəfdarlarının icmaları ənənəvi sələflərindən sayının çoxluğu, qeyri-kafiliyi ilə fərqlənir. Bu saytlarda coğrafi mövqe və istənilən yaşda olan insanlar üçün pulsuz girişin olması da cəlb etmə metodudur. Virtual intihar problemi bütün dünyada mövcuddur, internetin inkişafı ilə bərabər virtual intihar mədəniyyəti də “yaranıb və formalaşıb”. Bu saytların fəaliyyətini öyrənərkən ziyarətçilərin əksəriyyətinin gənclər olduğu müşahidə olunur. Formal olaraq bu qruplar qapalıdır, lakin məlumat əldə etmək üçün sadəcə qrupa abunə olmaq və ya haqqında yazmaq lazımdır. İntihar düşüncələrinin başlanğıcından onları həyata keçirmək cəhdinə qədər olan dövr presuisidial dövr adlanır; fərd depressiv affekt vəziyyətindədir, onun intihar haqqında fikirləri güclənir, yaşayış şəraitindən narazılığı artır. Virtual intihar klublarının iştirakçılarının sosial şəbəkələrdə şəxsi səhifələrində yerləşdirdikləri materiallar bunu göstərir, onlar depressiyaya düşdüklerini və təklidən əziyyət çəkdiklərini yazırlar. Belə bir əhval-ruhiyyə intihar təklifi üçün münbit zəmindir və intihardan əvvəlki dövr üçün xarakterik olan depressiv əhval-ruhiyyənin inkişafına ciddi təkan verir. Depressiyaya düşmüş gəncin qohumları və ya ailələri bu məlumatları onun sosial şəbəkədəki şəxsi səhifəsində oxuya bilərlər. Müasir dövrdə könüllü təşkilatlar sosial şəbəkələr yaradır və intihardan əvvəlki mərhələdə intiharın qarşısını mümkün

qədər alır. Vəziyyətin ən dəhşətlisi budur ki, müraciət virtual intihar klublarının üzvlərinə ünvanlanırsa, o zaman insan fikrindən daşınır: onun seçimi təsdiqlənir və onlar tez və etibarlı şəkildə intihar üsulu təklif etməyə başlayırlar [3].

İntiharın üsulları və yerləri haqqında məlumatı internetdə tapmaq asandır. Bütün bunlar gəncə cəmiyyətin intihara qadağa qoymadığını, özünün lazımsız olduğunu aydınlaşdırır. Virtual intihar klublarının məzmunu mümkün qədər çox üzv cəlb etmək məqsədi daşıyır. Bir insanın bu cür məlumatlara açıq çıxışının təhlükəsi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının tövsiyəsi ilə vurğulanır. Virtual aləmdə intiharın faydalarından bəhs edən şəxslər, şəxsi və ictimai həyatın sərhədlərini, insanın müdafiəsizliyini artırır. Müasir kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə manipulyasiya prosesini asanlaşdıran kibermobbing ciddi tətbiq olunur [4].

Kibermobbing informasiya məkanında informasiya-kommunikasiya kanalları və vasitələri ilə həyata keçirilir. O cümlədən e-poçt vasitəsilə, sosial şəbəkələrdə ani mesajlaşma proqramları (Instant Messenger), həmçinin video portallarda (YouTube, Vimeo və s.) və ya mobil telefon vasitəsilə reallaşdırılır. Bu xuliqanlıq hərəkətlərinin icraçıları adətən anonim şəkildə hərəkət edirlər ki, qurban zorakılıq hərəkətlərinin kimdən gəldiyini bilmir [5].

Kibermobbing və ya kiber zorakılıq (Cyberbullying) özünü müdafiə edə bilməyən qurbana qarşı qrup və ya fərdlər tərəfindən həyata keçirilən hərəkət və ya davranışları xarakterizə edir. Səxs haqqında kompromatların yayılması, təhqir, şantaj, və internetdə nalayiq videoların yerləşdirilməsi coğrafi məhdudiyyətə malik deyil və uzun müddət ərzində davam edə bilər. Bu məzmununda məlumatların yayılmasının qarşısını almaq mümkün deyil. Bu zaman səxsə qarşı kibercinayətkarlıq edilir, müasir dövrdə 11-16 yaşlı məktəblilər kibercinayətlərin qurbanı olur, lakin böyüklər də kibermobbing qurbanı ola bilər [6].

Kiberintihar kompüter texnologiyası ilə təhrik edilən intihardır, məsələn, internetdə tanış olduğdan sonra eyni vaxtda bir neçə nəfərin intiharı prosesi kimi. İnternetdən istifadə intihara və nəticədə kiberkillerlərin sayının artmasına səbəb ola bilər. Bir-birini tanımayan insanlar bir araya gələrək internetdə görüşür və sonra müəyyən bir yerdə bir araya gələrək birlikdə intihar edirlər. İnternetdə intihar etməklə yanaşı, internetə qoşulan istifadəçilərin real vaxt rejimində veb-kamera vasitəsilə intihar etməsi halları da var. Qeyd olunan və digər bu kimi hallara cavab olaraq internetin intihara təsiri məsələsi aktiv şəkildə müzakirə olunmağa başlamışdır. Praktiki səviyyədə kiberkillerlərlə bağlı elmi araşdırmalar hələ başlanğıc mərhələsindədir və internetin intihar nisbətlərinə töhfə verdiyinə dair empirik sübutlar hazırda minimaldır [7].

İlk kiberintiharlardan biri 1997-ci ildə İsraildə 19 yaşlı əsgər Eran Aderet intihar etmək arzusunu internetdə ifadə edərək və bunun M16 tüfəngi ilə necə ediləcəyi ilə bağlı ətraflı təlimat verilməsini xahiş etdikdən sonra başlamışdır. Bu təlimatı aldıqdan sonra o dünyasını dəyişmişdi. Bu sensasiyalı hadisədən sonra İsraildə məqsədi anonim, məxfi onlayn mühit yaratmaqla intiharın qarşısını almaq olan SAHAR qeyri-kommersiya birliyi yaranıb. Bu onlayn mühitin anonim ixtisaslı köməkçiləri böhran vəziyyətində olan insanlara dəstək təklif edirlər. 2005-ci ildə kiberintihar hallarının artmasının ardınca polis, intihar etmək üçün onlayn etiraf edən insanlara kömək etmək üçün altı polisdən ibarət xüsusi bölmə yaratmışdır. Xüsusi bölmə intihar edən istifadəçilərin hesabatlarını izləmək üçün xahiş olunan forum moderatorları ilə əlaqə saxlayır. Hər il təqribən 200 hadisə aşkarlanır ki, bu da onlarla intiharın qarşısını alır [7].

Dünya təcrübəsi göstərir ki, internetlə bağlı intiharların qarşısını almağın ən effektiv yolu internet provayderlərini və sosial şəbəkə administratorlarını məsuliyyətə cəlb etmək deyil, onlarla əməkdaşlıq etməkdir. Bunu 2005-ci ildə İsraildə hazırlanmış proqramın uğurla həyata keçirilməsi də təsdiqləyir. SAHAR Fondunun (SAHAR) könüllü qrupları öz problemləri haqqında internetdə danışan insanlara kömək etmək üçün danışmalar aparmağa çalışırlar.

Proqramın ilk ilində artıq yüzdən çox intiharın qarşısı alınıb. Bu effektiv üsul öyrənilmiş və hazırda Almaniya, İsveç və Fransada da istifadə olunur [9].

Kiberintiharlara qarşı mübarizə əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasından başlamalıdır, çünki “kiberintihar cəmiyyətin problemlərinin əlamətlərindən sadəcə biridir və o,

termometr kimi onun vəziyyətini əks etdirir". İnternetdə ünsiyyət intihara səbəb ola bilər, lakin gənclər arasında intiharların sayının artan dinamikasının səbəblərini virtual məkanda deyil, real dünyada axtarmaq lazımdır. İnsan çox güclüdür, o hər şeyə qalib gəlir. Amma, insanın öz gücünə inanması çox vacibdir. Bunun üçün psixologiya və psixozanalizdə bir çox metodlar vardır. Fransız psixoterapevti Emil Kuye xəstələrin (bu sağlamlara da aiddir) sağlamlığında aşılama prosesinin effektini hələ 1921 ildə sübut etmişdi. Müasir psixologiyada aşılama prosesinin nələrə qadir olduğunu bilməyən çox azdır. İnsan bu prosesin köməyi ilə istədiyi nailiyyəti əldə edə bilər. Bunun üçün güclü olmağa çalışmaq lazımdır. Güclü olmaq işə bacarıqdır, hər bir keyfiyyət kimi bunu da qazanmaq lazımdır. İntihar etmək çıxış yolu deyil, insan öz potensial gücündən istifadə etməlidir. Təəssüf ki, intiharın səbəbləri adətən faktın özündən sonra müəyyən edilir və təhlil edilir.

NƏTİCƏ

Əgər ekstremal amillər (terror hücumu, qəza, yaxınlarının itkisi, faciəli xəbərlər, fiziki və ya cinsi zorakılıq və s.) nəticəsində psixoloji travma alan biri ilə yaşayırsınızsa daim ayıq olmalısınız və ciddi ehtiyatlı olmalısınız.

İntihata meyilli birinin davranışı sizi qorxutmamalı, qıcıqlandırmamalı və ya təəccübləndirməməlidir. Onların vəziyyəti, hərəkətləri və emosiyaları qeyri-adi hallara normal reaksiyadır. Psixoloji təhlükəsizliyinizə diqqət yetirin. İstəmirsinizsə (narahatlıq və ya digər səbəblərə görə) psixoloji yardım da göstərməyin. Bunu edə biləcək başqa birini, yaxın adamınızın inana biləcəyi bir mütəxəssis tapın. Əgər intihara hazırlıqla qarşılaşırsınızsa, nəticəsindən əmin olmadığınız heç bir şeyi etməyin. Özünüzü empatiya ilə məhdudlaşdırın və mümkün qədər tez bir mütəxəssisdən (psixoterapevt, psixiatr, psixoloq) kömək alın. Unutmayın, intihara hazırlıq vəziyyətində qurbanı başa salmaq çox çətindir və ya mümkün deyil.

Ədəbiyyat

1. Həsənova A.M., R.A.Rüstəmli, Müasir təbiətşünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları., Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021.
2. Бехтерев В.М. Роль внушения в общественной жизни. – СПб.: издание К.Л. Риккера, 1898. – 53 с. Всемирный день предотвращения самоубийств // Центр СМИ: Всемирная организация здравоохранения.
3. Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2007/s16/ru> (25.02.2013)
4. Банников Г.С., Вихристюк О.В., Федунина Н.Ю. Применение технологии выявления факторов риска развития суицидального поведения среди подростков и молодежи // Психологическая наука и образование. 2018. Том 23. № 4. С. 91-101.
5. Семенова Н.Б. Современные стратегии профилактики суицида у коренных народов: обзор зарубежной литературы // Суицидология. 2017. Том 8. № 2 (27).
6. Carli V. Preventing Suicidality Through Online Tools: The SUPREME Project // Understanding Suicide / In Courtet P. (eds). Springer, Cham. 2016. P. 281—289. DOI:10.1007/978-3-319-26282-6_23
7. Smith P.K., Slonje R. Cyberbullying: the nature and extent of a new kind of bullying, in and out of school / S.R. Jimerson (Ed.) // The International Handbook of School Bullying. – New York: Routledge, 2007. – 249 p.
8. Suicide pacts and the internet // British Medical Journal (BMJ). – 04.12.2004. – Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.bmj.com/content/329/7478/1298> (25.02.2013)
9. Suicide Prevention Lifeline Update // United States Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA) . – Интернет-ресурс. Режим доступа: http://www.samhsa.gov/samhsaNewsletter/Volume_18_Number_2/SuicidePreventionLifeline.aspx (25.02.2013)

GENOTİPİN VƏ ƏTRAF MÜHİTİN QARŞILIQLI TƏSİRİNİN İNSANIN KOQNİTİV QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

HƏSƏNOVA AMALIYA MURAD QIZI

ORCID: 0000-0002-2196-3215

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə. Psixogenetika iki fundamental fənnin, genetika və psixologiyanın nailiyyətlərindən və metodlarından istifadə edən fənlərarası elmi sahədir. Müasir inklüziv təhsildə psixogenetikadan geniş istifadə olunur. Hazırda dünyanın hər yerində mövcud tədqiqat mərkəzlərində ciddi psixogenetik tədqiqatlar aparılır və alınan nəticələr təhsildə və sosial inkişaf proqramlarının hazırlanmasında istifadə olunur. Əlbəttə, aparılan bu tədqiqatlardan övladlığa götürülmüş uşaqların və süni mayalanma ilə doğulan uşaqların da istifadə olunur. Uşaqların öyrənmə qabiliyyətindəki fərdi fərqləri araşdırarkən, bu fərqlərin inkişaf etdilməsi metodları da xüsusi tədqiqat obyekti. Bəzi obyektiv ortaq amillər, məsələn, eyni ailədə böyüyən iki uşağın sosial-iqtisadi statusu, bu uşaqların fərdi keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək üçün istifadə edilə bilər. Fərdi fərqlərin psixogenetik əsasları genotip və fərdi fərqlər arasındakı səbəb-nəticə əlaqələri haqqında məlumatları şərh edərkən nəzərə alınmalıdır. Hər bir insanın fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini formalaşdıran xüsusi genetik profili vardır. Fərdi genetik profil DNT ardıcılığı və gen ifadəsi nümunəsini, eləcə də genotip-ətraf mühit qarşılıqlı təsirlərinin xüsusi nümunəsini əhatə edir. Yüz il ərzində psixoloqlar insanlar arasındakı fərqləri izah edən yeganə əhəmiyyətli amilin ətraf mühit, xüsusən də valideynlərin uşağın həyatının ilk bir neçə ilində yaratdığı mühit olduğunu düşündülər. Bu baxış Freydin tədqiqatlarında üstünlük təşkil edirdi. Lakin davranış genetikasından istifadə edərək, insanların DNT-sindəki fərqlərin onlar arasındakı fərqlərin demək olar ki, yarısını izah etdiyini aşkar edildi. Genetika, psixologiyanın hər sahəsində böyük rol oynayır: əqli sağlamlıq, xəstəlik, idrak qabiliyyətləri, şəxsi inkişaf və akademik nailiyyətlər.

Uzun müddət insanlar şəxsiyyətimizin tamamilə tərbiyə ilə müəyyən edildiyinə inanırdılar. İnsanın tərbiyəsində ətraf mühit psixologiyada uzun müddətdir davam edən bir mübahisədir. Davranış genetikası irsiyyətin (genlərin) son dərəcə vacib olduğunu sübut ediblər. Dərs apardığımız qruplarda tələbələrin idrak qabiliyyətlərini öyrənməyə çalışarkən, onların ailəsini tanımadığımız üçün çətinliklərlə qarşılaşırıq. Onların hansı xüsusiyyətlərini valideynlərindən miras aldıklarını bilmirik. Buna görə də, tələbələrin psixoloji və idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün mümkün üsullardan istifadə edirik.¹ Genotip və ətraf mühit amilləri arasında statistik qarşılıqlı təsir genotip-ətraf mühit qarşılıqlı təsiri fenomenini izah edir. Belə ki, yalnız əlverişli sosial-mədəni (təhsil, ailə və s.) şərait olduqda uşaqlarda genotipik fərqlər real həyatda ortaya çıxa bilər. Bu isə öz növbəsində, müəllimlə şagirdlərin fərqli akademik nailiyyətlərini şərh edərkən izahedici kateqoriya kimi istifadə olunur.

Açar sözlər: genotip, ətraf mühit, əqli sağlamlıq, koqnitiv qabiliyyətlər, idrak qabiliyyətləri, fərdi inkişaf, genotipik fərqlər

THE ROLE OF THE INTERACTION OF THE GENOTYPE AND THE ENVIRONMENT IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN COGNITIVE ABILITIES

Abstract. Psychogenetics is an interdisciplinary field of science that uses the achievements and methods of two fundamental disciplines: genetics and psychology. Psychogenetics is widely used in modern inclusive education. Currently, serious psychogenetic research is being conducted in existing research centers around the world, and the results are being used in education and in the development of social development programs. Of course, these studies also involve adopted children and children born through artificial insemination. When studying individual differences in children's learning abilities, methods for developing these differences are also a special subject of research. Some objective common factors, such as the

socioeconomic status of two children growing up in the same family, can be used to develop the individual qualities of these children. The psychogenetic basis of individual differences should be taken into account when interpreting data on causal relationships between genotype and individual differences. Each person has a specific genetic profile that shapes their individual psychological characteristics. An individual genetic profile includes a pattern of DNA sequence and gene expression, as well as a specific pattern of interaction between genotype and environment. For a hundred years, psychologists believed that the only significant factor explaining differences between people was the environment, especially that created by parents in the early years of a child's life. This view has dominated since Freud's time. But using behavioral genetics, we have found that differences in people's DNA account for almost half of these differences. Genetics plays an important role in all areas of psychology: mental health, disease, cognitive abilities, personality development, and academic achievement.

For a long time, it was believed that our personality is entirely determined by our upbringing. The influence of the environment on human upbringing is a long-standing topic in psychology. Behavioral genetics has proven that heredity plays an extremely important role. When studying the cognitive abilities of students in the groups we teach, we encounter difficulties because we do not know their families. We do not know what characteristics they have inherited from their parents. Therefore, we use possible methods to develop the psychological and cognitive abilities of students. Statistical interaction between genotype and environmental factors explains the phenomenon of genotype-environment interaction. Thus, genotypic differences in children can manifest themselves in real life only in the presence of favorable socio-cultural conditions (education, family, etc.). This, in turn, is used as an explanatory category when interpreting differences in the academic achievements of teachers and students.

Keywords: genotype, environment, mental health, cognitive abilities, individual development, genotypic differences

РОЛЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГЕНОТИПА И ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В РАЗВИТИИ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЧЕЛОВЕКА

Резюме: Психогенетика — это междисциплинарная научная область, использующая достижения и методы двух фундаментальных дисциплин: генетики и психологии. Психогенетика широко применяется в современном инклюзивном образовании. В настоящее время серьезные психогенетические исследования проводятся в существующих исследовательских центрах по всему миру, а полученные результаты используются в образовании и в разработке программ социального развития. Конечно, в этих исследованиях также используются приемные дети и дети, рожденные путем искусственного оплодотворения. При изучении индивидуальных различий в способностях детей к обучению, методы развития этих различий также являются особым объектом исследования. Некоторые объективные общие факторы, например, социально-экономический статус двух детей, растущих в одной семье, могут быть использованы для развития индивидуальных качеств этих детей. Психогенетическую основу индивидуальных различий следует учитывать при интерпретации данных о причинно-следственных связях между генотипом и индивидуальными различиями. Каждый человек имеет специфический генетический профиль, который формирует его индивидуальные психологические характеристики. Индивидуальный генетический профиль включает в себя паттерн последовательности ДНК и экспрессии генов, а также специфический паттерн взаимодействия генотипа и окружающей среды. На протяжении ста лет психологи считали, что единственным значимым фактором, объясняющим различия между людьми, является окружающая среда, особенно та, которую создают родители в первые годы жизни ребенка. Эта точка зрения доминировала со времен Фрейда. Но, используя поведенческую генетику, мы обнаружили, что различия в ДНК

людей объясняют почти половину этих различий. Генетика играет важную роль во всех областях психологии: психическое здоровье, болезни, когнитивные способности, личностное развитие и успеваемость.

Долгое время считалось, что наша личность полностью определяется воспитанием. Влияние окружающей среды на воспитание человека — давняя тема в психологии. Поведенческая генетика доказала, что наследственность играет чрезвычайно важную роль. При изучении когнитивных способностей учащихся в группах, которые мы обучаем, мы сталкиваемся с трудностями, поскольку не знаем их семей. Мы не знаем, какие характеристики они унаследовали от родителей. Поэтому мы используем возможные методы развития психологических и когнитивных способностей учащихся. Статистическое взаимодействие между генотипом и факторами окружающей среды объясняет феномен взаимодействия генотипа и окружающей среды. Таким образом, генотипические различия у детей могут проявляться в реальной жизни только при наличии благоприятных социально-культурных (образование, семья и т. д.) условий. Это, в свою очередь, используется в качестве объяснительной категории при интерпретации различий в академических достижениях учителей и учеников.

Ключевые слова: генотип, окружающая среда, психическое здоровье, когнитивные способности, индивидуальное развитие, генотипические различия

TRADITIONAL KNOWLEDGE TRANSMISSION IN THE DIGITAL ERA

DİJİTAL ÇAĞDA GELENEKSEL BİLGİ AKTARIMI

NATEVAN PAŞAYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID: 0009-0001-4269-7681

ÖZET

Modern dijitalleşme süreci, toplumun tüm alanlarında olduğu gibi, bilgilerin elde edilmesi, saklanması ve nesilden nesile aktarılma mekanizmalarında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel bilgi aktarımı uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak aile, topluluk ve eğitim ortamında sözlü gelenekler, gözlem, deneyim ve günlük pratik faaliyetler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu sürecin temel özelliklerinden biri, bilgilerin etkileşimli ve sosyal bir şekilde oluşmasıdır; ayrıca her bireyin bilgiyi kavrama ve uygulama becerisine özel önem verilmiştir.

Makale kapsamında, dijital çağda geleneksel bilgilerin korunması, sistemleştirilmesi ve aktarılmasının bilimsel-teorik boyutları kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir. Bu analiz çerçevesinde, geleneksel bilgilerin sadece veri olarak değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve tarihsel bağlamda anlam taşıyan canlı bir kaynak olduğu vurgulanmaktadır. Dijital teknolojilerin bu bilgileri geniş kitlelere ulaştırmadaki rolü incelenmekte; özellikle çevrimiçi eğitim kaynakları, sanal müzeler, elektronik kütüphaneler ve interaktif eğitim platformları, bilgilerin mevcut formlarını koruyarak daha fazla insana sunulmasına imkân tanımaktadır.

Araştırma sonuçları göstermektedir ki, dijital ortam geleneksel bilgilerin korunması ve yayılması için yeni fırsatlar sağlasa da, bu süreçte bir dizi risk de bulunmaktadır. Bilgilerin özgünlüğü, kaynağı ve kültürel bağlamı dijital platformlarda sıklıkla kaybolabilir veya yanlış ve yüzeysel sunumlara yol açabilir. Bu nedenle dijital teknolojilerin uygulanması sırasında bilgilerin içeriğine, anlamına ve kullanımına özel dikkat gösterilmelidir.

Sonuç olarak, dijital teknolojiler ile geleneksel bilgi aktarımı arasında dengeli ve bütünlük bir yaklaşımın uygulanması, kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında ve gelecek nesillere doğru şekilde aktarılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, hem teknolojik yenilikleri hem de kültürel değerleri bir araya getirerek, bilgilerin hem korunmasını hem de geliştirilmesini sağlayan stratejik bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Böyle bir bütünlük model, hem bilim ve eğitim alanlarında hem de geniş toplum için bilgilerin erişilebilirliğini artırarak, toplumun entelektüel ve kültürel gelişimine katkıda bulunabilir.

Anahtar kelimeler: geleneksel bilgiler, bilgi aktarımı, dijital teknolojiler, kültürel miras, dijital eğitim, bilgi toplumu, bilgilerin korunması, nesiller arası öğrenme.

ABSTRACT

The modern digitalization process has led to significant changes in the mechanisms of acquiring, storing, and transmitting knowledge across generations, just as it has impacted all areas of society. For many years, traditional knowledge transmission was primarily carried out within families, communities, and educational settings through oral traditions, observation, experience, and daily practical activities. One of the key characteristics of this process is that knowledge was developed interactively and socially; moreover, special emphasis was placed on each individual's ability to comprehend and apply knowledge.

Within the scope of this article, the scientific and theoretical dimensions of preserving, systematizing, and transmitting traditional knowledge in the digital age are analyzed

comprehensively. This analysis emphasizes that traditional knowledge is not merely data but a living resource that carries meaning within cultural, social, and historical contexts. The role of digital technologies in disseminating this knowledge to wider audiences is examined; in particular, online educational resources, virtual museums, electronic libraries, and interactive learning platforms enable knowledge to be presented to more people while preserving its existing forms.

Research findings indicate that, although the digital environment provides new opportunities for the preservation and dissemination of traditional knowledge, it also involves a series of risks. The authenticity, source, and cultural context of knowledge are often lost on digital platforms or may lead to inaccurate and superficial presentations. Therefore, special attention must be paid to the content, meaning, and use of knowledge when applying digital technologies. In conclusion, implementing a balanced and integrated approach between digital technologies and traditional knowledge transmission is crucial for ensuring the sustainability of cultural heritage and accurately passing it on to future generations. This approach functions as a strategic mechanism that combines technological innovation with cultural values, ensuring both the preservation and development of knowledge. Such an integrated model can enhance the accessibility of knowledge in both scientific and educational fields and for the wider society, thereby contributing to the intellectual and cultural development of the community.

Keywords: traditional knowledge, knowledge transmission, digital technologies, cultural heritage, digital education, information society, preservation of knowledge, intergenerational learning.

GİRİŞ

Modern dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) hızlı gelişimi, toplumun tüm alanlarında, özellikle eğitim, kültür ve sosyal ilişkiler alanında derin ve çok boyutlu değişikliklere yol açmıştır. Bu gelişim yalnız teknolojik yenilikler getirmekle kalmayıp, aynı zamanda sosyal, kültürel ve pedagojik süreçlerin yapı ve dinamiklerini köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Dijitalleşme süreci, bilgi yaratma, saklama ve paylaşma mekanizmalarını yeni bir aşamaya taşımış, bilginin hızını, çeşitliliğini ve erişilebilirliğini önemli ölçüde artırmıştır. Önceki nesiller bilgi edinmek için yalnızca sınırlı kaynaklara ve yerel eğitim ortamlarına güveniyorsa, artık bilgi küresel ağlar aracılığıyla saniyeler içinde erişilebilir hale gelmekte ve çok sayıda interaktif formatta sunulmaktadır.

Bu değişiklikler eğitim sistemini doğrudan etkilemektedir; geleneksel öğretmen merkezli öğrenme modelleri, artık öğrenci merkezli, etkileşimli ve kişiselleştirilmiş öğrenme modelleri ile değiştirilmektedir. Aynı zamanda dijitalleşme, öğrenme sürecinin yalnızca sınıf ortamı ile sınırlı kalmamasını sağlar; çevrimiçi platformlar, sanal laboratuvarlar, interaktif uygulamalar ve multimedya araçları sayesinde öğrenme süreci kesintisiz ve sürekli bir nitelik kazanır.

Sosyal ilişkiler alanında da dijitalleşme önemli değişiklikler yaratmaktadır. Bilgi teknolojileri, insanların iletişim ve işbirliği biçimlerini genişletir, bilgi paylaşımını küresel düzeye taşır ve topluluklar arasında yeni ağların oluşmasına imkân tanır. Öğrenciler, öğretmenler ve uzmanlar artık yalnızca fiziksel mekânlarda değil, sanal ortamda da etkileşim kurabilir ve ortak projeler gerçekleştirebilirler.

Kültürel değerlerin nesilden nesile aktarımı sürecine gelince, dijital ortam, geleneksel bilgilerin korunması ve yayılması için yeni olanaklar sunmaktadır. Dijital arşivler, çevrimiçi kütüphaneler, sanal müzeler ve sosyal medya araçları ile nadir kültürel bilgiler, halk adetleri ve tarihsel deneyimler geniş bir izleyici kitlesine ulaştırılabilir. Ancak bu süreç bazı zorlukları da beraberinde getirir: hızlı bilgi akışı ve küresel dijital ortam, bazen geleneksel bilgilerin bağlamsal anlamını zayıflatır, onların özgünlüğünü ve kültürel değerlerini dönüştürebilir.

Sonuç olarak, dijitalleşmenin etkisi yalnızca teknolojik yeniliklerle sınırlı kalmayıp, eğitim, sosyal ilişkiler ve kültürel mirasın korunması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu

bağlamda, dijital çağda bilgilerin korunması ve kaliteli aktarımı için bütünleşik ve dengeli yaklaşımların geliştirilmesi, geleneksel bilgilerin modern teknolojik olanaklarla zenginleştirilmesi ve öğrencilerin ile toplumun dijital becerilerinin geliştirilmesi önemli bir görev olarak öne çıkmaktadır (UNESCO, 2003).

Geleneksel olarak bilgilerin aktarımı, temel olarak aile ortamı, topluluk ilişkileri ve formal eğitim yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte sözlü gelenekler, gözlem, pratik deneyim, usta-çırak ilişkileri ve topluluk içinde oluşan sosyal kodlar önemli rol oynamıştır. Böyle bir model, bilgilerin hem içeriğini hem de sosyal-kültürel bağlamını koruyarak aktarılmasını sağlamaktadır. Usta-çırak ilişkileri aracılığıyla bilgi, yalnızca teknik becerilerin öğretilmesi ile sınırlı kalmayıp, etik değerler, kültürel kodlar ve yerel geleneklerin öğrenilmesini de sağlamıştır.

Dijital çağda ise bilgi aktarımı artık yalnızca fiziksel ve sosyal ortamla sınırlı değildir; dijital platformlar, çevrimiçi kaynaklar, sanal eğitim ortamları, interaktif simülasyonlar, multimedya araçları ve sosyal ağlar aracılığıyla daha geniş bir izleyici kitlesine ulaştırılmaktadır. Bu yeni öğrenme ortamı, öğrencilere ve topluluklara bilgileri istedikleri zaman ve mekânda edinme imkânı sunmaktadır. Aynı zamanda dijitalleşme, geleneksel bilgilerin korunması ve yayılması için yeni fırsatlar yaratmaktadır; örneğin, dijital arşivler, çevrimiçi dersler ve interaktif öğrenme platformları aracılığıyla nadir ve yerel bilgiler daha geniş kitlelere ulaştırılabilir.

Buna karşın, dijital ortamın hızlı bilgi akışı ve küresel karakteri bazı sorunları da gündeme getirmektedir. Geleneksel bilgilerin özgünlüğü ve kültürel bağlamı bazen zayıflayabilir, bilgi yüzeysel olarak edinilebilir veya küresel dijital standartlara uyum sağlayarak dönüşüme uğrayabilir. Örneğin, yerel adetler ve halk deneyimi çevrimiçi platformlarda paylaşılrken, sosyal ve kültürel anlamları tam olarak iletilemeyebilir. Bu durum, bilgilerin yalnızca içeriğini değil, anlamını da korumak için özel stratejilerin geliştirilmesini gerektirmektedir.

Bu bağlamda, dijital çağda geleneksel bilgi aktarımının özelliklerinin, olanaklarının ve sorunlarının sistematik ve bilimsel şekilde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Makalenin amacı, dijitalleşme koşullarında geleneksel bilgi aktarım mekanizmalarını analiz etmek, dijital teknolojilerin bu sürece etkisini belirlemek ve kültürel mirasın korunması açısından yeni ve yenilikçi yaklaşımları değerlendirmektir. Özellikle, dijital ortamda geleneksel bilgilerin korunması ve etkin bir şekilde gelecek nesillere aktarılması için bütünleşik, dengeli ve çok boyutlu bir yaklaşımın önemi vurgulanmaktadır (Henry Jenkins, 2006).

Bu yaklaşım, hem geleneksel pedagojik yöntemleri hem de dijital teknolojileri birleştirerek bilgi aktarımının hem kalitesini hem de erişilebilirliğini artırma imkânı sunmaktadır. Böylece, dijital çağda geleneksel bilgi aktarımı yalnızca teknolojik bir süreç olarak değil, aynı zamanda kültürel ve pedagojik bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, eğitim politikacıları, öğretmenler ve topluluk liderleri için temel görev, bilgilerin hem korunmasını hem de modern öğrenme ortamında sürdürülebilir ve amaçlı bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır.

YÖNTEM

Bu araştırmada, dijital çağda geleneksel bilgi aktarım sürecinin özelliklerini, dönüşüm yönlerini ve modern eğitim ortamındaki işlevini incelemek amacıyla nitelik odaklı bir araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırma, ağırlıklı olarak literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerine dayanmaktadır. Konu ile ilgili hem yerli hem de yabancı bilimsel kaynaklar, akademik makaleler, monografılar ve modern eğitim teknolojileri üzerine yapılan çalışmalar sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Bu yaklaşım, konunun çeşitli yönlerini kapsamlı bir biçimde ele almayı ve dijital teknolojilerin geleneksel bilgi aktarımına etkisini çok boyutlu olarak değerlendirmeyi mümkün kılmıştır.

Araştırmanın başlangıç aşamasında, geleneksel bilgi aktarımı kavramının mahiyeti, pedagojik özellikleri, amaç ve ilkeleri ile eğitim sürecindeki rolü belirlenmiştir. Analizler, geleneksel bilgi

aktarım modelinin esas olarak öğretmen merkezli bir yaklaşıma dayandığını ve bilgilerin yapılandırılmış biçimde öğrencilere iletilmesi ile tekrarlama ve uygulama yöntemleriyle pekiştirilmesi ile karakterize edildiğini göstermiştir. Bu modelde öğretmen bilgi kaynağı ve öğrenmenin temel girişimci rolünü üstlenirken, öğrenci bilgiyi alan ve uygulayan taraf olarak rol oynar. Geleneksel model ayrıca bilgilerin sosyal ve kültürel bağlamda aktarılmasını sağlar; çünkü sözlü gelenekler, gözlem ve pratik deneyim, öğrencilerin derin bir anlayış kazanmasına yardımcı olur.

Daha sonra dijitalleşmenin eğitim sistemine etkisi, özellikle öğretmen-öğrenci ilişkileri, bilginin sunum biçimleri ve öğrenme ortamındaki değişiklikler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Analizler, dijital teknolojilerin öğrenme sürecini yalnızca bilginin aktarımı seviyesinde değil, aynı zamanda etkileşimli, katılımcı ve çok düzeyli bir öğrenme bağlamına taşıdığını göstermiştir. Çevrimiçi kaynaklar, sanal laboratuvarlar, multimedya araçları, interaktif uygulamalar ve simülasyonlar, geleneksel öğretim yöntemlerini zenginleştirir ve öğrencilerin öğrenmedeki aktif rolünü artırır. Bu yaklaşım, öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcı analiz ve bilgi değerlendirme gibi becerilerini geliştirmelerine olanak sağlar.

Araştırma sürecinde sistematik bir yaklaşım ve analitik-sentetik yöntemlerden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Analitik yaklaşım aracılığıyla geleneksel ve dijital bilgi aktarım modelleri ayrı ayrı incelenmiş ve güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiştir. Sentetik yaklaşım ile ise bu iki yaklaşımın karşılıklı etkileşimi, entegrasyon olanakları ve pratik uygulama yolları araştırılmıştır. Ayrıca çeşitli eğitim ortamlarında kullanılan dijital araçların geleneksel pedagojik yöntemlerle uyum düzeyi değerlendirilmiş ve eğitim sürecinde hem teknolojinin hem de öğretmenin rolü dengeli bir şekilde belirlenmiştir. Bu yaklaşım, öğretim sürecinin hem kalitesini hem de verimliliğini artırmayı hedeflemektedir (Lev Manovich, 2001).

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla, konuya ilişkin farklı yazarların bilimsel yaklaşımları karşılaştırılmış, farklı eğitim bağlamlarında elde edilen sonuçlar genellenmiş ve sentezlenmiştir. Bu yaklaşım, dijital çağda geleneksel bilgi aktarımının değişen eğitim ortamındaki rolünü ve önemini daha doğru bir biçimde betimlemeyi sağlamıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda belirlenmiştir ki, dijital teknolojiler, geleneksel bilgi aktarımını tamamlayan ve zenginleştiren bir araç olarak işlev görmektedir. Bu süreç, eğitim sisteminde hem geleneksel pedagojik ilkelerin korunmasına hem de yenilikçi öğretim yöntemlerinin uygulanmasına imkân tanır ve sonuçta modern eğitim modellerinin gelişim perspektiflerini genişletir.

Genel olarak araştırma göstermektedir ki, dijital çağda geleneksel bilgi aktarımı yalnızca teknolojinin etkisiyle değişmez; aynı zamanda pedagojik yaklaşımların dönüşümünü gerektirir. Modern eğitim sisteminde öğretmen ve öğrenci arasındaki etkileşimler, öğrenmenin kişiselleştirilmesi ve etkileşimliliği, dijital araçların etkin kullanımı ile birleşerek geleneksel bilgi aktarımının kalitesini artırır ve eğitim sürecini daha uyumlu, modern ve sürdürülebilir kılar. Aynı zamanda bu dönüşüm, eğitim politikacıları ve program geliştiricileri için stratejik öneme sahiptir; çünkü hem geleneksel bilgilerin korunmasını hem de dijital teknolojiler aracılığıyla yeni nesillere aktarılmasını sağlamaktadır.

BULGULAR

Yapılan teorik analizler ve bilimsel kaynakların karşılaştırmalı incelenmesi sonucunda, dijital çağda geleneksel bilgi aktarım sürecine dair bir dizi önemli bulgu ortaya konmuştur. Araştırma, dijital teknolojilerin hızlı gelişimine rağmen, geleneksel bilgi aktarım modelinin eğitim sürecinde önemini tamamen yitirmediğini; aksine, bu modelin yeni teknolojik olanaklarla entegre olarak daha esnek ve etkili formlar kazandığını göstermektedir. Bu sonuç, eğitim sistemlerinde gelenek ve yeniliğin karşılıklı etkileşimini gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sonuçlarına göre, öğretmen merkezli geleneksel bilgi aktarım yaklaşımı, dijital ortamda kademeli olarak öğrenci merkezli ve etkileşimli öğrenme modelleriyle tamamlanmaktadır. Bu değişim, öğretmenin rolünde köklü bir dönüşüme yol açmıştır: Öğretmen artık yalnızca bilgi veren kişi olarak değil, aynı zamanda yönlendirici, kolaylaştırıcı ve öğrenme sürecinin organizatörü olarak işlev görmektedir. Böyle bir yaklaşım, öğrencilerin öğrenmeye aktif katılımını sağlar ve analitik, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunur.

Dijital platformlar, çevrimiçi eğitim kaynakları, interaktif simülasyonlar ve multimedya araçları, bilgilerin sunum biçimini zenginleştirerek öğrenme sürecini daha görsel, dinamik ve çok kanallı hale getirir. Örneğin, video dersler, sanal laboratuvarlar ve interaktif testler, geleneksel sınıf ortamında mümkün olmayan deneyim fırsatlarını öğrencilere sunar. Bu da öğrenmenin daha kişiselleştirilmiş ve uyarlanabilir biçimlerini mümkün kılar; böylece her öğrencinin öğrenme hızı ve ilgi alanı göz önünde bulundurulur.

Araştırma ayrıca, dijital teknolojilerin yalnızca geleneksel bilgi aktarımının içeriğini genişletmekle kalmadığını, aynı zamanda öğrenenlerin bilgi edinme olanaklarını da artırdığını göstermektedir. Öğrenciler, farklı dijital kaynakları kullanarak bilgileri yalnızca öğretmenden değil, aynı zamanda interaktif platformlar, elektronik kitaplar, açık eğitim kaynakları ve eğitim portalları aracılığıyla da edinebilmektedir. Bu durum, eğitim sürecinde bağımsız öğrenmeyi teşvik eder ve öğrencilerin bilgiyi seçme, analiz etme, karşılaştırma ve eleştirel düşünme becerilerinin gelişimine olumlu katkı sağlar (Manuel Castells, 2010).

Öte yandan, araştırma sonuçları, dijital ortamda bilgi bolluğunun bazen aşırı bilgi yüklenmesine yol açabileceğini ve bunun öğrenenlerin dikkatinin dağılmasına, bilgilerin yüzeysel kavranmasına ve öğrenme motivasyonunun azalmasına neden olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda öğretmenin pedagojik rehberliği ve geleneksel öğretim ilkeleri hâlâ kritik bir rol oynamaktadır. Öğretmenin doğru yönlendirmesi ve bireysel desteği, öğrencilerin bilgiyi seçme, önceliklendirme ve sistemleştirme becerilerinin gelişiminde vazgeçilmez bir rol üstlenir.

Genel olarak, elde edilen bulgular dijital çağda geleneksel bilgi aktarımının tamamen ortadan kalkmadığını göstermektedir. Aksine, dijital teknolojilerle entegrasyon sağlanarak daha modern, esnek ve etkili bir öğretim modeli oluşmaktadır. Bu entegrasyon, eğitim sürecinde hem geleneksel pedagojik değerlerin korunmasına hem de yenilikçi öğretim yöntemlerinin uygulanmasına olanak tanır. Sonuç olarak, eğitim sistemi hem tarihi bilgilerin korunmasını hem de öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerinin gelişimini sağlayan dengeli ve kapsayıcı bir yapıya kavuşur.

Böylece, dijital teknolojiler, geleneksel bilgi aktarımını zenginleştiren ve genişleten bir araç olarak işlev görür, öğretmen ve öğrenci arasında etkileşimli iş birliğini teşvik eder ve öğrenme sürecini daha şeffaf, kişiselleştirilmiş ve bilgi odaklı hâle getirir. Bu yaklaşım, eğitim politikaları ve müfredatlar için de stratejik öneme sahiptir; çünkü teknolojinin pedagojik amaçlarla entegrasyonunu ve geleneksel bilgilerin sürdürülebilir şekilde korunmasını sağlamaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, dijital çağda geleneksel bilgi aktarımının dönüşümünü ve dijital teknolojilerin bu süreç üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma bulguları, dijitalleşmenin geleneksel bilgi sistemlerinin aktarım biçimlerini önemli ölçüde değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, dijitalleşme süreci, geleneksel bilgilerin tamamen ortadan kalkmasına yol açmamaktadır; aksine, dijital teknolojiler, bu bilgilerin korunması, belgelenmesi ve daha geniş kitlelere ulaştırılması için yeni fırsatlar sunmaktadır. Özellikle dijital arşivler, çevrim içi öğrenme platformları, sosyal medya ve multimedya araçları, kültürel mirasın görünürlüğünü artırmakta ve bilginin erişilebilirliğini kolaylaştırmaktadır. Bu araçlar

sayesinde, geçmişte yalnızca belirli topluluklar veya nesiller arasında aktarılan bilgiler, artık küresel bir izleyiciye ulaşabilmektedir.

Bununla birlikte, dijital ortama aktarılan geleneksel bilginin özgünlüğünün ve bağlamsal anlamının korunması önemli bir tartışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel bilgi yalnızca içerik olarak değil, aynı zamanda ait olduğu kültürel, tarihsel ve sosyal bağlam ile birlikte aktarılmalıdır. Aksi halde, dijital ortamda paylaşılan bilgi yüzeyselleşebilir, yorumlardan veya yanlış anlamalardan etkilenebilir ve kültürel anlamını kısmen kaybedebilir. Örneğin, yerel bir el sanatının teknik ayrıntıları dijital olarak paylaşılabilir, ancak bu bilginin ortaya çıktığı toplumsal ritüel veya tören bağlamı aktarılmazsa, bilgi bütünlüğünü yitirebilir. Bu nedenle dijitalleşme sürecinin geleneksel bilgi sistemlerini destekleyen ve onları tamamlayan bir araç olarak değerlendirilmesi kritik öneme sahiptir (Jan van Dijk, 2020).

Araştırma sonuçları doğrultusunda bazı öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle, geleneksel bilgilerin sistemli biçimde kayıt altına alınması ve dijital ortamlarda arşivlenmesi teşvik edilmelidir. Bu süreçte, eğitim kurumları, kültürel kuruluşlar, yerel topluluklar ve sivil toplum örgütleri arasında güçlü bir iş birliği mekanizmasının kurulması büyük önem taşımaktadır. Böylece hem bilgi kaybı önlenabilir hem de farklı disiplinler arası katkılarla bilgi aktarımı zenginleştirilebilir. Ayrıca eğitim programlarında geleneksel bilgi unsurlarına daha fazla yer verilmesi ve bu bilgilerin dijital teknolojiler aracılığıyla öğrencilere aktarılması desteklenmelidir. Örneğin, interaktif uygulamalar, sanal müzeler ve çevrim içi anlatım teknikleri, öğrencilerin bilgiye yalnızca metinsel değil, deneyimsel bir biçimde ulaşmalarını sağlayabilir. Bu yaklaşım, öğrencilerin hem eleştirel düşünme hem de kültürel farkındalık becerilerini geliştirmelerine katkı sunar.

Bununla birlikte dijital platformların bilinçli ve etik kullanımı konusunda farkındalık oluşturulması da gereklidir. Geleneksel bilginin korunması, yalnızca teknolojik araçların kullanılmasıyla değil, aynı zamanda kültürel değerlerin, toplumsal hafızanın ve yerel bilgeliğin öneminin anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Bu bağlamda, dijital teknolojiler ile geleneksel bilgi sistemleri arasında dengeli ve bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesi, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Dijitalleşme, yalnızca bilgiye erişim kolaylığı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel belleğin korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına da hizmet edebilir (Clay Shirky, 2008).

Sonuç olarak, dijital çağda geleneksel bilgi aktarımı, teknoloji ve kültür arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak yeniden şekillenmektedir. Bu süreç, hem fırsatlar hem de sorumluluklar içermekte olup, geleneksel bilgilerin korunması ve doğru bağlamda aktarılması için stratejik bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Manuel Castells (2010). Ağ Toplumun Yükselişi. Oxford: Wiley-Blackwell.
2. Jan van Dijk (2020). Ağ Toplum. Londra: Sage Publications.
3. Lev Manovich (2001). Yeni Medyanın Dili. Cambridge, MA: MIT Press.
4. UNESCO (2003). Soyut Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi. Paris: UNESCO Yayınları.
5. Henry Jenkins (2006). Kültürlerin Kesişimi: Eski ve Yeni Medya Nerede Çarpışıyor. New York: New York University Press.
6. Clay Shirky (2008). Herkes Geliyor: Organizasyonsuz Organize Olmanın Gücü. New York: Penguin Press

THE ROLE OF WATCHING NEWS IN IMPROVING LANGUAGE SKILLS

GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Key words: Language learning, news media, listening comprehension, vocabulary development.

Learning a new language requires continuous exposure to meaningful and authentic communication. Traditional classroom methods often rely on textbooks and structured exercises, which may not fully reflect real-life language usage. Media resources, particularly news broadcasts, offer learners an opportunity to experience language as it is used in real-world contexts.

News programs provide updated information about politics, economics, culture, and global events while using formal and standard language. Because of this, they serve as valuable educational resources for language learners. One of the primary advantages of watching news is the improvement of listening comprehension. News anchors typically speak clearly and at a moderate pace, which helps learners understand spoken language more effectively. Additionally, repeated exposure to different speakers, accents, and reporting styles helps learners develop the ability to comprehend various forms of spoken language.

Visual cues such as images, videos, and subtitles also support comprehension. These contextual elements help learners connect spoken words with meaning, making it easier to understand complex information.

Watching news programs exposes learners to a wide range of vocabulary. News reports often include terminology related to politics, economics, science, technology, and social issues. As a result, learners encounter both general and specialized vocabulary that may not appear in standard language textbooks.

128

Furthermore, repeated exposure to certain words and phrases helps reinforce memory and understanding. Learners can gradually expand their vocabulary by listening to how words are used in context and observing their meanings in real-life situations.

Another benefit of watching news is the improvement of pronunciation and speaking skills. News presenters usually follow standard pronunciation and clear articulation. By listening carefully to how journalists pronounce words and structure sentences, learners can imitate correct pronunciation and intonation patterns.

Regular exposure to accurate pronunciation models helps learners develop better speaking habits. Over time, this practice can increase confidence in speaking and reduce pronunciation errors.

News broadcasts provide insights into cultural, social, and political issues around the world. Language learning is closely connected with cultural understanding, and watching news helps learners become familiar with the contexts in which the language is used.

Through news reports, learners gain knowledge about international events, cultural practices, and social discussions. This awareness improves not only language skills but also critical thinking and global understanding.

The integration of news media into language learning has several advantages. It provides authentic language input, improves listening comprehension, enhances vocabulary, and promotes cultural awareness. However, some challenges exist. For beginners, the speed and complexity of news language may be difficult to understand. To overcome this difficulty, learners can start with simplified news programs, use subtitles, or watch short news clips repeatedly.

Teachers can also incorporate news materials into classroom activities such as discussions, summaries, and vocabulary exercises. This approach allows students to actively engage with the language and apply what they learn from news broadcasts.

Watching news is a valuable and practical method for improving language skills. It offers learners authentic language exposure, enhances listening comprehension, expands vocabulary, and improves pronunciation. In addition, it promotes cultural awareness and global knowledge. Although beginners may initially face challenges, consistent practice and appropriate learning strategies can make news media an effective tool for language development. Therefore, incorporating news watching into language learning routines can significantly support learners in achieving higher language proficiency.

“DİSKURS” ANLAYIŞINA DÜNYA DİLÇİLƏRİNİN FƏRQLİ YANAŞMASI

İSGƏNDƏROVA YEGANƏ XALƏDDİN QIZI

ADPU, Xarici Dillər Mərkəzi, baş müəllim

Açar sözlər: diskurs, hadisə, kommunikativ, tədqiqi, əlaqə

Key words: diskurs, event, communicative, investigation, relationship

Özət:

Diskurs qısa şəkildə məntiqi ardıcılığa əsaslanan nitq və ya mətn formasıdır; dilçilikdə isə sosial, mədəni və kommunikativ kontekstdə baş verən danışiq və yazı praktikalarının bütöv sistemi kimi izah olunur. Latınca “discursus” sözündən yaranıb, “mühakimə”, “ardıcıl fikir yürütmə” deməkdir [1]. Azərbaycan dilində məntiqi nitq, əlaqəli bütöv mətn və ya ardıcıl mühakimə mənasında işlədilir. Diskurs mətn və danışiq vasitəsilə reallaşır. Mətn bir neçə diskursdan ibarət ola bilər, yəni hər mətn müxtəlif danışiq modellərinin toplusudur. Diskurs sosial prosesləri əks etdirir və müəyyən zaman çərçivəsində baş verir. Diskurs intuitiv təfəkkürə qarşı qoyulur: burada düşüncə ardıcıl, məntiqi və vasitəli şəkildə inkişaf edir. Platon və Aristotel dövründən bəri həqiqətlərin sübut əsasında qəbul edilməsi diskursiv təfəkkürün əsas xüsusiyyətidir. Bu baxımdan da mətndə dünya dilçilərinin diskurs anlayışına münasibəti təhlil olunur.

Müəllifin hadisənin baş verdiyi məkanın daxilində olub olmamasına baxmayaraq, o hadisələri müşahidə edə bilər. Deməli, birinci abzasda nəqlədən hadisənin baş verdiyi məkanda olub olmaması bilinmir. “Diskurs” anlayışının dilçilikdə geniş istifadə olunmasından xəbərdarıq. T.van Deyk diskursun hansı mənada işlənməsi baxımından belə bir fikir irəli sürür: “*Geniş mənada diskurs danışan və dinləyən arasında müəyyən zaman və məkan daxilindəki ünsiyyət fəaliyyəti prosesində yaranan ünsiyyət hadisəsidir. Dar mənada diskurs kommunikativ təsirin yalnız verbal təşkiledicisi əsasında formalaşan “mətn” və ya “danışiq”dır*” [2]. Ə. Abdullayev “mətn” və “diskurs”un rəhbərli nitqin tədqiqində geniş istifadə olunduğunu vurğulayaraq, onlara

yanaşmada iki əsas meyili fərqləndirir: *“Mətn və diskurs arasında əlaqələrin olması və onlara fərqli yanaşmalar diskurs təlimində ciddi yanaşmadır”* [3, s. 272].

Mətn necə qəbul edilir? O, keçmişdə baş verib bitmiş və ya hal-hazırda cərəyan edən hadisə kimi qiymətləndirilir. Mətndən fərqli olaraq, hal-hazırda yaşadığımız həyatla bağlı nitq - diskursdur. Onun özünəməxsus baş vermə məkanı, zamanı və iştirakçıları vardır. İştirakçıların bir-birilərinə ötürdükləri informasiyalar, eləcə də konsituasiya diskursda birləşir. Diskursun hissələri arasında müxtəlif formada əlaqə yaranır. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində nitq fəaliyyətinin geniş formatatədqiqata cəlb olunması diskurs təliminin inkişafına şərait yaratdı. Bu problemin öyrənilməsində təkcə dilçilər deyil, müxtəlif elm sahələrinə məxsus tədqiqatçıların da məşğul olması, xüsusilə koqnitiv psixologiyanın, psixolinqvistlərin antropoloqların eləcə də filosofların birgə səyi ilə diskurs adlanan fənlərarası elmin formalaşması ilə nəticələndi. Diskurs haqqında qeyd olunan tədqiqatın ciddiliyi, onların qarşıya qoyduğu tələblər və bu haqda tədqiqat məktəblərinin meydana gəlməsini nəzərdə tutaraq bir çox mütəxəssislər müasir dövrdə fənlərarası diskursologiya fənninin yaranması fikrini irəli sürürlər. Buna baxmayaraq indi də “diskurs nədir” sualını müxtəlif cür cavablandırırlar. Bunun isə səbəbi həmin anlayışa müxtəlif yanaşmaların olması və fərqli nöqtəyi-nəzərdən yanaşılmasıdır. Dilçilikdə diskursu bir çox tədqiqatçılar XX əsrin ikinci yarısından araşdırmağa başlayırlar. Belə ki, prof. A.Məmmədov və dos. M.Məmmədov “Diskurs tədqiqi” əsərində onun F.de Sössürdən başlamasını iddia edərək məsələyə daha dəqiq yanaşırlar: *“Diskursla bağlı fikir və araşdırmalar tarixini şərti olaraq iki dövrə bölmək olar: 1-ci dövr F.de Sössürün 20-ci əsrin əvvəllərində nəşr olunmuş “Ümumi dilçilik kursu əsərində dil və nitq dioxotomiyasını təqdim etməsindən başlayaraq M.Fukonun 1969-cu ildə nəşr olunmuş “Biliyin arxeologiyası” adlı kitabındakı diskurs və bilik arasındakı əlaqələr haqqında fikirlərinə əsaslanan müddəti əhatə edir. İkinci dövr isə M.Fukonun 1969-cu ildə akin “Dilçilikdə diskurs nəzəriyyəsinin formalaşmasına dair” “Dil və ədəbiyyat” kitabındakı fikirləri ilə hələ də davam edir”* [4, s. 89]

Gəlin F.Cahangirovun diskursu necə səciyyələndirməsinə nəzər salaq: “Müraciət etdiyimiz yanaşmalardan çıxış edərək deyə bilərik ki, diskurs və mətn arasında bərabərlik işarəsi qoyula bilməz, çünki diskursu nəzərdən keçirdikdə yalnız deyilən deyil, həm də deyilməyən və ya deyilə bilməyən, lakin məna tutumunda özünə yer alan diqqət mərkəzinə gətirilməlidir. Əgər diskurs artıq formalaşmış mətn və kontekstin vəhdəti kimi götürülsə, onun diskurs olması yalnız digər şəxs (şəxslər) tərəfindən qavranılma prosesində üzə çıxır. Aktuallaşdırılmamış diskurs yalnız potensial diskursdur. Diskurs ən azı iki tərəfin iştirakını nəzərdə tutur: söyləyən və qəbul edən, ünvanlayan və ünvanlanan. Bu isə o deməkdir ki, diskurs konkret bir şəxsə bağlı olmur. Deyilənlərdən də belə nəyicəyə gəlmək olar ki, diskurs-müəyyən

vasitələrlə aktuallaşmış, realizə olunmuş koqnitivlikdir. Bu aktuallaşmada dil vasitələri ilə yanaşı ən geniş mənada konteksti yaradan qeyri-dil vasitələri də yaxından iştirak edir” [5, s. 292].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/Diskurs>
2. <http://www.chronos.msu.ru/RREPORTS>
3. Abdullayev, Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs / Ə.Abdullayev. – Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, – 2011. – 272 s.
4. Məmmədov, A. Diskurs tədqiqi / A. Məmmədova, M. Məmmədov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 112 s.
5. Cahangirov, F. Koqnitivlik və diskurs probleminə müasir baxış./F.Cahangirov. – Bakı: ADU, Dil və ədəbiyyat jurnalı, – 2015, – №4, – 300 s.

Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksika və onun yaranma səbəbləri

SEVINC ƏSƏDOVA

ADPU, XDM, ingilis dili müəllimi

Xülasə

Açar sözlər: termin, elektron, yenilik, konsepsiya, müasir

Hər bir ditin zənginliyi, həm də onun müxtəlif sahələrə aid terminlərinin çoxluğu ilə ölçülür. Bu mənada müasir dünyanın ictimai-siyasi və mədəni həyatına güclü təsir göstərən kütləvi kommunikasiya sisteminin (mətbuat, kino, televiziya, radio) inkişafı Azərbaycan dilinin lüğət fonduna da təsirsiz qalmır. Çağdaş elektron-informasiya inqilabı, sürətli texnoloji dəyişmələr informatika və jurnalistikadan tutmuş filologiya və sənətsüənəslığə qədər bir çox elm sahələrinin nəzəri konsepsiyalarına və terminologiyasına mühüm yeniliklər gətirir. Elm və incəsənətdə, təbiət, cəmiyyət və insan psixologiyasında baş verən hadisə və təzahürləri, texnoloji prosesləri dəqiq ifadə etməli olan terminlər sürətlə inkişaf edən sahələrdə özünü daha çox göstərir.

Hazırda bütün dünyada belə yüksək dinamizmə və rəngarəngliyə malik olan sahələrdən biri kino, radio və televiziya. Təqribən yarım əsr əvvəl bu vasitələrin mövcudluğu möcüzə sayılırdısa, indi telekommunikasiyada şifrəli eramın başlanması, rəqəmli televiziyanın kompüter və informasiya supermagistralları ilə birləşməsi, kinoda fantastik çəkiliş üsullarının meydana gəlməsi heç kimi təəccübləndirmir. Kommunikasiya sisteminin, medianın, kino, radio, televiziya və internetin sürətli inkişafı Qərbi ölkələri üçün daha xarakterikdir. Buna görə də həmin ölkələrdə texnologiyanın hər inkişaf mərhələsinə uyğun olaraq ingilis, fransız, alman, rus və s. dillərdə mətbuatın, kino və elektron jurnalistikanın elmi-nəzəri, praktik məsələlərinə aid yüzrlərlə yeni söz, ifadə və termin yaranır. İzahlı lüğətlərin vəzifəsi məhz bu terminlərin mənasını aydınlaşdırmaq və onların müxtəlif cür yozulmasının qarşısını almaq, yaxud bu meyli minimuma endirməkdir.

Kino, teleradio istehsalı və yayım texnologiyasının inkişafı ilə bağlı xarici dillərdə yaranan saysız-hesabsız terminlər sürətlə Azərbaycan dilinin də lüğət fonduna daxil olur.

Mütəxəssislər bu terminlərin mümkün, uyğun qarşılığını tapmağa və onu praktikada işlətməyə çalışırlar. Lakin bu terminlərin əksəriyyətinin uzun müddət rus dilində, indi isə daha çox ingiliscə işlədilməsi səbəbindən mövcud sahənin həm elmi-nəzəri, həm praktik sahəsində, həm də tədris prosesində çoxsaylı çətinliklər yaratması faktıdır. Sizə təqdim olunan bu izahlı lüğət, məhz həmin çətinlikləri qismən aradan qaldırmaq, teleradio və kino sənətinin terminologiyasını yığcam əks etdirmək və ona müəyyən dərəcədə aydınlıq gətirmək zərurətindən yaranmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, ekran-eflir sintetik sənət sahəsinə aid olduğu üçün buraya teatr, ədəbiyyat, təsviri sənət, musiqi, hüquq, dilçilik, fəlsəfə, psixologiya, fizika, rabitə, informatika və s. sahələrdən çoxlu sayda termin keçmişdir. Son illərdə kino, radio və televiziya sənətində nəzərə çarpan dəyişikliklər bir tərəfdən yeni tendensiyalar yaratmış, digər tərəfdən isə bu sahəyə aid olan terminlərin məzmun tutumunu genişləndirmişdir. Məsələn, ilk vaxtlar "televiziya" dedikdə, yalnız təsvirin ötürülməsi üsul və vasitəsi başa düşülürdü, sonralar həmin vasitəyə xidmət edən qurumlar da "televiziya" adlandırıldı. Müəyyən vaxt keçdikdən sonra bu qurumun həmin vasitənin köməyi ilə yaydığı məhsulları da eyni sözlə (məs., televiziya 8 verilişi, televiziya studiyası və s.) adlandırmağa başladılar. Bu sözləri eynilə "kütləvi kommunikasiya" termini haqqında da demək olar. Belə söz birləşməsinin işlədilməsi əleyhinə etirazların səbəbi həmin anlayışın tarixən təşəkkül tapmış çoxmənalılığı idi. Ənənəyə görə, həm sosial informasiyanın yayılması prosesini, həm də yayım kanallarının özünü kütləvi kommunikasiya adlandırırlar. Bundan başqa prosesin məzmunu da həmin anlayışla ifadə edilir. Terminlərin belə çoxmənalılığı və bunlara müvafiq olan anlayışların diffuzluğu getdikcə, sözün əsl mənasında, ciddi təhlükəyə çevrilir.

Azərbaycanda yeni dü mühitinin təşəkkül tapıb formalaşmağa başladığı indiki vaxtda belə bir təhlükəni sovuşdurmaq, yaxud onu minimum həddə endirmək üçün lüğətdə bu sayaq terminlərin mənasının dəqiq izahına cəhd göstərilmişdir.

Müasir Azərbaycan dilində termin yaradıcılığından danışarkən S.Sadıqova yazır:

“Terminologiyanın zənginləşmə yolları, bu dövrdə dildə baş verən qrammatik və semantik dəyişikliklərin tədqiqi bir daha sübut edir ki, terminlərin formalaşmasında və zənginləşməsində termin yaradıcılığı çox mühüm proseslərdən biridir. Bu prosesdə milli dilin leksik vahidləri, terminyaratma elementləri öz məhsuldarlığı ilə seçilir. Bu zaman

terminyariatmanın üsul və formaları ümumi leksikadakı sözyaratma ilə eyniyyət təşkil edir” [1, s. 38]. Daha doğrusu, terminyariatma dilin sözyaradıcılığı ilə üst-üstə düşür. Semantik üsulla sözyaratmadan danışan dilçilər iki qismə bölünür. Bir qrup dilçilərin fikrincə, eyni nitq hissəsinə aid çoxmənalı sözlərin omonimə çevrilməsi semantik yolla söz yaradıcılığına aiddir. Dilçilərin bir qismi isə bununla razılaşmır. Ə.Rəcəbli Göytürk dilində çoxmənalılığın omonimliyə doğru inkişafında omonimlərin çox hissəsinin təsadüfən fonetik tərkibcə uyğunluğunu, lakin mənşə yaxınlığı və mənşə əlaqəsi olmadığını etiraf edir [2, s. 28]. N.Məmmədli haqlı olaraq yazır: “Bəzi terminlərin çoxmənalılığa, omonimliyə malik olması, hər şeydən əvvəl, bu terminlərin funksionallaşan işlənmə sahələrinin artması, genişlənməsi məsələsi ilə bağlıdır” [3, s. 26].

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Sadıqova, S. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri / S.Sadıqova. - Bakı: Elm, - 2002, s.38. - 230 Sadıqova, S. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri / S.Sadıqova. -Bakı: Elm, - 2002, s.38. – 230 s.
2. Əliyeva N. N. /Ə.Rəcəbli və Azərbaycan Nəzəri dilçiliyi/ - Elm və təhsil, - Bakı – 2017, s. 28. – 100s.
3. Məmmədov N.B. Terminlərin semantik xüsusiyyətləri //Azərbaycan terminologiyası problemləri.-Bakı: API-nin nəşri, - 1988, s. 26.

**TRADITIONS OF MULTICULTURALISM IN THE CREATIVE WORK OF ALTAY
HACIYEV**

ALTAY HACIYEV YARADICILIĞINDA MULTİKULTURALİZM ƏNƏNƏLƏRİ

EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

**Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University**

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan təsviri incəsənətində Şərq və Qərb mədəni ənənələrinin sintezinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi Altay Hacıyev yaradıcılığı araşdırılır. Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan rəssamları uzun illərdir miniatür sənəti ilə Avropa təsviri incəsənət məktəblərinin nailiyyətlərini birləşdirərək yeni bədii ifadə formaları yaradırlar. Bu kontekstdə Altay Hacıyev milli irsə söykənən, eyni zamanda multikultural dəyərləri ön plana çıxaran sənətkar kimi səciyyələndirilir.

136

Rəssamın “Xalqımızın ulduzları” silsiləsindən olan “Tomris” mövzusunda iki fərqli kompozisiyası xüsusi təhlil edilir. Bu əsərlərdə qadın qəhrəmanının həm güclü, həm də zərif obrazı yaradılmaqla, Avropa rəssamlıq metodları ilə Şərq simvolizmi üzvi şəkildə birləşdirilir. Atəşgah məbədi, yunan memarlığı elementləri, həmçinin silah atributları multikultural mühitin vizual ifadəsinə çevrilir.

Altay Hacıyevin Natəvana həsr etdiyi “Natəvan Düma ilə” əsə Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin dialoqunu simvolizə edir. Burada geyim mədəniyyəti, məkan quruluşu və işıq-kölgə həlli obrazların daxili psixologiyasını gücləndirir. Rəssamın “Nizami Gəncəvi”nin “Yeddi gözəl” poemasına əsaslanan kompozisiyalarında isə miniatür ənənələri ilə Avropa rəngkarlıq üsulları vəhdətdə təqdim olunur, bəzi motivlər “Firdovsi”nin “Şəhnamə”sindəki miniatürləri xatırladır.

Bakı mövzusunda çəkilən “Bakılı qızlar” tablosu şəhərin tolerant və çoxmillətli simasını əks etdirir. Ümumilikdə, məqalədə Altay Hacıyevin yaradıcılığı milli və Avropa təsviri sənət ənənələrinin multikultural sintezinin parlaq nümunəsi kimi dəyərləndirilir və gələcək nəsillər üçün mühüm irs olduğu vurğulanır.

Açar sözlər:Altay Hacıyev,Qarabağ,Şuşa, təsviri incəsənət

Abstract.The article examines the creative legacy of Altay Hacıyev as one of the significant manifestations of the synthesis of Eastern and Western cultural traditions in Azerbaijani visual

art. The author emphasizes that Azerbaijani painters have long combined the heritage of miniature painting with the achievements of European art schools, thereby creating new forms of artistic expression. In this context, Altay Hajiyevev is characterized as an artist who relies on national values while consistently promoting multicultural ideas.

Special attention is given to two different compositions on the theme of Tomyris from the series “Stars of Our People.” In these works, the female heroine is portrayed as both powerful and delicate, while European painting methods are harmoniously integrated with Eastern symbolism. Elements such as the Ateshgah temple, examples of Greek architecture, and symbolic attributes of weapons become visual embodiments of a multicultural environment.

The painting “Natavan with Dumas,” dedicated to Natavan, symbolizes the dialogue between Eastern and Western cultures. Here, costume, spatial composition, and the treatment of light and shadow intensify the inner psychological world of the figures. In his works inspired by the “Seven Beauties” poem of Nizami Ganjavi, Hajiyevev unites miniature traditions with European pictorial techniques, while certain motifs recall the miniatures of Ferdowsi’s Shahnameh.

The composition “Girls of Baku” reflects the city’s tolerant and multicultural character. Overall, the article concludes that Altay Hajiyevev’s oeuvre represents a vivid example of the multicultural synthesis of national and European artistic traditions and constitutes a valuable cultural heritage to be passed on to future generations.

Keywords: Altay Hajiyevev, Karabakh, Shusha, fine art

Azərbaycan təsviri incəsənət tarixinə nəzər yetirsək daima qərb və şərq ənənələrinin sintezini görə bilərik. Rəssamlarımızın xarici ölkələrə etdiyi ezamiyyətlər zamanı, yaratdıqları silsilə əsərlərdə texnika, üsul, ənənə və müasirlik kompozisiyaların bitkinliyini tamamlayır. Miniatur ənənələrimizin və Avropada olan müxtəlif təsviri incəsənət cərəyanlarının bir-birinə uyğunlaşdırılaraq həll edilməsini tez-tez görə bilərik. V.Səmədova “Stokholm”, M.Abdullayev “Hindistan”, N.Əbdürrəhmanov “Venesiya” və başqa sənətkarlarımızın xarici ölkələrə həsr etdikləri silsilə tabloları veduta janrının xüsusi metodlarını görə bilərik. Təkcə bu silsilə əsərlərlə kifayətlənməyən rəssamlarımız yaradıcılıqlarında portret janrında da multikultural baxışlarıyla seçilir. Öz yaradıcılığında miniaturə və Avropa ənənələrinin vəhdətini yaradaraq bir-birindən maraqlı tablolar yaradan sənətkarlarımızdan biri də xalq rəssamı Altay Hacıyevdir.(1931-2019)

Rəssam məşhur qrafika ustası Əmir Hacıyevin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Qarabağ mühiti və onun atası, xalası teatr rəssamı Bədurə Əfqanlı kimi sənətkarlar Altay Hacıyev kimi bir rəssamın yetişməsində mühüm rol oynadı. 2001-ci ildə keçirilən “Xalqımızın ulduzları” silsiləsini xüsusilə qeyd etməliyik. Bu silsiləyə daxil olan maraqlı əsərlərdən biri “Tomris” obrazıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa rəssamları Rubens, Rembrandtın əsərlərində bəzi tədqiqatçılar Tomrisi Məryəm ana kimi təqdim edirlər. Altay Hacıyevin yaratdığı birinci kompozisiyanın (Şəkil 1) mərkəzində öz geyimi, daxili aləmi ilə seçilən qadın, qəhrəman obrazı yaradılmışdı, sanki həmin tarixi hadisə tamaşaçının gözü qarşısında bir daha canlandırılır. Kompozisiyadakı dinamika, obrazların daxili psixoloji aləmi rəssam tərəfindən

açıqlanmışdı. Əsər çoxfıqurlu olmaqla yanaşı, Avropa rəssamlarının təsviri sənət metodlarına bənzəyir.

Digər bir əsərdə isə (Şəkil 2) Tomris incə, zərif, bir xanım kimi təsvir edilmişdi. At, dəbilqə, qılıncın simvolik olaraq əks etdirilməsi, qadın qəhrəmanın zərifliyi ilə ziddiyyət təşkil edir. Rəssam burada Qərb və Şərq memarlığını xüsusilə vurğulamışdı. Atəşgah məbədi və yunan memarlıq nümunəsi fon qismində bu əsəri tamamlayır. Hər iki obraz ikonoqrafik təhlil metodunun nəzəri və praktik xüsusiyyətindən sənətşünaslıq üçün əsas təhlil mövzudur. ” Xalqımızın ulduzları “ silsiləsindən “Tuti Bikə”, “Ağa Bəyim Ağa”, “Aşıq Pəri” və b. əsərləri diqqətə layiqdi.

Şəkil 1. Tomris (kətan, yağlı boya, 2001)

Şəkil 2. Tomris (karton, sulu boya)

Altay Hacıyev yaradıcılığında Natəvana həsr etdiyi silsilə əsərlərdə mühüm yer tutur. “Natəvan Düma ilə” (şəkil 3) adlı tablosunda şərq və qərbin əsas qəhrəmanının şahmatgəynaması səhnəsi canlandırılmışdı. Rəssam burada geyim mədəniyyətindən, məkan və təsviri incəsənət metodlarından ustalıqla istifadə etmişdi. Işıq-kölgə isə qəhrəmanların üzərinə əks etdirilərək, sanki təzad, blik (ləkə) rolunu oynayır. Daxili psixoloji aləm və mimikaların verilməsi bu əsəri tamaşaçının gözü qarşısında bir daha məşhur mövzunun multikultural dəyərinin başa düşülməsi üçün asanlaşdırır.

Şəkil 3. “Natəvan Düma ilə” (kətan, sulu boya, pastel, 2000)

Rəssamın yaradıcılığında məşhur şairlərin əsərlərinə çəkilmiş kompozisiyalarda mühüm yer tutur. Nizami Gəncəvinin 7 gözəl poemasına həsr etdiyi “ Bəhram Gurun 7 gözəl ilə” multikultural mövzusuna özünəməxsus yanaşmasını xüsusilə qeyd etməliyik. Silsiləyə daxil olan maraqlı tabloulardan biri olan “ Bəhram Gur Fitnə ilə ovda” (Şəkil 4) əsərində milli və qərb təsviri sənət metodlarından ustalıqla istifadə edilmişdi. Mənzərə önündə təsvir edilən ov səhnəsi miniatürlərimiz üçün ənənəvi süjetdir. Soyuq və isti rənglərin vəhdəti, məkan və perspektivanın qurulması kompozisiyada bitkinlik yaradır. Ov etmə səhnəsində kişi və qadın bərabərliyi, dinamika, rəngin ritmik olaraq təkrarlanmasını xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Nizaminin multikultural məzmunlu mövzusunu öz kətanına köçürən rəssam, rənglərin axıcılığını, ceyranın ov edilməsini, bütün bu təsvirləri nəzərdən yetirsək Firdovsinin məşhur “Şəhnaməsi”ndəki miniatürlərlə səsleşdiyini görə bilərik.

139

Şəkil 4. “Bəhram Gur Fitnə ilə ovda” (Kətan, yağlı boya, 2002)

Altay Hacıyevin yaradıcılığında Bakıya həsr etdiyi tolerant baxışlı kompozisiyalarıda yaradıcılığında mühüm yer tutur. Qədim və müasir Bakının memarlığının monumental şəkildə əks etdirilməsi tamaşanın diqqətini cəlb edir. Rəssamın “Bakılı qızlar” (Şəkil 5) kompozisiyasında Bakının simvolu sayılan Qız qalasının qarşısında, sanki qırmızı parçalardan qurulmuş üç gənc qız təsvir edilmişdi. Dairəvi formada “ağırlaşdırma” metodundan bu əsərdə istifadə edilmişdi. Azərbaycanlı qız öz başındakı örtüyüylə, utancaqlığı və əsl şərq xanımına məxsus olan baxışlarıyla seçilir. Sənətkar burada rus və erməni qızını əks etdirərək doğma Bakımızın tolerant şəhər olduğunu bir daha vurğulayır.

Şəkil 5. “Bakılı qızlar” (kətan, yağlı boya, 2005)

Altay Hacıyev yaradıcılığı milli və Avropa təsviri sənət ənələrinin multikultural sintezi kimi bir irs kimi qiymətləndirilərək gələcək nəsillərə ötürülməlidir.....

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

- 1 Наджафов М. Алтай Гаджиев, Баку, Ишыг, 1974
- 2 Керимова С. Творческий путь Эмира Гаджиева , Elmi axtarışlar, XXIV, AMEA, Folklor İnstitutu , Bakı, Səda-2006, s.162-166. Adiloğlu Nəş., Bakı, 2001, 179 s
- 3 Əliyev Z. Azərbaycanın Xalq Rəssamı Altay Hacıyev, Bakı, 2011, 143s.

EGYPTIAN MOTIFS IN THE WORKS OF AZERBAIJANI PAINTERS
AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA MİSİR MOTİVLƏRİ

EMİL RAUL OĞLU AĞAYEV

Teacher of the subject combination commission "Art and physical education" of the
Azerbaijan State Pedagogical College under the Azerbaijan State Pedagogical
University

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan–Misir multikultural mədəni əlaqələrinin təsviri sənətimizdə əksi araşdırılır. Qeyd olunur ki, Azərbaycanın xarici siyasətində mühüm istiqamətlərdən biri müxtəlif ölkələrlə qurulan diplomatik və mədəni münasibətlərdir. Qərb və Şrq sivilizasiyalarının qovşağında yerləşən Azərbaycan multikultural dəyərlərə sadıq qalaraq digər xalqların mədəni irsinə hörmətlə yanaşmışdır. Bu baxımdan Misirlə əlaqələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır və iki ölkə arasındakı dostluq münasibətləri rəssamlarımızın yaradıcılığında öz bədii əksini tapmışdır.

Məqalədə Azərbaycan rəssamlarının Misirə həsr olunmuş əsərləri təhlil edilir. Xalq rəssamı Cəmil Müfidzadənin 2006-cı ildə təqdim etdiyi “Misir təəssüratları” silsiləsi bu baxımdan xüsusi yer tutur. Silsilədə Misirin qədim memarlıq abidələri, piramidalar, səhralar, dəvələr və gündəlik həyat səhnələri bədii-estetik həllini tapmışdır. “Səyahətçilər”, “Gizada ‘taksi’ dayanacağı”, “Daimi dostlar”, “Namaz vaxtı” kimi əsərlər Misir həyatının koloriti və fəlsəfi məzmununu əks etdirir.

Eyni zamanda Tahir Salahovun “Sfinks”, Hafiz Məmmədovun “Luksorda məbəd” və Nadir Əbdürrəhmanovun “Qızmar gün” əsərlərində Misirin tarixi-mədəni simvolları obrazlı şəkildə təqdim olunmuşdur. Avangard üslubun nümayəndəsi Mirnadir Zeynalov isə Misirə yürüş” və “Misir mənzərəsi” əsərlərində qədim ölkənin simvollarını müasir bədii yanaşma ilə ifadə etmişdir.

Nəticə olaraq, Azərbaycan–Misir multikultural mədəni əlaqələri təsviri sənətimizdə zəngin mövzu dairəsi formalaşdırmış və gələcək yaradıcılıq axtarışları üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Misir, təsviri incəsənət, rəssamlıq, multikulturalizm

Abstract. The article explores the reflection of Azerbaijan–Egypt multicultural cultural relations in Azerbaijani fine arts. It is emphasized that one of the key directions of Azerbaijan’s foreign policy is the establishment of diplomatic and cultural relations with various countries. Located at the crossroads of Western and Eastern civilizations, Azerbaijan has remained committed to multicultural values and has shown respect for the cultural heritage of other

nations. In this context, relations with Egypt are of particular importance, and the friendship between the two countries has found artistic expression in the works of Azerbaijani painters.

The study analyzes artworks dedicated to Egypt by Azerbaijani artists. People's Artist Cəmil Müfidzadə's series "Egyptian Impressions," presented in 2006, occupies a special place in this regard. The series artistically reflects Egypt's ancient architectural monuments, pyramids, deserts, camels, and scenes of everyday life. Works such as "Travelers," "Taxi Stop in Giza," "Eternal Friends," and "Time for Prayer" convey the colorfulness and philosophical depth of Egyptian life.

In addition, Tahir Salahov's "Sphinx," Hafiz Məmmədov's "Temple in Luxor," and Nadir Əbdürrəhmanov's "Scorching Sun" vividly present Egypt's historical and cultural symbols. The avant-garde artist Mirnadir Zeynalov expressed the ancient country's imagery through a modern artistic approach in his works "Campaign to Egypt" and "Egyptian Landscape."

In conclusion, Azerbaijan–Egypt multicultural cultural relations have formed a rich thematic field in Azerbaijani fine arts and created broad opportunities for future artistic exploration.

Keywords: Azerbaijan, Egypt, fine arts, painting, multiculturalism.

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas uğurlarından biri xarici ölkələrlə olan diplomatik münasibətləridir. Multikultural ənənələrin uğurla inkişaf etdiyi ölkəmizdə digər xalqların mədəni irsinə hörmətlə yanaşılır. Qərb və şərq sivilizasiyalarının birləşdiyi kəsişmədə Azərbaycan incəsənət, mədəniyyətin inkişafına da öz töhfələrini vermişdir. Multikultural mədəni əlaqələrin, uğurlu siyasi münasibətlərin tarixən geniş yayıldığı ölkələr sırasında Misirin adını xüsusilə vurğulamalıyıq. Hər iki ölkənin dostluq əlaqələri təsviri sənətimizdə rəssamlarımız tərəfindən maraqlı kompozisiyalarla təqdim edilmişdi. Misirin memarlığı, tarixi, sənət əsərləri sənətkarlarımızın diqqət mərkəzində olmuşdur.

Xalq rəssamı Cəmil Müfidzadə 2006-cı ildə Bakıda sənətsevərlərə təqdim etdiyi "Misir təəssüratları" silsiləsi onun dünyanın qədim memarlıq möcüzələri ilə zəngin ölkəyə yaradıcılıq səfərinin nəticəsi idi. Silsilənin 2006-cı ildə təqdimatı zamanı maraqlı xüsusiyyətlərdən biri ekspozisiyaya xəttatlıq nümunəsi daxil edilmişdir. Belə ki, salona daxil olan tamaşaçıları ərəb qrafikası ilə yazılmış "Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə" müqəddəs kəlamı qarşılayırdı. Silsiləyə daxil olan hər bir əsər tamaşaçıları Misirə səyahət etdirir. "Səyahətçilər" əsərində yorğun insanlar dəvələrin üzərində uzun səfərlərini davam edirlər, qızmar günəş isə onları müşayət edir. XXI əsrin taksilərini isə rəssam "Gizada "taksi" dayanacağı" əsərində təqdim edir. Misirlilərin pramidaları, dəvələrin sahibinin maraqlı obraz həllinə əsaslanması şərq ölkəsinin mədəniyyətinin əsas simvollarıdır. Cəmil Müfidzadə "Daimi dostlar" və "İki dost" kompozisiyalarında fəlsəfi ideya insanın yaxın dostu olan dəvənin təsvir elementləri canlandırılmışdı. "Doğma musiqi", "Tənha yolçu", "Ziyarətçilər", "Müqəddəs şəhər", "Namaz vaxtı", "Şəhzadə", "Karvan", "Şahmat", "Doğma yerlər", "Gənc bədəvilər" əsərlərinin hər biri özündə Misir təəssüratlarını birləşdirir.

İll 1. Cəmil Müfidzadə “Daimi dostlar” (2004)

Tahir Salahovun “Sfinks” (1972), Hafiz Məmmədov “Luksorda məbəd” (1959), Nadir Əbdürrəhmanov “Qızmar gün” (1959) əsərləri də ideya məzmun, süjet rəngarəngliyi ilə Misir mədəniyyətini təqdim edir.

İll 2. Hafiz Məmmədov “Luksorda məbəd” (1959)(kətan, yağlı boya 70x50 sm)

Avanqard istiqamətin görkəmli nümayəndəsi Mirnadir Zeynalov “Misirə yürüş” (2012) əsərində qədim tarixi ilə seçilən ölkənin simvolları təqdim edilmişdi. Karton üzərində, tuş, akril texnikaları ilə “Misir mənzərəsi” (2010) kompozisiyası rəng, perspektiv təsvir həllinə əsaslanmışdı.

İll 3. Mirnadir Zeynalov “Misir mənzərəsi” (2010)(karton, akril, tuş, 50x70 sm)

Azərbaycan-Misir multikultural mədəni əlaqələri gələcəkdə də inkişaf edərək rəssamlarımız üçün yeni imkanlar yaradacaq.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Əliyev Z. “Cizgilərə hopan ömür” //Bakı Oskar 2011// 275 s
2. Müzəffərli D. “Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan” //Bakı 2016 // 119 s

SÖZLƏRİN SEMANTİK CƏHƏTİNİN MƏNİMSƏDİLMƏSİ YOLLARI

MƏMMƏDOVA KÖNÜL ƏLƏDDİN QIZI

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ADPU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrası

<https://orcid.org/0000-0001-8664-4912>

Açar sözlər: semantik istiqamət, fəal və passiv lüğət, orfoqrafik istiqamət, orfoepik istiqamət, termin, lüğət fondu

Şəxsiyyət üçün zəruri hesab edilən lüğət fondu məktəbəqədər dövrdə yaranır, ümumtəhsilin ilk səviyyəsindən başlayaraq Azərbaycan dili dərslərində sistemli fəaliyyət nəticəsində formalaşır, yuxarı siniflərdə isə təkmilləşir. Bu proses yeni sözlərin mənimsədilməsi fonunda təşkil olunur. Kiçikyaşlı məktəblilərə çətin sözləri öyrədərkən orfoqrafik-orfoepik istiqamət üzrə işlərin düzgün təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çünki uşaq hansısa kəlmənin mənasını bilməsə də, onu əvvəlcə eşidərək hafizəsində saxlayır və dinlədiyi kimi yazıda ifadə etməyə çalışır. Təbii ki, şagird orfoqrafik və orfoepik qaydalara lazımi qədər (Azərbaycan dili fənn kurikulumu çərçivəsində) bələd deyilsə, yeni sözün yazılışını və tələffüzünü eyniləşdirir.

İşin düzgün təşkili üçün 3 istiqaməti əsas götürmək vacibdir:

1. Semantik istiqamət;
2. Orfoqrafik istiqamət;
3. Orfoepik istiqamət.

İbtidai sinif şagirdləri həm aktiv, həm də passiv lüğət fonduna daxil olan sözlərin istifadəsi zamanı nisbətən çətinlik çəkir. Buna səbəb dilimizdəki sözlərin müəyyən qisminin yazılışı və deyilişi arasındakı fərqlərdir. Uşaq səsləri, hərfləri öyrəndikcə yeni sözlər yaratmağa və ya əvvəllər nitqində işlətmədiyi ifadələrdən istifadə etməyə başlayır. Lakin səsləndirdiyi formanın yazılışda səhv kimi götürüldüyünü görən şagird əvvəlcə böyük çaşqınlıq yaşayır. Çünki hələ onlar orfoqrafik, orfoepik qaydalardan tam məlumatlı deyillər.

İbtidai siniflərin Azərbaycan dili dərslərində kiçikyaşlı məktəblilərə, nisbətən, mürəkkəb görünən sözlərin mənimsədilməsi zamanı semantik baxımdan çətinlik törədən sözlər sırasında terminlər əsas yer tutur. Termin - sözdür, lakin hər bir söz termin deyildir. Onlar elmi dilin əsasını təşkil edir və elmi üslubda dəqiq mənada işlənməsi zəruridir. Terminlərin ümumişlək

sözlərdən fərqi budur ki, onların mənası hamıya anlaşıqlı olmur. Bununla belə, termin ilə adi söz arasında qəti və keçilməz hədd qoymaq çətinidir. Bizim şəraitdə, bir çox terminlər gündəlik adi sözlərə çevrilir, adi məişət sözləri sırasına keçir. Bütün bu kimi terminlər -sözlər getdikcə xalq malı olur, bir sıra terminlərin isə adi məişət sözlərinə çevrilməsi prosesi davam edir. Terminologiya olmadan lüğət tərkibini zənginləşdirmək mümkün deyildir. Terminologiya dedikdə, yalnız elm və texnikanın ayrı-ayrı sahələrinə aid adlar və sözlər deyil, eyni zamanda inkişafı ilə bağlı meydana çıxan məfhumları ifadə etmək üçün dildə yaradılan bütün yeni sözlər nəzərdə tutulur. Termin elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq törəyən sözdür.

Şagirdlərə yeni sözlərin mənimsədilməsi prosesi yalnız bir istiqamətli fəaliyyətlə məhdudlaşdırılmamalıdır. Ola bilsin ki, uşaq hər hansı kəlməni əvvəllər eşidib, lakin məzmununu dərk etməyib. Belə halda nitqin kəmiyyətcə zənginləşdirilməsi ona tanış olan sözün semantikasının mənimsədilməsi yönündə iş aparmaqla həyata keçirilməlidir. Kəmiyyətcə zənginləşmə çoxşaxəli proses olduğundan müəllim situasiyaya görə seçim etməyi bacarmalıdır. Nitqin yeni və tanış olmayan sözlər hesabına kəmiyyətcə zənginləşdirilməsi keyfiyyətcə genişləndirilməsindən uzaqda aparıla bilməz. Onlar bir-birilə əlaqəli olduqlarından, həmçinin vahid prosesin tərkib hissələrikimi eyni dərəcədə əhəmiyyətli və zəruridirlər.

Nitqin keyfiyyətcə zənginləşdirilməsi dedikdə, tanış sözlərin semantik baxımdan dəqiqləşdirilməsi, dialekt, şivələrə ekvivalent kimi aktiv lüğətə daxil edilməsi, bir-birinə bənzəyən sözlərin oxşarlığının açıqlanması, sözlər arasında əlaqələrin qurulması nəzərdə tutulur.

Fəal və qeyri-fəal lüğəti fərqləndirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, sözü mənimsəmək onun yalnız mənasını qavramaqdan ibarət deyil, əsas göstərici hər bir kəlmənin nitqdə düzgün və məqamına uyğun istifadə olunmasıdır. Şagird sözlərin mənasını anlayıb nitqində düzgün istifadə edirsə, deməli, həmin kəlmə aktiv bazaya keçir və nitqində rahatlıqla işlədir. Əgər sözlər yalnız eşitmə və görmə kodlaşması şəklindədirsə, onda passiv bazada qalır. Belə kəlmələrin nitqdə istifadə ehtimalı çox aşağıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin fəal və passiv lüğət bazası arasında keçilməz sərhəd yoxdur, mobil davamlılıq var, aktiv bazanın tərkibi yeni, tanış olmayan, çətin sözlərin hesabına, yəni qeyri-fəal fonddan keçməklə genişlənir. Müəllimin vəzifəsi həmin prosesi tənzimləmək, idarə və təşkil etməkdən ibarətdir. Öyrədən öncədən məqsədyönlü fəaliyyət planı qurmalıdır. Bunu lüğət üzrə işin tərkib hissəsi kimi həyata keçirmək daha məqsəduyğundur:

- İbtidai sinif şagirdlərinin dilimizin lüğət fonduna yiyələnmələrini təmin etmək;
- Eyni sözün mənası, semantikasi üzərində iş aparmaq;

- Kiçikyaşlı məktəblilərə tanış olan kəlmələrin, anlayışların mənasının dəqiqləşdirilməsi istiqamətində iş qurmaq;
- Şagirdlərin sözün üslubi vəzifəsini dərk etməsi və nitqində ondan faydalanmaq vərdişinin formalaşdırılması üzrə iş aparmaq;
- Kiçikyaşlı məktəblilərin söz bazasının fəallaşdırılması istiqamətində iş aparmaq;
- Uşaqları səhvləri üzərində iş aparmağa yönləndirmək və s.

Prosesin daha uğurlu nəticələnməsi üçün semantik istiqamət digərləri ilə vəhdətdə təşkil edilməlidir. Belə ki, çətin sözlərin orfoqrafik, orfoepik baxımdan mənimsədilməsi görülən pedaqoji işləri tamamlamaq, onlara yekun vurmaq xarakteri daşıyır.

**THE IMPACT OF SOCIAL PROJECTS AND VOLUNTEERING ON CIVIC
EDUCATION**
**SOSIAL LAYİHƏLƏRİN VƏ KÖNÜLLÜLÜK FƏALİYYƏTİNİN VƏTƏNDAŞLIQ
TƏRBIYƏSİNƏ TƏSİRİ**

EMİLYA HÜSEYNOVA

**Akademik Həsən Əliyev küçəsi 104, Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti, Ümumi
pedaqogika kafedrası, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ORCID: 0009-0003-4470-5440**

Özet

Bugünkü sürətlə inkişaf edən cəmiyyətdə gənc nəsildə vətəndaş iştirakının inkişafı xüsusilə aktualdır. Vətəndaş təhsilinin effektiv vasitələrindən biri tələbələrin sosial layihələrdə və könüllü fəaliyyətlərdə iştirakıdır. Bu aktivlik formaları sosial məsuliyyətin, təşəbbüskarlığın və aktiv vətəndaşlıq hissinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Sosial layihələr sosial əhəmiyyətli problemlərin həllinə yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyətlərdir. Məktəblilərin və tələbələrin bu cür layihələrin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirakı onların əməkdaşlıq bacarıqlarını, komandada işləmək, fəaliyyətlər planlaşdırmaq və qərar qəbul etmək bacarığını inkişaf etdirməsinə kömək edir. Sosial təşəbbüslərin həyata keçirilməsi yolu ilə tələbələr cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə praktik təcrübə qazanırlar ki, bu da vətəndaş şüurunun inkişafına və öz fəaliyyətlərinin sosial əhəmiyyətini anlamağa kömək edir.

Könüllü fəaliyyətlər həmçinin vətəndaş təhsilində mühüm rol oynayır. Onlar empatiya, humanizm, məsuliyyət və başqalarına kömək etmək istəyi kimi şəxsi keyfiyyətləri inkişaf etdirir. Könüllü proqramlarında iştirak tələbələrə sosial cəhətdən faydalı fəaliyyətlərin əhəmiyyətini dərk etməyə imkan verir və sosial problemlərin həllində iştirakı hissəsi aşılayır.

Təhsil təcrübəsində sosial layihələr və könüllü fəaliyyətlər müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilə bilər: ekoloji kampaniyalar, xeyriyyə tədbirləri, ictimai təşəbbüslərdə iştirak, sosial cəhətdən həssas qruplara yardım və məktəb və tələbə könüllü təşkilatlarının fəaliyyəti. Bu fəaliyyət formaları aktiv həyat tərzini və vətəndaş iştirakı bacarıqlarının inkişafına töhfə verir.

Təhsil müəssisələri sosial və könüllü fəaliyyətlərin təşkilində, tələbələrin sosial əhəmiyyətli təşəbbüslərdə iştirakı üçün şərait yaratmaqda xüsusi rol oynayır. Müəllimlərin və təhsil müəssisələrinin dəstəyi tələbələrə güclü dəyər yönümlərinin və vətəndaş məsuliyyətinin inkişafına kömək edir.

Beləliklə, sosial layihələrdə və könüllü fəaliyyətlərdə iştirak tələbələrdə vətəndaş mədəniyyətinin və sosial iştirakın inkişaf etdirilməsində mühüm amildir. Bu fəaliyyətlər vətəndaş kimliyinin inkişafına, mənəvi dəyərlərin möhkəmləndirilməsinə və gəncləri cəmiyyətdə fəal iştiraka hazırlamağa kömək edir.

Açar sözlər: vətəndaş təhsili, sosial layihələr, könüllü fəaliyyətlər, vətəndaş iştirakı, sosial məsuliyyət, gənclər, vətəndaş mədəniyyəti.

Abstract

In today's rapidly evolving society, the development of civic engagement in the younger generation is particularly pressing. One effective means of civic education is student participation in social projects and volunteer activities. These forms of activism create favorable conditions for the development of social responsibility, initiative, and active citizenship.

Social projects are purposeful activities aimed at solving socially significant problems. The participation of schoolchildren and students in the development and implementation of such projects helps them develop collaboration skills, the ability to work in a team, plan activities, and make decisions. Through the implementation of social initiatives, students gain practical experience interacting with society, which contributes to the development of civic consciousness and an understanding of the social significance of their own activities.

Volunteer activities also play an important role in civic education. They foster personal qualities such as empathy, humanism, responsibility, and a willingness to help others. Participation in volunteer programs allows students to recognize the importance of socially beneficial activities and instills a sense of involvement in solving social problems.

In educational practice, social projects and volunteer activities can be implemented through various means: environmental campaigns, charitable events, participation in public initiatives, assistance to socially vulnerable groups, and the activities of school and student volunteer organizations. These forms of activity contribute to the development of an active lifestyle and civic participation skills.

Educational institutions play a special role in organizing social and volunteer activities, creating conditions for student engagement in socially significant initiatives. Support from teachers and educational institutions helps students develop strong value orientations and civic responsibility.

Thus, participation in social projects and volunteer activities is an important factor in fostering civic culture and social engagement in students. These activities contribute to the development of civic identity, strengthen moral values, and prepare young people for active participation in society.

Keywords: civic education, social projects, volunteer activities, civic engagement, social responsibility, youth, civic culture.

MULTICULTURALISM AS THE MAIN ISSUE IN POLITICAL AND INTELLECTUAL DISCOURSE

SIYASAL VE ENTELEKTÜEL SÖYLEMDE TEMEL BİR MESELE OLARAK MULTİKÜLTÜRALİZM

ASMAR EMİNLİ

Master's degree student
Azerbaijan State Pedagogical University
ORCID ID: 0009-0003-9864-3732

ÖZET

Azerbaycan, tarihi İpek Yolu üzerinde yer alarak uzun yıllar boyunca farklı medeniyetlerin kesişim noktası olmuştur. Bu coğrafyada ulusal-kültürel çeşitlilik yüzyıllar içinde gelişmiş, farklı millet ve dini inançlara mensup insanlar barış, güvenlik ve karşılıklı anlayış içinde yaşamıştır. Hoşgörü, barışçıl birlikte yaşam ve karşılıklı saygı geleneği, bugün multikültüralizm olarak adlandırdığımız yaşam biçiminin oluşmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bu bağlamda, Bakü Uluslararası Multikültüralizm Merkezi'nin kurulması, Azerbaycan'ın bu ilkelere modern dönemde de bağlılığının bir göstergesidir.

Bu makale, multikültüralizm teorisinin dengeli bir analizini sunarak hem temel tanımını açıklamakta hem de çok kültürlü toplumların karşılaştığı zorlukları ele almaktadır. Multikültüralizm, özünde kültürler arasında eşitliği savunur; kapsayıcılık, önyargısızlık ve farklı ırksal ile etnik gruplar arasında eşit statü ilkelerine dayanır. Bu tartışmanın merkezinde eşitlik ve aidiyet kavramları yer alır. Bu değerler, herhangi bir organize toplumda farklı etnik kökenlere sahip bireylerin saygı ve onurla muamele görmesini, dışlanmaya karşı korunmasını ve ortak bir sosyal sistemin eşit üyeleri olarak kabul edilmesini sağlar.

Bu perspektiften bakıldığında makale, çok kültürlü toplumlarda eşit saygı, onur ve kimliğin tesadüfî olmadığını; aksine adil bir toplumsal düzenin ilkeleri aracılığıyla sistemli bir şekilde güvence altına alındığını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: multikültüralizm, politik söylem, entelektüel tartışma, kültürel çeşitlilik, çoğulculuk, kimlik, vatandaşlık, hoşgörü

ABSTRACT

Azerbaijan, situated on the historical Silk Road, has long served as a convergence point of civilizations, where national-cultural diversity developed over centuries and representatives of different nations and confessions existed in peace, security, and mutual understanding. This enduring tradition of tolerance, peaceful understanding, and mutual respect has conditioned the existence and sustainability of what we today call multiculturalism, which has become an irreplaceable way of life in the country. The establishment of the Baku International Multiculturalism Center stands as an example to Azerbaijan's continued commitment to these principles in the modern era.

This article provides a balanced analysis of the theory of multiculturalism, presenting its core definition while addressing the challenges faced by multicultural societies. Multiculturalism fundamentally demands equality among cultures, focusing on inclusion, the absence of prejudice, and equal status across racial and ethnic groups. Central to this discussion are the ideas of equality and belonging, values that, within any organized society, ensure that people of diverse ethnic backgrounds are treated with respect and dignity, protected from exclusion, and recognized as equal members of a shared social system.

Through this perspective, the article argues that in multicultural societies, equal respect, dignity, and identity are not incidental, but are structurally guaranteed through the principles of an equitable social order.

Keywords: multiculturalism, political discourse, intellectual debate, cultural diversity, pluralism, identity, citizenship, tolerance

INTRODUCTION

There are ideas that begin as administrative solutions and end up reshaping the way entire societies think about themselves. Multiculturalism is one of them. What started, in the late 1960s, as a relatively modest policy response to the cultural claims of immigrant communities has since expanded into one of the most contested and consequential frameworks

in contemporary political and intellectual life. It sits at the intersection of debates about nationhood and belonging, about the limits of liberalism, about the proper relationship between the state and the communities it governs. To understand why multiculturalism has become so central to these debates. It is necessary to examine both what the concept claims and what it has come to represent.

Any serious engagement with multiculturalism must begin with culture itself, since the term's political force depends entirely on why culture matters to people. Culture is not simply a set of customs inherited passively from one generation to the next. It is the medium through which individuals orient themselves in the world such as a system of shared meanings, values, and practices that shapes how people interpret their experiences, form their identities, and relate to others. The word derives from the Latin *cultura*, rooted in *colere* which means to cultivate, to tend. That etymology is revealing: culture is not a possession but a practice, something that requires active maintenance and collective effort. This is why its disruption registers as a genuine harm, not merely an inconvenience. Political philosophy has been slow to take this seriously, but multiculturalism has forced the issue onto the agenda.

The formal entry of multiculturalism into mainstream political discourse can be traced to the early 1970s, when Canada and Australia became the first states to adopt it as explicit government policy (Rattans, in Antonsich, 2016). Both countries were grappling with the consequences of large-scale immigration and the inadequacy of older assimilationist models, which had effectively demanded that newcomers shed their cultural identities in exchange for civic membership. Multiculturalism offered an alternative like a framework in which cultural difference would be not merely tolerated but publicly recognised and institutionally supported. The political appeal was considerable.

METHOD

151

This article employs a qualitative, theoretically grounded methodology based on a systematic review of the academic literature on multiculturalism. The primary analytical approach is conceptual analysis, which involves the careful examination of key terms, distinctions, and arguments advanced by major thinkers in the field. Sources were selected to represent a range of positions within the debate, including liberal, communitarian, postcolonial, and critical perspectives, in order to map the intellectual terrain comprehensively rather than advocate for a single viewpoint.

Secondary sources consulted include foundational texts in political philosophy and multicultural theory, including works by Kymlicka, Barry, Benn Michaels, and Fraser, as well as empirical studies of multicultural policy implementation in Canada, Australia, and other contexts. The Azerbaijan case is treated as an illustrative example, drawing on historical and institutional evidence to demonstrate that multicultural accommodation is not exclusively a Western liberal phenomenon but a response to conditions that diverse societies across different geopolitical contexts have had to address.

The article does not present original empirical data. Its contribution is analytical: it synthesises existing debates to clarify what is genuinely at stake in disputes over multiculturalism, distinguish it from related concepts such as diversity and assimilationism, and identify the conditions under which multicultural frameworks are more or less likely to achieve their stated aims. This approach is appropriate for a theoretical intervention intended to advance conceptual clarity within a field characterised by persistent definitional confusion.

FINDINGS

The intellectual debate that multiculturalism has generated is as rich as it is unresolved. On one side stand those who argue, following thinkers like Kymlicka (Barry, 2001), that liberal democracy cannot be indifferent to culture, because culture is the precondition of meaningful freedom. If individuals can only make genuinely autonomous choices within a cultural context that gives those choices significance, then protecting that context is not a concession to group interests but a requirement of individual liberty. On the other hand, critics such as Barry (2001) contend that this logic leads toward a problematic prioritizing of group rights over individual ones, and that a commitment to equal citizenship is ultimately incompatible with a state that treats people differently on the basis of their cultural background. Between these poles lies a vast landscape of competing positions (liberal nationalists, deliberative democrats, postcolonial theorists, communitarians) each with their own account of what a just multicultural society requires.

What makes this debate so difficult to resolve, and so politically charged, is that both sides are responding to real problems. The critics of multiculturalism are right that cultural recognition can, if poorly implemented, harden group boundaries, entrench conservative community leaders at the expense of dissenting voices within minority groups, and provide cover for practices that violate individual rights. Benn Michaels (2006) raised a further concern that the language of diversity and cultural recognition has, in many political contexts, functioned as a distraction from more fundamental questions of economic inequality. Celebrating differences, he argued, has sometimes been easier than addressing poverty, discrimination, and structural disadvantage. These are not fringe objections and they also deserve direct engagement.

Yet the defenders of multiculturalism can point to an equally compelling set of difficulties with the alternatives. Assimilationism, whatever its formal commitment to equal treatment, has a documented history of producing cultural erasure, social exclusion, and the systematic devaluation of minority identities. A political framework that is genuinely neutral between cultures has never existed and, many would argue that it does not exist. Every state embeds particular cultural assumptions in its language policies, public holidays, legal traditions, and educational curricula. The question is not whether culture will be present in political life, but whose culture it will be and on what terms. Multiculturalism, at its most intellectually serious, is an insistence that this question be asked openly rather than smuggled in under the guise of universalism.

Kymlicka's distinction between national minorities and immigrant communities has been one of the most influential contributions to this debate. National minorities, for example Indigenous peoples, long-established linguistic communities, historically rooted ethnic groups, have claims grounded in prior occupation and treaty relationships that differ in kind from the claims of recent arrivals. Immigrant communities, Kymlicka argues, have made a voluntary transition into a new social context and can be asked to accept its institutional framework, while still being granted what he terms "polyethnic rights": protections that allow them to maintain cultural practices without being excluded from civic participation. This framework has been challenged from multiple directions which some find it too restrictive, while others too permissive, but it remains one of the clearest attempts to map the terrain on which multicultural political theory must operate.

The intellectual stakes of this debate are not merely academic. Multiculturalism raises foundational questions about the nature of the political community itself. What holds a diverse society together? Is shared citizenship sufficient, or does political cohesion require a deeper cultural common ground? Benedict Anderson's concept of the "imagined community" is relevant here: nations, he observed, are held together not by face-to-face familiarity but by

shared narratives, symbols, and a sense of common fate (Anderson, Castles, 2000). The question multiculturalism poses is whether that sense of commonality can be rebuilt on more inclusive foundations whether the stories a society tells about itself can be genuinely pluralistic rather than covertly majoritarian. Different political traditions have answered this question very differently, and the disagreements are unlikely to be resolved by any single theoretical framework.

It is also important to distinguish multiculturalism from the closely related but distinct concept of diversity. Diversity is a descriptive term which refers to the empirical fact of heterogeneity within a given social space. Multiculturalism is normative that makes claims about how that heterogeneity should be engaged with, politically and institutionally. Conflating the two is a common source of confusion in public debate. A society can be demographically diverse while actively suppressing cultural difference; it can also embrace multicultural principles while remaining, in practice, relatively homogeneous. The accelerating "super-diversity" that Vertovec (Antonsich, 2016) describes the increasing complexity of contemporary migration patterns, with people arriving from an ever-wider range of origins and with an ever-wider range of legal statuses which makes the normative question more, not less, urgent. Greater diversity does not automatically generate greater mutual understanding; it can just as easily generate anxiety, competition, and conflict. Multiculturalism, as a political framework, is precisely an attempt to channel diversity in more constructive directions.

Fowers and Richardson (Banks, 1991) captured a core tension in the multicultural project when they observed that genuine cultural recognition must be accompanied by the active equalisation of opportunities across groups and that recognition without redistribution produces a hollow pluralism. This insight connects multiculturalism to a broader political debate about the relationship between identity and class, culture and economics. Nancy Fraser's distinction between recognition and redistribution has been influential here: she argues that a complete theory of social justice must address both the cultural devaluation of marginalised groups and the material inequalities that constrain their life chances. Multiculturalism, taken seriously, requires engagement with both dimensions.

Azerbaijan provides a particularly instructive case for thinking through these issues. Positioned at the crossroads of Europe and Asia along the historic Silk Road, the country has been shaped over centuries by Persian, Turkic, Russian, and Caucasian cultural currents, and has maintained communities of different faiths such as Muslim, Christian, and Jewish within its borders for generations. This is not a recent accommodation to globalisation. It is a deep structural feature of Azerbaijani society, rooted in centuries of geographic and civilisational encounters. The creation of the Baku International Multiculturalism Center represents a formal institutional commitment to extending and theorising this tradition. It is, in effect, an argument that multiculturalism is not simply a Western liberal invention but a political necessity that societies of different historical trajectories have had to work out for themselves.

CONCLUSION

The continuing centrality of multiculturalism in political and intellectual discourse reflects, above all, the intractability of the problems it addresses. Modern states are almost invariably diverse products of migration, conquest, colonial history, and the movement of peoples across borders that were drawn without much regard for the communities they divided. The aspiration to a culturally homogeneous nation-state, never fully realisable, has become increasingly untenable as demographic complexity has grown. Multiculturalism, whatever its internal tensions and contested implementations, represents an attempt to face that complexity honestly: to ask what justice requires when the people who share a political space do not share

a single cultural inheritance, and to build institutions capable of answering that question in practice.

That answer will not be the same in every context. Reactions to multiculturalism vary considerably, as Diazs observed, depending on socio-economic conditions, the political climate, and the particular histories of the groups involved (Antonsich, 2016). There is no universal formula. But the questions multiculturalism poses which are about recognition, belonging, fairness, and the terms of political membership are not questions that any democratic society can simply avoid. The intellectual debate it has generated, for all its unresolved tensions, is evidence not of the concept's failure but of its continuing importance. Engaging with it rigorously is not an optional refinement of democratic theory. It is one of the central tasks that contemporary political thought has set itself.

In the end, what the history of this debate reveals is that multiculturalism functions as a kind of diagnostic: it exposes the assumptions that political communities make about who belongs, on what terms, and at what cost to those who do not fit the dominant mould. Societies that have taken it seriously, even imperfectly, even contentiously have been forced to confront those assumptions in ways that more comfortable political frameworks allow them to avoid. That discomfort is not a reason to abandon the concept. It is, on the contrary, a sign that it is doing its job.

REFERENCES

1. Ahmadi, N. (1998). Om jaguppfattningens betydelse för tolkningar av sociala normer. In N. Ahmadi (Ed.), *Ungdom, kulturnoten, identitet*. Liber.
2. Antonsich, M. (2016). Interculturalism versus multiculturalism — The Cattle-Modood debate. *Ethnicities*, 16(3), 470–493. <https://doi.org/10.1177/1468796815604558>
3. Appiah, K. A. (1997, October 9). The multicultural misunderstanding. *The New York Review of Books*, 44(15), 30–35.
4. Banks, J. A. (1991). *Teaching strategies for ethnic studies*. Allyn & Bacon.
5. Barry, B. (2001). *Culture and equality*. Harvard University Press.
6. Benn Michaels, W. (2006). *The trouble with diversity: How we learned to love identity and ignore inequality*. Metropolitan Books.
7. Bernstein, R. (1994). *Dictatorship of virtue: Multiculturalism and the battle for America's future*. Alfred A. Knopf.
8. Canadian Heritage. (2008). *Annual report on the operation of the Canadian Multiculturalism Act*. Government of Canada. (Catalogue No. CH3- 2007).
9. Castles, S. (2000). *Ethnicity and globalization: From migrant worker to transnational citizen*. Sage.

STRATEGIES FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS AND LISTENING SKILLS IN ENGLISH LESSONS

MASTER STUDENT AYTAN HUSEYNOVA

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty of SABAH
<https://orcid.org/0009-0009-9329-0265>

ABSTRACT

The development of communication skills and listening skills in English lessons is one of the main components of the language learning process. The development of these skills, in addition to the correct use of pronunciation, grammar and vocabulary, also includes the ability of learners to listen and interact. Communication skills are not only about knowing the rules of the language, but also about developing the ability to apply it in real-life situations, to express thoughts effectively and to listen to others.

The development of listening skills is possible by strengthening the students' comprehension skills and gradually progressing them with listening tasks appropriate to different language levels. For this purpose, various listening materials are used, such as audio recordings, videos, podcasts and lectures. To increase the effectiveness of listening, students should be shown the main points to pay attention to during listening and be ensured to actively practice listening.

To develop communication skills, students are provided with interactive activities such as dialogues, discussions and role-playing games. Through these activities, students learn the social functions of language, develop their skills in interacting, arguing, defending their opinions and listening to others.

These strategies help students to be more actively and interestingly involved in the language learning process and increase their ability to communicate effectively in English in real-life situations.

Keywords: *English, communication, listening, language, strategies, dialogues, discussions, student.*

ROAD/JOURNEY CHRONOTOPE IN TURKISH AND UZBEK NOVELS

TÜRK VE ÖZBEK ROMANLARINDA YOL/YOLCULUK KRONOTOPU

DR. BAYRAM BİLİT¹

¹ Samarkand State Institute of Foreign Languages, Faculty of Eastern Languages, Department
of Near Eastern Languages, Samarkand / UZBEKISTAN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8362-4390>

Abstract

Mikhail Bakhtin's conceptualization of the chronotope (time-space) refers to a fundamental narrative construct that shapes both the aesthetic structure and the intellectual depth of a literary text. According to Bakhtin, the chronotope represents the points in the narrative where time becomes tangible within space, and space gains significance through its temporal dimension. These configurations play a critical role in determining the development of characters, the narrative rhythm, and the contextual depth of events. Within this framework, the "road/journey" chronotope emerges as a significant narrative device that functions on both literal and metaphorical levels. The journey is not merely a physical movement; it reveals the individual's transformation, confrontation with uncertainty, reckoning with the past, and orientation toward the future. In addition, themes such as social mobility, displacement, escape, and inner quest are shaped within this chronotopic structure. The road thus serves as a stage upon which the character's relationship with both personal memory and collective history is enacted.

From this perspective, the present study aims to analyze the narrative structures shaped around the "road/journey" chronotope in Turkish and Uzbek novels. In the selected texts, journeys often begin with displacement, escape, or the pursuit of a new beginning, but gradually evolve into spaces of inner transformation, sociocultural confrontation, and inquiries into belonging. This paper argues that the road/journey chronotope in these novels functions not merely as a spatial element, but as a multidimensional narrative mechanism encompassing ideological, historical, and psychological layers.

Keywords: Chronotope, Road/Journey, Turkish novel, Uzbek novel.

Özet

Mihail Bahktin'in kuramsallaştırdığı kronotop (zaman-mekân) kavramı, bir anlatının hem estetik yapısını hem de düşünsel derinliğini şekillendiren temel bir unsurdur. Bahktin'e göre kronotop, zamanın mekânda yoğunlaştığı, mekânın ise zamanla anlam kazandığı anlatı düğümlerini ifade eder. Bu yapılar, karakterlerin gelişim süreçlerinden olayların akışına ve anlatının ritmine kadar pek çok açıdan belirleyici rol oynar. Bu çerçevede “yol/yolculuk” kronotopu, hem somut hem de simgesel düzlemde işlev gören güçlü bir anlatı ögesidir. Yolculuk yalnızca fiziksel bir hareketi değil; bireyin değişimini, belirsizliklerle yüzleşmesini, geçmişle hesaplaşmasını ve yeni bir yön bulma çabasını da içinde barındırır. Bununla birlikte toplumsal değişim, sınıf atlama, kaçış ya da içsel arayış gibi temalar da bu yolculuklar aracılığıyla görünür hâle gelir. Yol, aynı zamanda karakterlerin hem kendi hafızalarıyla hem de kolektif bellekle kurdukları ilişkilerin geçtiği sahneye dönüşür.

Bu bakış açısından yola çıkan çalışmanın amacı, Türk ve Özbek romanlarında “yol/yolculuk” kronotopu etrafında şekillenen anlatı yapılarını incelemektir. Ele alınan romanlarda yolculuk, genellikle bir kaçış, göç ya da yeni bir başlangıç olarak ortaya çıkar; ancak zamanla karakterlerin iç dünyalarında yaşadıkları dönüşümleri, toplumla olan çelişkili ilişkilerini ve ait olma duygusuna dair sorgulamalarını da beraberinde getirir. Bu bildiri, yol/yolculuk kronotopunun yalnızca mekânsal bir unsur değil; aynı zamanda ideolojik, tarihsel ve psikolojik katmanlar taşıyan çok yönlü bir anlatı aracı olduğunu göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kronotop, Yol/Yolculuk, Türk romanı, Özbek romanı.

AI-DRIVEN CHANGE IN LANGUAGE EDUCATION DİL EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ ODAKLI DEĞİŞİM

MARIJA STEVKOVSKA

Associate Professor, International Balkan University, English language,
ORCID: 0000-0003-2305-4573

Özet

2020’li yıllardan itibaren dil eğitiminin giderek yapay zekâ odaklı hâle gelmesiyle birlikte dillerin nasıl öğretildiği, öğrenildiği ve değerlendirildiği önemli ölçüde dönüşmüştür. Bu çalışma, yapay zekâ ve dijital araçların dil öğrenimi üzerindeki etkisini, özellikle İngilizce dil öğretimi (ELT) bağlamına odaklanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmaların büyük bir kısmı yükseköğretimdeki öğrenenlere yoğunlaşmakta ve yapay zekânın ELT’de kullanıldığı üç temel alanı kapsamaktadır: pedagojik uygulamalar, öz-düzenleme ve dil becerileri. Bu çalışma, ayrıca teknoloji destekli dil öğrenimine ilişkin yeni terminolojinin önemini ve eğitimcilerin kolaylaştırıcı, öğrenme deneyimi tasarımcısı, dijital okuryazarlık rehberi ve yaşam boyu öğrenen rollerine doğru değişimini tartışmaktadır. Yapay zekâ sistemlerinin ELT’deki zorlukları ve riskleri yeterince raporlanmamış olsa da bu makale akademik dürüstlikle ilgili endişeler, veri gizliliği sorunları, teknolojik sınırlılıklar ve dijital kaynaklara eşitsiz erişim gibi temel sorunları ele almaktadır. Bu nedenle, öğretmenler ve uzmanlar bağlama daha duyarlı yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesini, ELT için daha özel yapay zekâ çerçevelerinin oluşturulmasını ve yapay zekâ ile değerlendirme süreçleri üzerine daha fazla araştırma yapılmasını önermektedir. Dil eğitiminin geleceği, insan öğretmenler ile yapay zekâ araçlarının iş birliği yaptığı hibrit bir modeli içerecektir. Bu modelde hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin yapay zekâ okuryazarlığına, etik ilkelere, yapay zekânın mevcut sınırlılıklarının farkında olunmasına ve teknolojilerin sorumlu ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla daha fazla araştırmaya özel önem verilecektir.

158

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, dil eğitimi, dijital araçlar, yapay zekâ okuryazarlığı.

Abstract

Since the 2020s, language education has become increasingly AI-driven, transforming how languages are taught, learned, and assessed. This article aims to examine the impact of AI and digital tools on language learning, with a focus on English language teaching (ELT). The majority of studies focus on learners in higher education and cover three key areas in which AI is being used in ELT: pedagogy, self-regulation, and language skills. The article also discusses the importance of new terminology for technology-assisted language learning, and the changing role of educators as facilitators, designers of learning experiences, digital literacy mentors, and life-long learners. Although challenges and risks of AI systems in ELT are underreported, the article addresses key challenges, including academic integrity concerns, data privacy issues, technological limitations, and unequal access to digital resources. Therefore, teachers and experts suggest more context-sensitive AI, specific AI in ELT framework, as well as more research into AI and ELT assessment. The future of language education will probably include a hybrid model where human teachers and AI tools collaborate, with a particular focus on both teachers’ and students’ AI literacy, ethical guidelines, awareness of the current limited capabilities of AI, and further research to ensure that AI technologies are used responsibly and effectively in language learning.

Keywords: Artificial intelligence, language education, digital tools, AI literacy.

1. INTRODUCTION

Artificial intelligence (AI) is transforming education worldwide, and the field of language education is no exception. AI is changing the way languages are taught, learned, and assessed. The evolution of educational technologies is evident in the integration of AI into English language teaching (ELT).

From a historical perspective, the development of digital language learning can be divided into three main phases. The first phase begins in the early 2000s, when the rise of the internet introduced tools such as emails, learning management systems (e.g., Blackboard and Moodle), and collaborative platforms such as blogs, wikis, and forums. Ten years later, around 2010, remote and hybrid learning were enabled through the advancements in mobile technology, cloud computing, and Massive Open Online Courses (MOOCs). The 2020s mark the era of AI-driven learning, which included the use of AI tools, chatbots, and immersive technologies such as virtual and augmented reality (Jiang, 2023).

In 2015, OpenAI was established, and the use of AI technologies began to accelerate rapidly. This was further strengthened with the release of advanced models such as GPT-4 in 2023 and GPT-5 in 2024. These technological advances have significantly affected and expanded the possibilities for language learning.

The aim of this article is to examine the impact of AI and digital tools on language learning, with a focus on English language teaching (ELT), and to provide recommendations for future developments in the field of AI integration in language teaching and learning.

1.1 Theoretical Framework

The theoretical framework of the use of technology in education is based on several theoretical models that explain how digital tools support learning. One of the first such frameworks is Robert Taylor's (1980) model, which proposes three primary roles of technology in learning: tutor, tutee, and tool (Taylor, 1980).

As a tutor, technology takes the role of the instructor, delivering content and guiding learners through adaptive tutoring systems. This approach reflects the behaviorist learning theory of B. F. Skinner, where learning is defined as the acquisition of knowledge through repetition, reinforcement, and feedback. Contemporary language teaching emphasizes communicative competence, yet such applications are effective for vocabulary practice, grammar revision, and autonomous learning, especially in mobile learning contexts. On the other hand, the tutee role shows the constructivist perspective, where learners actively construct knowledge by "teaching" the technology. In language education, this involves learners producing digital content, this making technology a medium for creativity, collaboration, and meaningful language use. The third role, technology as a tool, refers to situations where technology supports writing essays, editing multimedia content, accessing online resources, while communicating and interacting with other learners. This, in turn, aligns with the social constructivist theory of Lev Vygotsky, according to which learning occurs through social interaction within the Zone of Proximal Development, where learners benefit from collaboration with more knowledgeable peers.

A more recent theoretical perspective is connectivism, proposed by George Siemens, which sees learning as a process of connecting information sources, networks, and digital tools (Siemens, 2005). Knowledge is distributed across systems, including machines, and learning involves navigating and interacting with these networks. In this way, technology acts not only as a tool but also as a resource and environment that facilitate access to information and enable collaborative knowledge construction.

To summarize, these theoretical models demonstrate that technology in language education has multiple and ever-evolving roles that provide a strong foundation for examining contemporary AI-driven changes in language learning.

As a result of the current technologies in language instruction, new terms have come into existence, such as Mobile-Assisted Language Learning (MALL), Technology-Enhanced

Language Learning (TELL), and Technology-Enhanced Vocabulary Learning (TEVL), which reflect a shift toward more flexible and integrated approaches (Walker & White, 2017).

The study aims to answer the following research questions:

1. What are the trends in language education research?
2. What are the main areas of application of AI in English language teaching?
3. What challenges and risks are associated with the integration of AI in language education?

2. METHODOLOGY

The study adopts a qualitative literature review methodology in order to synthesize current trends in research on the usage of AI in language education.

2.1 Data Collection

Relevant literature was selected from peer-reviewed journal articles, reports, and academic publications on AI usage in ELT published from 2014 onwards.

2.2 Data Analysis

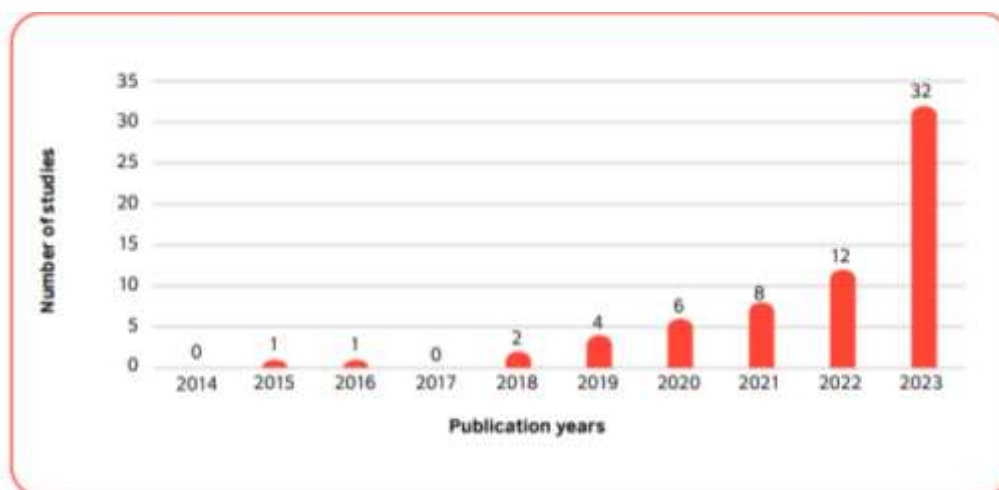
Thematic analysis was conducted, focusing on several key areas: historical development of technology in ELT; key areas of AI application; pedagogical implications; challenges and risks; and future trends and recommendations.

3. FINDINGS

The number of studies on AI in ELT has increased significantly in recent years, reflecting growing academic and practical interest. As Table 1 below indicates, the first articles on the use of AI in ELT appeared in 2015, with very slow growth until 2022, when the number started to increase significantly.

Figure 1. Change in the trend in the number of AI in ELT studies from 2014 to 2023 (Taken from Edmett., et al., 2024, pp.22, Copyright 2024 by the British Council. Reprinted with permission).

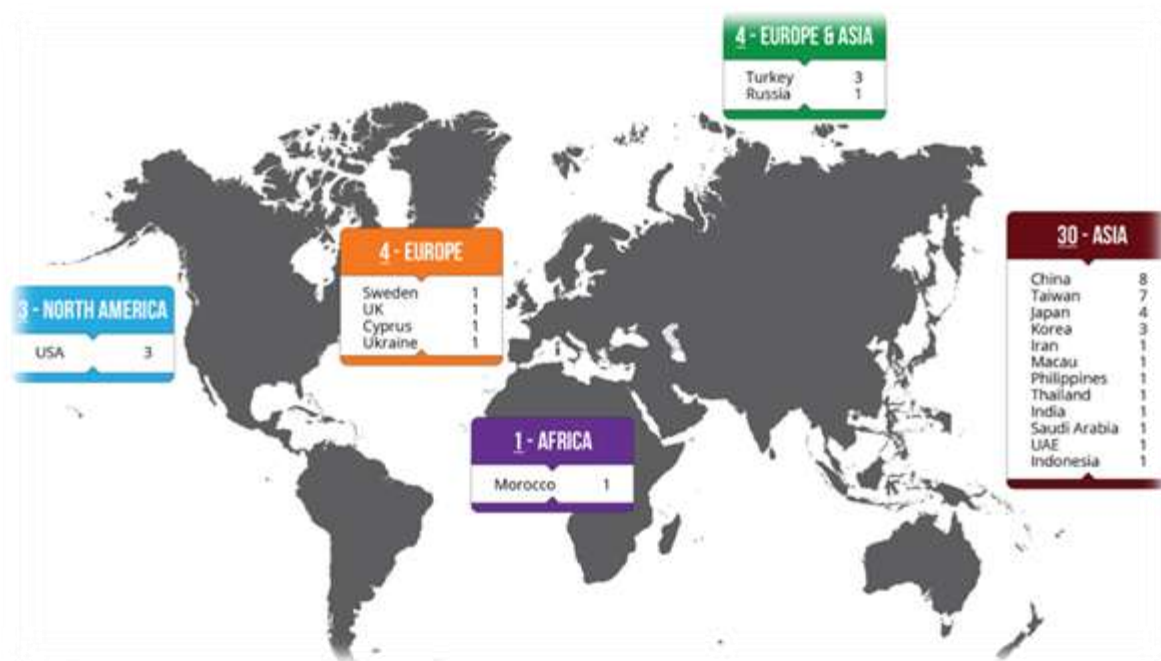
Table 1

The geographical spread of AI in ELT studies shows that Asia is at the forefront, followed by Europe, Asia, North America, and Africa (see Table 2 below). The countries where most studies come from are China, Turkey, the USA, Taiwan, and Japan. Most studies focus on learners in higher education settings (Edmett et al., 2024; Feng, 2025) .

Figure 2. Geographical spread of AI in ELT studies. (Taken from Edmett et al., 2024, pp 23, Copyright 2024 by the British Council. Reprinted with permission).

Table 2

3.1 Key Areas in which AI is used in ELT

a) Pedagogy

AI supports lesson planning, adaptive testing, automated assessment, and personalized learning experiences (Amin, 2023). However, teachers express their concerns related to ethics, equity, and academic integrity (Huertas-Abril & Palacios-Hidalgo, 2023).

b) Self-Regulation

AI tools can both support and hinder learner autonomy. While they enable goal setting and independent learning, AI can also lead to passive learners. Chu et al reported that anxiety was reduced when an AI automatic speech recognition tool was used with fifth-grade Taiwanese learners (Chu et al., 2023).

c) Language Skills Development

AI chatbots and interactive tools provide opportunities to practice English in supportive and non-judgmental environments (Annamalai et al., 2023; Hew et al., 2023).

According to Hubbard, the integration of AI has led to new teacher roles, including facilitator and guide, designer of learning experiences, mediator and coach, evaluator and data interpreter, digital literacy mentor, and lifelong learner (Hubbard, 2021).

3.2 Teachers' and experts' experience

According to a survey conducted by the British Council with 1348 teachers from 118 countries around the world, the majority of the teachers worldwide (57%) use AI tools to: create materials,

help learners practice using English (53%), create lesson plans (43%), correct learners' English (33%), grade or assess learners (23%), and only 19% use it to perform administrative tasks (Edmett et al, 2024). There is still a significant number of teachers (18%) who do not use AI tools.

Experts such as teacher educators, academicians, and CEOs of EdTech companies believe there should be domain-specific definitions for AI in ELT, and more research should be conducted into AI and assessment in ELT. This would help researchers and practitioners meet the need for a specific AI in ELT framework to address the challenges and risks that come with language learning (Edmett et al, 2024). These experts also mention that although AI can give instant feedback and response at any time, there is a growing need for a more local and context-sensitive AI. There is still some bias in AI, so teachers need to be able to critique their AI peers. Finally, they all agree that AI will not replace human teachers in the near future and may never do so.

3.3 Challenges and Risks

Despite their benefits, AI systems in ELT have several drawbacks, which have been underreported. These challenges include technical issues such as poor connectivity and AI hallucinations or incorrect responses; limited functionality in some tools (lack of natural communication with chatbots); ethical concerns (data privacy, transparency); academic misconduct (plagiarism, cheating); overreliance on AI; and inequitable access to technology.

In addition, users report fears related to lack of understanding of AI systems (how they operate and how personal information is stored and shared) and concerns about losing human interaction in learning environments and real emotions connected to learning (Viktorivna et al., 2022).

4. DISCUSSIONS, CONCLUSION, AND RECOMMENDATIONS

The findings of this study confirm that the integration of AI in English language teaching has accelerated significantly, particularly after 2022.

The study results can be used to provide answers to the three research questions.

1. The trends in language-related demonstrate a growing interest in research focusing on the impact of AI on teaching and learning languages. Namely, the rising number of publications over the last three years indicates that artificial intelligence is becoming an integral part of contemporary language education. The geographical distribution of studies shows a strong concentration in Asia, with countries such as China, Taiwan, and Japan leading research output, followed by research conducted in Europe and North America. This implies that investment in educational technology and digital innovation play a vital role in shaping research trends. However, contributions from other regions of the world are insufficient, which highlights the need for more diverse perspectives, particularly from underrepresented contexts.

2. The analysis of the main areas of application of AI in English language teaching covers three domains: pedagogy, self-regulation, and language skills. AI-supported pedagogy supports personalization of the teaching and learning process, adaptive learning, and automated assessment. These align with learner-centered approaches. However, teachers also express their concerns about ethics, equity, and academic integrity when implementing AI technologies, which means that pedagogical innovation must be accompanied by critical awareness.

Regarding self-regulation, AI has two opposite ends: on one hand, it enables independent learning and goal-setting, but on the other hand, it also encourages passivity if learners become

overly dependent on AI tools. Similarly, in terms of language skills development, tools such as chatbots offer valuable opportunities for practice in low-anxiety environments, yet they cannot fully replace authentic human interaction.

The findings also suggest a significant shift in teacher roles. Educators are now expected to act as facilitators, designers, and digital literacy mentors rather than traditional knowledge transmitters. This transformation requires new competencies and continuous professional development of all language instructors.

3. Despite the benefits, research reveals certain challenges and risks associated with the integration of AI in language education, which are often underreported. Issues such as technical limitations, data privacy, academic misconduct, and unequal access to technology raise important concerns about the ethical and responsible implementation of AI in education. Additionally, users express their fears regarding transparency and the potential loss of human interaction, which has a negative impact on the social and emotional dimensions of learning.

Conclusion

This study has shown that artificial intelligence is transforming English language teaching to a great extent, affecting teaching practices, learner experiences, and assessment methods. The growing interest in this field reflects the potential of AI tools to enhance language learning through personalization, accessibility, and interactivity.

At the same time, the findings demonstrate that AI integration in language education has its own challenges. These include ethical concerns, technological limitations, and the risk of overreliance. Most importantly, AI should not be viewed as a replacement for teachers but as a tool that complements and enhances their role.

Concerning the future of language education, it is likely to anticipate a hybrid model in which human teachers and AI tools work together: teachers focus more on high-order tasks (communication practice, interactive discussion, culture, motivation), while AI supports learners with personalised drills, feedback, and supplementary conversation practice. Furthermore, language curricula may incorporate AI-mediated tasks where students use AI chatbots for role-play, peer review using AI suggestions, or for creating language output assisted by AI and then reflect on that process. Finally, one can expect evolution in assessment, with traditional tests being adapted to include AI-augmented tasks.

Recommendations

Based on the findings, several recommendations can be made for researchers, educators, and policymakers in the field of language education:

- Promote AI literacy among teachers and students, which would help them develop the skills needed to critically use AI tools.
- Provide teacher training as part of teachers' professional development to facilitate teachers take on the new roles of digital mentors and data interpreters.
- Relevant institutions should establish clear policies on AI usage in education, with particular focus of responsible AI use in ELT.
- Encourage context-sensitive AI development, adapted to local educational contexts.
- Invest efforts into reducing the digital divide by ensuring that all language learners have access to necessary technologies.

- Expand research focus: Future studies should explore the use of AI tools across all educational levels, especially primary and secondary education, and long-term effects of AI on learning motivation and learning outcomes.
- Maintain a balance between reliance on AI on one hand, and human interaction, collaboration, and emotional engagement in language learning on the other hand.

5. REFERENCES

- Amin, M. Y. M. (2023). AI and Chat GPT in Language Teaching: Enhancing EFL classroom support and transforming assessment techniques. *International Journal of Higher Education Pedagogies*, 4(4), 1–15. <https://doi.org/10.33422/ijhep.v4i4.554>
- Annamalai, N., Rashid, R. A., Hashmi, U. M., Mohamed, M., Alqaryouti, M. H. & Sadeq, A. E. (2023). Using chatbots for English language learning in higher education. *Computers & Higher Education: Artificial Intelligence* 5. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100153>
- Chu, S-T., Hwang, G-J., Chien, S-Y., & Chang, S-C. (2023). Incorporating teacher intelligence into digital games: An expert system-guided self-regulated learning approach to promoting EFL students performance in digital gaming contexts. *British Journal of Educational Technology*, 54(2), 534-553. <https://doi-org.proxy.lib.odu.edu/10.1111/bjet.13260>
- Crompton, H., & Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: The State of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20, 22 (2023). <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8>
- Edmett, A., Ichaporia, N., Crompton, H., & Crichton, R. (2024). Artificial intelligence and English language teaching: Preparing for the future (Second edition). British Council. <https://doi.org/10.57884/78EA-3C69>
- Eurostat. (2025, August 19). *Skills for the digital age* [PDF]. Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/124994.pdf>
- Feng, D. (2025). A Critical Bibliometric Review of Technology-Enhanced Vocabulary Learning: Uncovering a Decade of Tensions and Trends. *Sage Open*, 15(4). <https://doi.org/10.1177/21582440251393196> (Original work published 2025)
- Florin, K., Hedlund, E., & Åkerblom, E. (2020). Lifelong Learning for All! *Mediterranean Journal of Social & Behavioral Research*, 4(2), 35-39. <https://doi.org/10.30935/mjosbr/9599>
- Grimus, M. (2020). Emerging Technologies: Impacting Learning, Pedagogy and Curriculum Development. En S. Yu, M. Ally, & A. Tsinakos (Eds.), *Emerging Technologies and Pedagogies in the Curriculum* (pp. 127-151). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0618-5_8
- Hubbard, P. (2021). *An invitation to CALL: Foundations of computer-assisted language learning*. APACALL. <https://www.apacall.org/research/books/6/>
- Hew, K. F., Huang, W., Du, J. & Jia, C. (2023). Using chatbots to support pupil goal setting and social presence in fully online activities: Learner engagement and perceptions. *Journal of Computing in Higher Education*, 5, 40–68. <https://doi.org/10.1007/s12528-022-09338-x>
- Huertas-Abril, C. A., Palacios-Hidalgo, F. J. (2023). New possibilities of artificial intelligence-assisted language learning (AIALL): Comparing visions from the East and the West. *Education Sciences*, 13(12), 1234. <https://doi.org/10.3390/educsci13121234>
- Jiang, M. (2023). *The impact and potential of educational technology: A comprehensive review*. *Research and Advances in Education*, 2(7), 32–49. Paradigm Academic Press.

- <https://doi.org/10.56397/RAE.2023.07.05>
- Macias Loor, M. A., Alcivar Solorzano, D. M., & Vera Moreira, A. K. (2024). *Integration of Artificial Intelligence in English teaching* (CID - Centro de Investigación y Desarrollo, Ed.). CID - Centro de Investigación y Desarrollo. https://doi.org/10.37811/cli_w1046
- Morley, J., Machado, C. C. V., Burr, C., Cows, J., Joshi, I., Taddeo, M., & Floridi, L. (2020). The ethics of AI in health care: A mapping review. *Social Science & Medicine*, 260, 113172. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113172>
- OECD Education and Skills Today. (2025, April 29). *New AI literacy framework to equip youth in an age of AI*. Organization for Economic Co-operation and Development. <https://oecdeditoday.com/new-ai-literacy-framework-to-equip-youth-in-an-age-of-ai/>
- Siau, K., & Wang, W. (2020). Artificial Intelligence (AI) Ethics: Ethics of AI and Ethical AI. *Journal of Database Management* <https://doi.org/10.4018/JDM.2020040105> (JDM), 31(2), 74-87.
- Siemens, G. 2005. 'Connectivism: a learning theory for the digital age'. *Journal of Instructional Technology and Distance Learning* 2/1: 3-10.
- Taylor, R. P. 1980. Introduction. In R. P. Taylor (Ed.), *The computer in school: Tutor, tool, tutee*. 1-10. New York: Teachers College Press. Accessed on 20 March 2026 at <http://www.citejournal.org/vol3/iss2/seminal/article1.cfm>
- UNESCO. (2024, June 1). *UNESCO survey: Less than 10 % of schools and universities have formal guidance on AI*. UNESCO. <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-survey-less-10-schools-and-universities-have-formal-guidance-ai>
- Viktorivna, K. L., Oleksandrovyh, V. A., Oleksandrivna, K. I. & Oleksandrivna, K. N. (2022). Artificial intelligence in language learning: What are we afraid of? *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on CALL*, 8, 262-273. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/call8.18>
- Walker, A., & White, G. (2017). *Technology enhanced language learning: Connecting theory and practice* [E-book]. Oxford University Press.

ROMANIAN LITERATURE AS A SPACE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

OXANA MITITELU

PhD, Associate Professor
Comrat State University
Comrat Municipality, Republic of Moldova
orcid id: 0000-0002-4690-3657

Abstract: The article analyzes Romanian literature from the perspective of intercultural communication, highlighting its role as a space of interaction between different cultural traditions and intellectual paradigms. The study starts from the premise that literature functions not only as an aesthetic form of artistic expression but also as a complex system of cultural communication through which values, symbols, and models of thinking are transmitted beyond linguistic and geographical boundaries. Romanian literature developed at the crossroads of Eastern and Western cultural influences, which contributed to the formation of a literary tradition characterized by cultural synthesis, thematic diversity, and openness to dialogue with other literary systems.

The research examines several dimensions of this intercultural role. First, literature is analyzed as a medium of cultural dialogue that reflects the collective mentality and symbolic structures of a society. Second, the intercultural dimension of Romanian literature is explored through the dialogue between tradition and modernity, the representation of cultural diversity, and the universality of literary themes. The study also emphasizes the educational value of literature, demonstrating how Romanian literary texts can contribute to the development of intercultural competence, especially in the context of teaching Romanian as a foreign language. Furthermore, the article discusses the role of literary translation in facilitating the international circulation of Romanian literature and in integrating it into the global literary system.

The analysis concludes that Romanian literature functions as an important instrument of intercultural mediation, promoting dialogue between cultures and contributing to the diversity of the global cultural heritage.

Keywords: Romanian literature; intercultural communication; cultural identity; literary translation; world literature; globalization; intercultural education; cultural dialogue; comparative literature; cultural diversity.

1. Introduction

In the contemporary context, characterized by the intensification of cultural contacts and the development of globalization processes, intercultural communication becomes an essential element of dialogue between societies and different cultural traditions. Literature plays a fundamental role in this process, as it represents one of the most important forms of transmitting and reinterpreting cultural values. Through the literary text, the historical experiences, symbols, and representations of a community are conveyed to readers from other cultural spaces, thus contributing to the development of mutual understanding between cultures [10, pp. 109–115].

Literature is not limited to the aesthetic dimension of artistic creation, but also functions as a complex system of cultural communication. Literary works reflect the collective mentality, values, and symbolic structures of a society, thus becoming cultural documents that contribute to defining the cultural identity of a people [4, pp. 5–10]. In this sense, literature may be

interpreted as a space of dialogue between cultures, in which human experiences are reinterpreted and transmitted beyond linguistic and geographical boundaries.

In the case of Romanian literature, the intercultural dimension is particularly evident, since the cultural evolution of the Romanian space has taken place at the intersection of several civilizational influences. Its geographical position and historical context have favored contact between Eastern and Western culture, between Balkan traditions and Central European influences. This cultural diversity has contributed to the formation of a literature characterized by cultural synthesis, openness to dialogue with other literary traditions, and the integration of various influences into the structure of artistic creation [6, 9, pp. 7–12].

Throughout its development, Romanian literature has consistently reflected these cultural interactions. In the works of authors such as Mihai Eminescu, Lucian Blaga, and Mircea Eliade, one may observe the integration of ideas and concepts originating in European culture, yet reinterpreted within the framework of Romanian spiritual tradition. At the same time, Romanian literature preserves elements of the folk imagination, mythology, and local cultural symbols, which give it an original character and a distinct identity within the context of European literature.

In the age of cultural globalization, the role of literature in intercultural communication becomes even more important. The international circulation of literary texts, facilitated by translations, cultural programs, and academic research, contributes to the integration of Romanian literature into the global cultural circuit. Thus, Romanian literary works become accessible to an international audience and participate in the global dialogue of ideas and artistic forms.

Starting from these considerations, the present study aims to analyze Romanian literature from the perspective of intercultural communication, highlighting the way in which it reflects the interaction between different cultural traditions and contributes to the development of dialogue between cultures. The analysis focuses on the role of literature as a medium of cultural dialogue, on the intercultural dimension of Romanian literature, on the use of literature in intercultural education, as well as on the role of translation and cultural globalization in the international circulation of Romanian literary works.

The structure of the article reflects these directions of analysis. The first part examines literature as a medium of cultural dialogue, emphasizing its function of transmitting cultural values. The second section explores the intercultural dimension of Romanian literature, with emphasis on the dialogue between tradition and modernity, cultural diversity, and the universality of literary themes. Next, the role of Romanian literature in intercultural education is discussed, highlighting its importance in the development of intercultural competence. The final sections are devoted to the role of literary translation and to the integration of Romanian literature into the context of cultural globalization.

Through this approach, the study seeks to demonstrate that Romanian literature represents not only the artistic expression of a national identity, but also a space of intercultural communication, in which cultural traditions meet, influence one another, and contribute to the development of dialogue between cultures.

1. Literature as a Medium of Cultural Dialogue

Literature represents one of the most complex and effective forms of intercultural communication, as it conveys, beyond linguistic boundaries, patterns of thinking, values, and representations of the world. Through the literary text, the reader comes into contact with the historical, spiritual, and social experience of another people, and reading becomes a process of cultural interpretation. In this sense, literature cannot be reduced merely to its aesthetic dimension; rather, it must also be viewed as a system of symbolic communication capable of mediating dialogue between different cultures [10, pp. 94–112].

Literary theory emphasizes that literary works reflect the collective mentality and symbolic structures of a community. Literature thus becomes a cultural document that preserves and transmits the values of a society, contributing to the formation of cultural identity and to the understanding of differences between various cultural spaces [4, pp. 5–12]. Through literary texts, readers can discover the spiritual universe of other communities, which fosters dialogue and rapprochement between cultures.

In the contemporary context, characterized by cultural mobility and globalization, literature acquires an increasingly important role in the process of intercultural communication. Cultural studies highlight the fact that cultural identity is not a static phenomenon but the result of interactions between traditions, historical experiences, and external influences. From this perspective, literature becomes a space in which cultural identities are constructed and negotiated through artistic discourse [6, pp. 222–230].

Applied to the Romanian context, this perspective highlights the role of Romanian literature in reflecting and interpreting a complex cultural identity. Throughout history, the Romanian cultural space has been situated at the intersection of several cultural and civilizational influences. Its geographical position and historical context have facilitated contact between Eastern and Western civilizations, as well as between Balkan traditions and Central European influences. This context has led to the emergence of a literature characterized by thematic diversity and openness to cultural dialogue [9, pp. 7–15].

Romanian literature offers numerous examples illustrating this cultural intersection. The work of Mihai Eminescu, for instance, reflects influences of European Romanticism and German philosophy, integrated into an original poetic vision of the universe. Literary studies have shown how the poet incorporated ideas derived from European philosophical thought and transformed them into an artistic expression specific to Romanian culture [5, pp. 77–82].

Similarly, modern and contemporary Romanian literature maintains a constant dialogue with major European cultural movements. During the interwar period, writers such as Lucian Blaga, Mircea Eliade, and Camil Petrescu incorporated philosophical and aesthetic themes of international circulation into their works, thus contributing to the synchronization of Romanian literature with European culture. This orientation confirms the idea that Romanian literature does not evolve in isolation but in continuous interaction with other literary traditions [8, pp. 55–68].

At the same time, Romanian literature preserves and valorizes elements of local tradition, such as myths, symbols, and structures of the folk imagination. This combination of external influences and indigenous traditions generates a form of cultural hybridity characteristic of spaces located at the intersection of several civilizations.¹⁶ Thus, Romanian literature becomes a space of cultural synthesis, in which elements originating from diverse traditions are brought together in an original artistic expression [2, pp. 45–60].

Another essential factor in the process of intercultural communication is literary translation. Translation allows literary works to circulate internationally and facilitates contact between different national literatures. Through translations, Romanian literature becomes accessible to readers from other cultures, contributing to the promotion of Romanian cultural values in a global context [7, pp. 23–30].

Translation is not merely a technical process of linguistic transfer but also an act of cultural interpretation. The translator mediates between two different cultural systems and adapts the text so that it can be understood within a new cultural context. For this reason, literary translation plays a crucial role in the development of intercultural dialogue and in the circulation of ideas within the global space [1, pp. 12–22].

In the academic environment, the study of Romanian literature in universities across different countries contributes to strengthening its intercultural dimension. Comparative analysis of literary texts enables the identification of universal themes such as identity, freedom,

the relationship between the individual and society, or the relationship between tradition and modernity. Through these shared themes, Romanian literature becomes accessible to readers from various cultural spaces and contributes to the development of a global perspective on culture.

Furthermore, literature can be used in the educational process as a tool for developing intercultural competence. Studying literary works offers the possibility of comparing different cultural models and encourages the development of an open attitude toward cultural diversity. In this sense, Romanian literature becomes not only an object of study but also a means of cultural dialogue and mutual understanding between different linguistic communities [3, p. 45].

Therefore, Romanian literature may be interpreted as a space of intercultural communication in which traditions, cultural influences, and perspectives on the world intersect. Through literary works, readers can discover universal values and better understand the diversity of human experiences. In the context of cultural globalization, this function of literature becomes increasingly important, contributing to the development of dialogue between cultures and to the consolidation of an intercultural perspective on literature and society.

2. The Intercultural Dimension of Romanian Literature

The intercultural dimension of Romanian literature manifests itself through its capacity to reflect the contact between different cultural traditions and to integrate influences originating from multiple civilizational spaces. The history of the Romanian cultural area has been marked by complex cultural interactions determined by its geographical position at the crossroads between East and West. This historical and cultural reality is reflected in Romanian literature through themes, motifs, and types of characters that express the experience of encounters between different cultures [9, p. 67].

In Romanian literature, interculturality is manifested not only through the adoption of external influences but also through their reinterpretation within the context of local cultural tradition. Thus, literary works become spaces of dialogue between tradition and modernity, between local cultural identity and universal influences. This intercultural dimension can be clearly observed in the evolution of Romanian literature from the modern period to the present.

a) The Dialogue Between Tradition and Modernity

One of the most important manifestations of interculturality in Romanian literature is the dialogue between tradition and modernity. Numerous literary works explore the confrontation or encounter between the traditional values of Romanian culture and cultural influences originating from the European space.

In the nineteenth century, the process of cultural modernization led Romanian literature toward major Western literary movements. The critic Eugen Lovinescu describes this phenomenon through the concept of cultural synchronization, according to which Romanian literature developed through its integration into the circuit of European literary values [8, p. 98]. In this context, Romanian writers adopted Western cultural models while adapting them to the local cultural specificity.

The work of Mihai Eminescu represents a relevant example of this synthesis between tradition and modernity. In his poetic creation one can observe influences of European Romanticism, German philosophy, and universal mythology, integrated into an original poetic vision of the world. Literary studies have shown that Eminescu incorporated ideas derived from the philosophy of Arthur Schopenhauer and from European Romantic thought, reinterpreting them within a Romanian cultural framework [5, pp. 45–58].

In interwar literature, the dialogue between tradition and modernity becomes even more evident. Lucian Blaga developed a philosophical conception of culture based on the relationship between the spiritual tradition of the Romanian people and the universality of European culture. In his philosophical and literary works, Blaga emphasized the role of myths and cultural symbols in defining national identity [2, pp. 33–37].

Therefore, Romanian literature reflects a constant process of adaptation and reinterpretation of external cultural influences, which demonstrates the dynamic character of Romanian cultural identity.

b) Cultural Diversity

Another essential aspect of the intercultural dimension of Romanian literature is the cultural diversity of the Romanian space. Throughout history, this space has been characterized by the coexistence of several ethnic and cultural communities, a fact that has influenced the development of culture and literature. This diversity is reflected in numerous literary works that present the relationships between different cultural communities and the way in which individual identity is constructed within the context of cultural interactions. Romanian literature frequently includes characters originating from different cultural environments, and literary language sometimes integrates diverse linguistic elements, highlighting contact between languages and cultures.

Contemporary cultural studies emphasize that cultural identity is constructed through interaction and cultural exchange. Stuart Hall argues that identity is not a fixed phenomenon but the result of a continuous process of cultural negotiation [6, pp. 66–68]. Romanian literature reflects this dynamic through the representation of relationships between various communities and through the exploration of the theme of alterity.

In modern and contemporary literature, this intercultural dimension manifests itself through the representation of migration experiences, the exploration of the relationship between national and European identity, and the analysis of contact between local cultural traditions and global influences. Thus, literature becomes a space for reflection on cultural diversity and on the ways in which cultural identities transform in the context of globalization.

c) The Universality of Human Experience

Another important dimension of interculturality in Romanian literature is the universality of the themes it addresses. Literature explores fundamental experiences of human existence, such as love, death, freedom, suffering, and the search for the meaning of life. These themes transcend cultural boundaries and allow readers from different cultural spaces to recognize themselves in the experiences presented in literary texts.

Literary theorists have emphasized that great literary works are characterized by their capacity to express universal human experiences. In this sense, literature becomes a common language of humanity that allows communication between different cultures [10, pp. 113–115].

Romanian literature offers numerous examples of works that address universal themes. The poetry of Mihai Eminescu explores the relationship between the individual and the cosmos, between time and eternity, while the prose of Liviu Rebreanu analyzes the moral and social conflicts of the individual in relation to the community. These themes are relevant to readers from various cultures because they reflect fundamental human experiences.

By addressing these universal themes, Romanian literature becomes accessible to readers from other cultural spaces and contributes to the development of intercultural dialogue. At the same time, the universality of literary themes allows Romanian literature to be integrated into the circuit of international cultural values.

The intercultural dimension of Romanian literature is thus manifested through the dialogue between tradition and modernity, through the reflection of cultural diversity, and through the universality of the themes addressed. Romanian literature represents not only the artistic expression of a national identity but also a meeting space between different cultures.

Through literary texts, readers can discover cultural values specific to the Romanian space and understand how cultural identities are constructed through contact with other traditions. In this sense, Romanian literature contributes to the development of intercultural dialogue and to the consolidation of a global perspective on culture.

3. Romanian Literature in Intercultural Education

In the contemporary educational context, characterized by cultural mobility, globalization, and linguistic diversity, literature acquires an essential role in the development of intercultural competence. The study of literary works enables not only familiarity with the aesthetic values of a culture but also an understanding of how communities construct their cultural identity and their relationship with otherness. Literature thus becomes a complex pedagogical instrument capable of facilitating dialogue between cultures and contributing to the formation of an open perspective on cultural diversity [3, pp. 145–147].

The concept of intercultural competence refers to the individual's ability to understand and interpret behaviors, values, and cultural models that differ from one's own. In linguistic and literary education, this competence develops through contact with literary texts that reflect diverse cultural experiences and through the comparative analysis of different cultural traditions. In this sense, Romanian literature can be used as an important resource for the development of intercultural competence, especially in the context of teaching Romanian to non-native students.

The study of Romanian literary texts provides the opportunity to explore themes and cultural values specific to the Romanian cultural space, contributing to the understanding of traditions, symbols, and patterns of thought characteristic of this culture. Through literature, students can discover how Romanian culture reflects the relationship between the individual and the community, between tradition and modernity, and between national identity and the universality of human experience.

One of the main advantages of using literature in intercultural education lies in its ability to present complex cultural experiences in an accessible artistic form. The literary text allows readers to enter the symbolic universe of a culture and to understand different perspectives on reality. In this sense, literature contributes to the development of cultural empathy and to the formation of an open attitude toward cultural diversity [6, pp. 167–169].

In the educational process, Romanian literature can be used to achieve several pedagogical objectives. First, the study of literary texts facilitates the understanding of cultural values and traditions. For example, literary works inspired by Romanian folk culture provide information about beliefs, rituals, and symbols that have contributed to the formation of the cultural identity of the community. In this context, literature becomes a means of transmitting cultural memory and collective historical experience.

Second, literature allows for the comparison of different cultural models. Through the comparative analysis of literary texts, students can observe similarities and differences between the cultural traditions of different peoples. This approach encourages the development of a critical perspective on culture and contributes to overcoming cultural stereotypes. Literature thus becomes a space of dialogue between cultures in which cultural identities are analyzed and reinterpreted.

Another important objective of intercultural education is the development of empathy toward other cultural identities. The literary text provides access to the individual experiences of characters and allows readers to understand their motivations, values, and perspectives. This reading experience contributes to the development of cultural sensitivity and to the formation of a respectful attitude toward cultural diversity.

Literature also contributes to the development of critical thinking. The interpretation of literary texts involves the analysis of symbols, narrative structures, and the cultural context in which these texts were created. In this process, students are encouraged to formulate interpretative hypotheses and to argue their own perspectives on the literary text. In this way, literature becomes an effective tool for developing analytical and interpretative skills.

For non-native students, Romanian literature has particular importance because it offers not only contact with a new language but also access to the symbolic universe of Romanian culture. Through literary texts, students can understand how language reflects cultural

experiences and how cultural symbols are integrated into literary discourse. Literature thus contributes to the simultaneous development of linguistic and cultural competencies.

Teaching methods used in the study of literature can further emphasize this intercultural dimension. Literary analysis, thematic discussions, and comparative interpretations allow the exploration of diverse cultural perspectives presented in literary texts. In this context, the educational process transforms literature into an instrument of cultural mediation that facilitates dialogue between students from different cultural backgrounds.

For example, the comparative analysis of Romanian literary texts alongside texts from other European literatures may highlight how different cultures address universal themes such as identity, freedom, or the relationship between the individual and society. This comparative approach contributes to the development of a global perspective on literature and to the understanding of cultural diversity.

Literary translation also plays an important role in the process of intercultural communication. Through translations, Romanian literary works become accessible to readers from other cultural spaces and can participate in international literary dialogue. Translation thus contributes to the circulation of ideas and to the promotion of Romanian cultural values in the global context [6, p. 98].

In the academic environment, Romanian literature is often studied within programs of comparative literature, cultural studies, or language and civilization studies. The analysis of literary texts in international academic contexts contributes to strengthening the intercultural dimension of literature and to the development of cultural dialogue between different academic communities.

Therefore, Romanian literature can be effectively used in education as a tool for developing intercultural competence and promoting dialogue between cultures. The study of literary texts contributes to the formation of a critical perspective on culture and to the development of an open attitude toward cultural diversity.

4. The Role of Translation in Intercultural Communication

Literary translation represents one of the most important mechanisms for the transmission and circulation of cultural values in the global space. Through translation, literary works overcome the linguistic limits of the community in which they were created and become accessible to readers from other cultural contexts. Thus, translation facilitates dialogue between national literatures and contributes to the development of intercultural communication [1, p. 22].

In the case of Romanian literature, translation has played an essential role in promoting cultural values at the international level. Through translations into widely spoken languages, Romanian literary works have become part of the universal literary heritage and have contributed to strengthening the image of Romanian culture in the global cultural space. For example, the poetry of Mihai Eminescu, the novels of Liviu Rebreanu, and the philosophical and literary works of Lucian Blaga have been translated into numerous languages, facilitating readers' access from other cultures to the spiritual universe of Romanian literature [9, pp. 204–207].

From the perspective of translation theory, literary translation is not merely a technical process of linguistic transfer but also a complex act of cultural interpretation. The translator becomes a mediator between two different cultural systems and must adapt the text so that it can be understood within a different cultural context. In this sense, translation involves a process of negotiation between fidelity to the original text and adaptation to the cultural norms of the target language [7, pp. 47–59].

Translation theorists emphasize that literary translation involves a series of inevitable transformations of the text. These transformations do not necessarily represent a loss of meaning; rather, they may generate new interpretations and perspectives on the literary work.

Susan Bassnett argues that translation contributes to the reinterpretation of the literary text and to its integration into a new cultural context [1, pp. 74–87].

In this sense, literary translation may be interpreted as a process of cultural recreation in which the original text is adapted to correspond to the sensitivities and expectations of readers in the target culture. The translator must find cultural equivalents for elements specific to the source culture and transmit the symbolic meanings of the text in a way that is intelligible to readers from another cultural space.

In the case of Romanian literature, translation often involves the adaptation of specific cultural elements such as folkloric symbols, idiomatic expressions, or historical references. These elements may be difficult to transfer into other languages because they reflect cultural experiences specific to the Romanian space. Therefore, the translator must find creative solutions in order to convey the cultural meanings of the text without losing its authenticity.

At the same time, translation contributes to the reinterpretation of Romanian literary identity in different cultural contexts. When Romanian literary works are translated and read in other cultural spaces, they are interpreted according to the cultural experiences and values of readers from those contexts. Thus, Romanian literature becomes part of a global cultural dialogue in which the meanings of texts are reinterpreted and adapted to new cultural contexts.

Another important aspect of the role of translation in intercultural communication is the integration of Romanian literature into the system of world literature. The polysystem theory, developed by Itamar Even-Zohar, highlights the fact that national literatures interact within a global system of reciprocal influences [11, pp. 76–79]. Within this system, translation plays an essential role because it enables the circulation of ideas and cultural models among different literary traditions.

Through translation, Romanian literature can influence other literatures and contribute to the cultural diversity of world literature. At the same time, contact with other literatures stimulates the development of Romanian literature and encourages the emergence of new aesthetic and thematic perspectives.

In the academic environment, literary translation facilitates the comparative study of national literatures. Through translations, researchers can analyze the reciprocal influences between different literatures and identify common themes and motifs across various cultural traditions. Thus, translation contributes to the development of comparative literature studies and to the strengthening of intercultural dialogue in the academic environment.

Translation also plays an important role in intercultural education. Through access to translated literary works, students can discover the diversity of cultural traditions and understand how different cultures interpret the fundamental experiences of human existence. In this context, translated literature becomes an important tool for the development of intercultural competence and for the promotion of cultural dialogue.

In conclusion, literary translation represents an essential instrument of intercultural communication. Through translation, Romanian literature becomes accessible to an international audience and participates in the global circulation of ideas. At the same time, translation contributes to the reinterpretation of Romanian cultural and literary identity in different cultural contexts, facilitating dialogue between cultures and strengthening the role of Romanian literature within the universal cultural heritage.

5. Romanian Literature in the Context of Cultural Globalization

In the contemporary era, characterized by globalization and intensified cultural mobility, literature becomes an essential element of dialogue between cultures. Cultural globalization encourages the rapid circulation of ideas, texts, and artistic forms, contributing to the development of a global cultural space in which national literatures interact and influence one another. In this context, Romanian literature actively participates in the process of

intercultural communication through translations, international cultural programs, and academic research carried out in universities in various countries.

Cultural globalization does not imply the homogenization of cultural identities but rather the intensification of dialogue between different literary traditions. Romanian literature preserves its cultural specificity while simultaneously participating in the global circulation of ideas and literary forms. Thus, Romanian literary works become part of what literary theorists call world literature, a concept referring to the body of literary texts that circulate beyond the cultural and linguistic boundaries of the space in which they were created.

One of the main mechanisms through which Romanian literature participates in this process is translation into internationally circulating languages. Translations allow readers from other cultures to access the symbolic universe of Romanian literature and contribute to the promotion of Romanian cultural values in the global space. The works of authors such as Mihai Eminescu, Mircea Eliade, and Emil Cioran have been translated into numerous languages, facilitating the integration of Romanian literature into the international cultural circuit [9, pp. 89–94].

At the same time, literary translation contributes to the reinterpretation of works in different cultural contexts. When a literary text is translated, it enters a new cultural system and becomes the subject of new interpretations. Thus, Romanian literature is not only transmitted to other cultures but is also reinterpreted according to the experiences and cultural values of readers from other cultural spaces.

Another important aspect of cultural globalization is the organization of literary festivals and international cultural programs. These events facilitate encounters between writers, literary critics, and readers from various cultural environments and contribute to the promotion of Romanian literature at the international level. Literary festivals, book fairs, and cultural mobility programs offer opportunities for dialogue between authors and international audiences and contribute to strengthening the visibility of Romanian literature on the global cultural stage.

Cultural institutions such as the Romanian Cultural Institute play an important role in promoting Romanian literature abroad. Through translation programs, literary residencies, and participation in international book fairs, these institutions contribute to increasing the visibility of Romanian authors and to integrating Romanian literature into the international literary circuit.

Cultural globalization also influences the academic environment, where Romanian literature is studied within programs of comparative literature, cultural studies, or East European studies. In numerous universities in Europe, America, and Asia, Romanian literature is included in study programs dedicated to European culture and literature. Through these academic programs, students and researchers from various cultural contexts have the opportunity to discover Romanian literary traditions and to analyze the relationships between Romanian literature and other national literatures.

Comparative literature studies highlight how Romanian literature integrates into international literary dialogue. Comparative analysis of literary texts makes it possible to identify common themes and motifs in different literatures, as well as reciprocal influences between literary traditions. In this context, Romanian literature may be interpreted as part of a global system of cultural interactions.

Another effect of cultural globalization is the emergence of new forms of circulation for literary texts, facilitated by the development of digital technologies. Online publications, digital libraries, and academic platforms allow rapid access to literary works and critical studies, contributing to the increased visibility of Romanian literature in the global cultural space. These platforms facilitate collaboration between researchers from different countries and contribute to the development of an interdisciplinary perspective on literature.

At the same time, cultural globalization also raises challenges for national literatures. In a cultural space dominated by widely spoken international languages, literatures written in less widely used languages may encounter difficulties in the process of international circulation. In this context, translation and cultural promotion become essential tools for integrating Romanian literature into the global circulation of ideas.

Despite these challenges, Romanian literature continues to strengthen its position in the international cultural space. Through translations, cultural programs, and academic research, Romanian literary works participate in dialogue between cultures and contribute to the diversity of the world's cultural heritage.

Therefore, in the context of cultural globalization, Romanian literature becomes a meeting point between cultures and different intellectual traditions. The international circulation of literary texts, the development of academic studies, and the organization of cultural programs contribute to strengthening the role of Romanian literature in the global cultural space and to promoting intercultural dialogue.

The analysis of Romanian literature from the perspective of intercultural communication highlights the fact that it cannot be interpreted solely as an artistic expression of a national identity but also as a complex space of dialogue between cultures, traditions, and different systems of values. Literature reflects the historical and cultural experiences of a community while simultaneously facilitating contact between different cultural spaces through artistic language and the international circulation of literary texts.

First, Romanian literature asserts itself as a medium of cultural dialogue because literary works transmit patterns of thinking, symbols, and representations of the world that allow readers from other cultural contexts to discover the spiritual universe of Romanian culture. The theoretical analysis of literature highlights that the literary text functions as a system of symbolic communication through which cultural experiences are transmitted and reinterpreted in different historical and cultural contexts. In this sense, literature becomes an important instrument of intercultural communication and of dialogue between cultural traditions.

Second, the intercultural dimension of Romanian literature manifests itself through the dialogue between tradition and modernity, through the reflection of cultural diversity, and through the universality of the themes addressed. The historical evolution of the Romanian space, situated at the crossroads between East and West, led to the emergence of a literature characterized by cultural synthesis and by the integration of influences originating from different literary traditions. Authors such as Mihai Eminescu and Lucian Blaga incorporated ideas and concepts from European culture and reinterpreted them within the framework of Romanian spiritual tradition, thus contributing to the development of a literature with universal openness.

At the same time, Romanian literature reflects the cultural diversity of the Romanian space and the way in which cultural identities are constructed through contact between different communities. Contemporary cultural studies emphasize that cultural identity is not a static reality but the result of a continuous process of cultural interaction and negotiation. Romanian literature captures this dynamic through the representation of relationships between different cultural traditions and through the exploration of the theme of alterity.

Another important aspect highlighted in this study is the role of Romanian literature in intercultural education. In the contemporary educational context, literature can be used as a tool for developing intercultural competence because it enables the understanding of cultural values and traditions, the comparison of different cultural models, and the development of empathy toward other cultural identities. For non-native students, the study of Romanian literature facilitates not only language learning but also access to the symbolic universe of Romanian culture, thus contributing to the development of an intercultural perspective on communication and culture.

Literary translation also plays an essential role in the process of intercultural communication. Translation enables literary works to circulate beyond linguistic boundaries and facilitates the integration of Romanian literature into the international cultural circuit. From the perspective of translation theory, the translator becomes a mediator between two different cultural systems, adapting the literary text so that it can be received within a new cultural context. Through this process, Romanian literature becomes accessible to an international audience and actively participates in global cultural dialogue.

In the context of cultural globalization, the international circulation of literary texts intensifies, and Romanian literature participates in this process through translations, cultural programs, and academic studies carried out in universities across different countries. The concept of world literature highlights the fact that literary works transcend cultural boundaries and become part of a global system of cultural interactions. In this context, Romanian literature contributes to the diversity of the universal cultural heritage and participates in dialogue between different literary traditions.

Therefore, Romanian literature may be interpreted as a space of intercultural communication in which cultural traditions meet, influence one another, and generate new perspectives on human experience. The analysis carried out highlights the fact that Romanian literature strengthens its role in the global cultural space through its ability to integrate diverse cultural influences, address universal themes, and participate in dialogue between literatures.

In conclusion, Romanian literature represents not only an artistic expression of Romanian cultural identity but also an instrument of cultural mediation and intercultural communication. Through literary works, translations, and academic studies, Romanian literature contributes to the development of dialogue between cultures and to the consolidation of a global perspective on literature and culture.

Bibliography

1. Bassnett, Susan. *Translation Studies*. London, Routledge, 2002.
2. Blaga, Lucian. *The Trilogy of Culture*. Bucharest: Humanitas Publishing House, 2011.
3. Byram, Michael. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon, Multilingual Matters, 1997.
4. Călinescu, George. *The History of Romanian Literature from Its Origins to the Present*. Bucharest: Minerva Publishing House, 1982..
5. Eminescu, Mihai. *Works*. Bucharest: Romanian Academy Publishing House, 1989.
6. Hall, Stuart. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Sage Publications, 1997. (78 pagini)
7. Lefevere, André. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London, Routledge, 1992. ¹⁷⁶
8. Lovinescu, Eugen. *The History of Modern Romanian Civilization*. Bucharest: Minerva Publishing House, 1997.
9. Manolescu, Nicolae. *The Critical History of Romanian Literature*. Bucharest: Paralela 45 Publishing House, 2008.
10. Wellek, René; Warren, Austin. *Theory of Literature*. New York, Harcourt Brace & Company, 1967.
11. Zohar-Even, Itamar. *Polysystem Studies*. Durham: Duke University Press, 1990.

THE POETIC CONTENT AND THE SPIRITUAL WORLD OF THE CREATOR IN FARKHATI'S WORK

SHAHLO KARIMOVA,

Oriental Universiteti dotsenti

<https://orcid.org/0009-0000-5380-4852>

Аннотация

В статье обобщены сведения о понятии поэтического содержания и его связи с творческим мышлением, а также особенности литературной среды узбеков Синьцзяна начала XX века. Анализируется соотношение поэтической формы и содержания в творчестве узбекских поэтов и с точки зрения индивидуального творческого мышления. На примере творчества Насрулло Кори Фархати показано сочетание поэтического содержания с творческим мышлением. Изучаются обогащение традиционных поэтических образов новыми художественными смыслами в газелях поэта, обновление поэтического содержания через индивидуальный стиль и пути достижения содержательного новаторства. На примере ряда произведений анализируется сочетание поэтической формы и содержания в творчестве Фархати.

Ключевые слова: поэтическое содержание, форма и содержание, поэтическое выражение, творческий дух, индивидуальное мышление, Насрулло Кори Фархати, газель, таксмис, следование и новаторство.

Abstract

The article summarizes information about the concept of poetic content and its connection with creative thinking, as well as the characteristics of the Xinjiang Uzbek literary environment at the beginning of the 20th century. The relationship between poetic form and content in the work of Uzbek poets and from the point of view of individual creative thinking are analyzed. The combination of poetic content with creative thinking is shown on the example of the work of Nasrullo Qori Farkhati. The enrichment of traditional poetic images with new artistic meanings in the poet's ghazals, the renewal of poetic content through an individual style, and the ways of achieving substantive innovation are studied. The combination of poetic form and content in Farkhati's work is analyzed on the example of a number of his works.

Keywords: poetic content, form and content, poetic expression, creative spirit, individual thinking, Nasrullo Qori Farkhati, ghazal, taxmis, following and innovation.

In literary studies, the harmony between form and content is regarded as one of the most fundamental principles of artistic creation. Form represents the external structure and compositional organization of a work, while content reveals its internal essence, ideological meaning, and aesthetic orientation. Nevertheless, poetic content is never static; it is constantly enriched and deepened through the individual thinking and creative perception of the author. Even when poets employ the same poetic forms or traditional artistic patterns, each of them conveys his own spiritual world, personal experiences, and the socio-historical realities of his time in a distinctive manner.

The individual creative product of a writer or poet is always an inseparable component of a broader literary process and often develops in harmony with the general tendencies of literary evolution. No artistic work can arise completely independently or outside the influence of historical, cultural, and aesthetic traditions. On the contrary, every literary creation emerges within a certain cultural environment and reflects the intellectual atmosphere of its era. Therefore, the essence of creative renewal is closely connected with the author's personal worldview, unique artistic approach, professional mastery, and accumulated knowledge, as well as his psychological readiness to interpret reality in an original way.

The creation of new artistic forms, the selection of particular methods of interpretation, and the development of an individual stylistic manner are all indicators of the writer's creative individuality. These elements demonstrate how the author transforms inherited literary traditions into a new artistic expression. In this sense, originality in literature is not merely the rejection of previous traditions but rather their creative reinterpretation through a new aesthetic perspective.

178

An artist who possesses such qualities, regardless of the subject he addresses, inevitably adapts it to his own spiritual and intellectual world. He fills the theme with his personal voice, emotional tone, and artistic melody, thereby giving it an individualized character. Through this process, the distinctive features of the creator's artistic thinking become clearly visible. At the same time, this individualization contributes to the renewal of poetic content and stimulates the emergence of innovative tendencies in artistic creation. As a result, literature continues to develop dynamically, preserving its classical foundations while simultaneously opening new paths for creative expression. "The individual creative product of the creator is a component of the general creative process and is interconnected with many aspects. That is, no work of art is created without being disconnected from the ground of traditional thought."⁹[Hojiyeva 2019, 33].

Literary critic K. Yuldashev explains the issue of form and content as follows: "The content of a literary work can be explained as its essence, and the form as the way in which the essence is manifested. In other words, the content is the author's thoughts about the subject, his intellectual and emotional attitude to a real event. The form is the system and way of expressing this attitude. To put it even more vividly: the content is what the writer means, the form is how he means it."¹⁰ [Yo'ldoshev, 2016, 123].

Based on these views, it can be said that the subject is general, and the content is specific. For example, concepts such as homeland, love, loyalty and betrayal, good and evil, black and white are considered permanent and immortal themes of literature. However,

⁹ Hojiyeva, Shahlo. 2019. Cho'lpon she'riyatida poetik tafakkurning yangilanish tamoyillari. Filol. fan. bo'y. fal. doktori ... dis.Qarshi.

¹⁰ Yo'ldoshev, Qozoqboy. (2016). Badiiy tahlil asoslari. Kamalak. Toshkent.-B125.

through the individual worldview and inner world of the creator, these themes each time acquire a new life, and this process is manifested as its content.

Although the subject is inherent in all literature, the content is considered an individual characteristic of the poet or writer. Truly talented people are able to create substantive innovation, enrich existing themes with new artistic aspects. The artistic work of others is more repetitive. Aslida, har bir davrning va ijtimoiy muhitning o'ziga xos dolzarb mavzusi mavjud bo'ladi. Lekin iste'dodli ijodkorlar ana shu mavzularni davr talabi, ijtimoiy muhit ehtiyoji hamda shaxsiy dunyoqarashidan kelib chiqqan holda succeeds in renewing. Therefore, the central themes of Jadid literature are the Homeland, the nation, and freedom, and Jadid poets were able to give these themes their own unique, unique, and artistically perfect content. After all, content arises as a product of the creator's thinking and worldview and determines the level of original innovation of a work of art.

In Farkhati's poetry, traditional images characteristic of classical Eastern literature—such as love, the beloved, the rival, the fairy, and the sorcerer—continued to maintain their important place. These artistic symbols, which had long been widely used in classical poetic tradition, were not merely preserved in his works, but were reinterpreted through the poet's personal worldview and creative perception. At the same time, similar to many poets of his period, Farkhati devoted considerable attention to themes related to the Motherland, the promotion of knowledge and enlightenment, social progress, and the cultural development of society. He approached these issues not only from an ideological point of view but also elevated them to the level of artistic expression and poetic mastery.

However, the use of traditional poetic imagery in his works did not remain in the form of simple repetition or imitation. On the contrary, these symbols gained new semantic layers and were enriched with a fresh tone under the influence of the poet's individual creative thinking. Through this approach, classical motifs acquired contemporary significance and began to reflect the intellectual and social atmosphere of the time. As a result, Farkhati's poetry became a bridge between classical literary heritage and the emerging tendencies of modern Uzbek literature.

In several of his works, the poet openly portrayed the difficult circumstances of the nation and described the existing socio-political environment of the period. These depictions reflect the hardships faced by society, the spiritual crisis of the people, and the social stagnation that affected the development of the nation. At the same time, in many of his lyrical poems he expressed the hopes, dreams, and aspirations of the people for a brighter future in a deeply emotional and poetic manner. By combining these two tendencies—realistic observation and romantic aspiration—Farkhati succeeded in harmonizing realism and romanticism within the literary process.

One of the most significant symbolic images in his poetry is the figure of the nightingale. In classical literature, the nightingale traditionally symbolizes the lover devoted to the beloved and the expression of pure love. However, with the emergence of modern literary thinking, this symbol gradually began to acquire broader meanings. In Farkhati's creative interpretation, the image of the nightingale no longer functions merely as a conventional symbol of romantic love. Instead, it represents the people's longing for freedom, the desire for national awakening, and the aspiration for knowledge and enlightenment.

Thus, the transformation of this traditional symbol reflects a deeper process of renewal within the poetic system. The change in the semantic essence of the nightingale image indicates

that the poet was striving to enrich classical poetic forms with new ideological content. Such reinterpretation demonstrates the beginning of qualitative innovations in poetic thinking and the emergence of new artistic tendencies in the literature of that period.

Moreover, Farkhati sometimes expressed deep disappointment and sorrow regarding the state of his own nation. Observing ignorance, indifference, and a lack of awareness within society, the poet occasionally felt regret for being a part of such a community that had fallen victim to backwardness and negligence. This painful emotional experience is vividly reflected in his famous poem "I Am Not an Uzbek." In this work, the poet uses sharp and expressive language to criticize the negative traits that hinder the progress of the nation, while at the same time calling for awakening, enlightenment, and moral renewal. Through this poem, Farkhati demonstrates not hatred toward his people, but rather a sincere desire for their spiritual and intellectual development.

Consequently, the poet's works reveal not only his artistic mastery but also his deep concern for the fate of his nation and the future of society. His poetry stands as an important literary phenomenon that reflects both the continuation of classical traditions and the emergence of new ideological and artistic tendencies in early twentieth-century Uzbek literature.

Ey o'zbeklar, muncha nodon ekansiz,

G'aflat girdobida qolg'on ekansiz,

O'z nafsingiz uchun qurbon ekansiz,

Qo'ying, o'z holima o'zbek emasman.

Bu zamonda sizda birlik, g'ayrat yo'q

Maktab-maorifga aslo rag'bat yo'q

Yetim-miskinlarga yordam shafqat yo'q

Qo'ying, o'z holima o'zbek emasman.

Choy-mashrab¹¹ ga to'p-to'p bolib borasiz

Uyushmada majlis desa qochasiz

Qaysi millat sizlar kabi parvosiz

Qo'ying, o'z holima o'zbek emasman.¹²

Of course, the emergence of this poem is due to the social mood of a certain period: in this poem, written during the years when he was working in the association, the poet does not renounce his nationality, does not boast of belonging to this nationality, but in this way he touches more deeply on this state of his nation and calls on them to reflect on themselves. In the poet's poems such as "A Glance at Our Lives", "Ili Uzbeks", "Muncha Ham", "Shunchalar", "Biz va skalki" (1935), love of the nation finds critical expression.

- The creative spirit was directly related to the poet's personal experiences, the suffering of the era, and the difficult life of the people. Xinjiang poets of the early 20th century

¹¹ Choy-mashrab – uyg' urlarning marosimi, urf-odati, erkaklar yig' ini (Sh.K.)

¹² Shinjong o'zbek adiblari. Nashrga tayyorlovchi: Qodir Akbar. Shinjong xalq nashriyoti. 1989 y., 114 – 140 betlar

combined their spiritual suffering with the suffering of the people in their poems. Their poetic expression included:

- • imagery and symbolic expressions (for example, representing oppression as darkness and freedom as light),
- • appeal to folk oral literature (proverbs, wise sayings, song melodies),
- • a faithful, lyrically rich melody appears as the main artistic means.

Summary. At the beginning of the twentieth century, the literary activity of Xinjiang Uzbek poets produced distinctive examples of the organic unity between poetic expression and the creative spirit within Uzbek literature. In particular, the artistic legacy of Nasrullo Qori Farkhati reflects major thematic directions such as patriotism, the promotion of knowledge and enlightenment, compassion for the hardships experienced by the people, and the glorification of noble human virtues. The poet's spiritual and psychological world embodied the sufferings of the historical period, the people's aspiration for freedom, as well as the ideals of moral and intellectual awakening. This literary heritage is significant not only from a historical perspective, but also plays an essential role in educating the younger generation today in the spirit of respect for national values, devotion to the homeland, and the pursuit of spiritual maturity.

List of used literature:

1. Маматохунов У. Уйғур адабиёти классиклари. – Тошкент, 1960 (Mamatoxunov U. Classics of Uyghur literature. - Tashkent., 1960).
2. شىنجاڭ ئۆزبېك شىئىرلىرى ئىجادىياتىدە زەۋقىي تەسىرى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئامبى ژۇرنالى (پەن-تەتقىقات - جىلدى 12 سان 4 - 2012 - يىلى 12 - كۈنى). Ш.Каримова Шинжонг ўзбек шоирлари ижодиётида Завқий таъсири. Шинжонг Давлат университети хабарномаси.
3. شىنجاڭ ئۆزبېكىستان يازغۇچىلىرى. نەشر قىلىشقا تەييارلانغان: قادىر ئەكبەر. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1989. Шинжонг ўзбек адиблари. Нашрга тайёрловчи: Қодир Акбар. Шинжонг халқ нашриёти. 1989 й., 114 –140 бетлар.
4. Karimova Sh. XX asr boshlarida Sharqiy Turkistonda o'zbek tilining qo'llanilishiga doir. "O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 2025-yil 20-oktyabr.
5. Karimova Sh. Remarks on the linguistic features of Xinjiang uzbek poetry in the early 20th century. ARCENG IV. INTERNATIONAL ANKARA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS. Ankara, Türkiye, August 08-10, 2025.

*An Automatic Reminder Sensor for Patient
Repositioning to Address Bed Sore Risk*

Under supervision of:

Prof. Dr. Hoda Zaki

**Prof. Dr Hanaa Azmy
Rahman**

Assist.Prof Dr. Engy Abdel

182

Assist.Prof Dr. Shaimaa Elhadary

Dr. Ibrahim Sehsah

Dr. Aya Alaa

Dr. Zaki Elkalashy

Dr. Sally Saad

Dr. Ramy El Samadony

Al. Shaimaa Dawoud

Prepared by:

1.Asmaa Refaat Ali Oqda	98038
2.Moamen Mostafa Mohamed Mohamed Zaazaa	99268
3.Esraa Abobakr Mostafa Eladly	98739
4.Mohamed Rashad Abd Elfattah Ali Mousa	97002
5.Mahmoud Ramadan Ahmed Khalifa	97961
6.Mohamed Khairy Fathy Elmelegy	103730
7.Abd Elrahman Talaat Ibrahim Elgresy	99116
8.Elsayed Abdelsalam Moawad	98680
9.Salleh Anwar Mohamed Hassan Salleh	98322

Abstract:

Background: Among bedridden and immobile patients, pressure ulcers are a significant health issue that can have detrimental effects on the body, mind, and finances. One essential nursing intervention to lower the incidence of bed sore development is prompt patient repositioning. By offering prompt alarms and ongoing monitoring to improve pressure ulcer prevention techniques, technological advancements like automatic reminder sensor systems can help nursing care.

Aim: This study aimed to evaluate an automatic reminder sensor for patient repositioning to address bed sore risk.

Design: A true experimental research design was used in this study. **Subject and Method:** The study was conducted in the Nursing Laboratory at the Faculty of Nursing, MTI University. A doll was used to simulate patient repositioning scenarios. The sample consisted of seven experimental trials. Data were collected using an observation checklist for pressure ulcer prevention practice developed by the researchers.

Results: The automatic reminder sensor showed a high level of utility and efficacy in reducing pressure ulcers, according to the study. A high level of practice was shown by the successful completion of all procedural

184

Abstract

stages throughout the pre-test, during-test, and post-test phases. **Conclusion:** The findings of this study concluded that the automatic reminder sensor is an effective tool for repositioning and reducing bed sore risk. The device showed high efficiency under simulated conditions, despite limited effectiveness related to humidity sensor. **Recommendations:** It is recommended to make more technical advancements, especially to improve the humidity sensor. Furthermore, larger sample sizes and actual clinical situations should be used in future research to confirm the device's efficacy and encourage its incorporation into standard nursing practice.

**Mycological contamination and qualitative detection of aflatoxin B1
produced by *Aspergillus* species in commercial animal feed marketed in
Béchar, Algeria**

MOUSSAOUI MOHAMMED¹ , FAKHAR NASSIMA²

1 Higher School of Saharan Agriculture, Adrar, Algeria

**2 Faculty of Natural and Life Sciences, Department of Biology, Mohammed Tahri University of
Béchar, 08000 Béchar, Algeria**

Abstract:

As part of efforts to monitor the sanitary quality of animal feed and ensure livestock safety in Saharan regions, this study focuses on assessing fungal contamination and the presence of aflatoxins in commercial feed. To this end, a mycological survey was conducted on a total of 23 samples of animal feed (wheat-based) marketed and stored in the Béchar region. The analyses focused on the rate of fungal contamination using the Ulster method and the dilution method, as well as the detection of mycotoxins, specifically aflatoxin B1, by Thin Layer Chromatography (TLC). The main results revealed a mold contamination rate of 46%, with a clear dominance of the genus *Aspergillus* (46.10%). The genera *Penicillium* (22.20%) and *Rhizopus* (27.44%) were less frequent, while *Ulocladium* was the least abundant. Among the isolated *Aspergillus* species (*A. flavus* and *A. parasiticus*), 90% proved to be potentially toxigenic. Mycotoxin detection showed that 98% of the samples were contaminated with aflatoxin B1. This study highlights concerning fungal contamination and the presence of aflatoxin B1 in stored animal feed in Algeria. These results underscore the need to improve preservation methods for cereals intended for animal feeding in the Béchar region.

Keywords: Animal feed, molds, *Aspergillus*, aflatoxin B1, storage, Béchar

INVASIVE SPECIES IN THE MEDITERRANEAN: ASSESSING THE THREAT TRAJECTORY FOR THE ALGERIAN COAST

ARIF SALAH¹, ALI RACHEDI SOFIANE¹, CHOUAFA MOHAMED¹, SAILI
LINDA¹, GASMI INTISSAR¹, DJAMAI ZAHRA¹, BELBEL FATMA¹, MELLOUK
FATMA ZAHRA¹, AFRI AMIRA¹, BADA NEILA¹, ALLEM MOHCENE¹

¹*Environmental Research Center, Alzon, BP.72 A, Menadia, Annaba, Algeria*

Abstract

The Mediterranean Sea is experiencing an unprecedented biodiversity crisis driven by biological invasions, with the Algerian coastline positioned at a critical juncture in the westward expansion of non-indigenous species. This analysis employs a horizon scanning methodology, synthesizing current invasion patterns from the eastern and central basins to project near-term threats for Algerian marine ecosystems and fisheries. While Lessepsian migrants from the Suez Canal dominate eastern Mediterranean impacts, Algeria faces a more immediate threat from the western invasion pathway via the Alboran Sea. The invasive red seaweed *Asparagopsis taxiformis*, documented to have explosively colonized the Alboran basin, represents a probable and imminent threat to Algerian benthic habitats. Concurrently, the Atlantic blue crab (*Callinectes sapidus*) presents the most significant economic challenge. Genetic confirmation of multiple established populations along the Moroccan coast, combined with the species' documented capacity for fisheries disruption in the Adriatic and Ebro Delta, suggests its proliferation along the Algerian coast is a matter of time. A critical distinction must be made between manageable and unmanageable invaders. While blue crab and lionfish may lend themselves to "harvest-based mitigation" strategies, the potential arrival of the silver-cheeked toadfish (*Lagocephalus sceleratus*) would introduce a paradigm of total economic loss due to its lethal toxicity. This assessment concludes that Algerian waters are likely at a pre-exponential stage for key invaders. Urgent priorities include establishing systematic baseline surveys, integrating invasive species indicators into fisheries data, and engaging with European research networks developing biotechnological mitigation strategies to transform this challenge into potential adaptive opportunities.

Keywords: *Marine bioinvasions, Algerian coast, climate change, fisheries impacts, horizon scanning, Western Mediterranean*

SELF-CLEANING TRANSPARENT COATINGS FOR SOLAR PANELS

GÜNEŞ PANELLERİ İÇİN ŞEFFAF VE KİR TUTMAYAN KAPLAMALAR

ALEYNA ÇETİN¹, EBRU DEVRİM ŞAM PARMAK^{2*}

¹ Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Metalurji ve Malzeme
Mühendisliği,

0009-0008-1968-8446

^{2*} Prof. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği,
0000-0003-1675-9487

Özet

Güneş enerjisi, son yirmi yılda kullanımı hızla artan en kritik yenilenebilir enerji kaynaklarından biri haline gelmiştir. Ancak, dış ortam şartlarına maruz kalan güneş panellerinin yüzeyinde biriken toz ve kir, optik geçirgenliği azaltarak enerji verimliliğini önemli ölçüde düşürmektedir. Bu çalışmada, doğadaki nilüfer yapraklarının (Lotus-Effect) kendi kendini temizleme mekanizmasından esinlenilerek, panellerin bakım maliyetlerini minimize eden biyomimetik yaklaşımlı kaplamalar geliştirilmiştir. Bu amaç için, sol-jel yöntemi ile florosilan içeren silika esaslı bir çözelti hazırlanmış ve camların yüzeyine daldırma yöntemi kullanılarak kaplamalar yapılmıştır. Geliştirilen kaplamaların yapısal, optik ve yüzey özelliklerini belirlemek amacıyla karakterizasyon çalışmaları yürütülmüştür. Kaplamaların elementel kompozisyonu ve kimyasal yapısı X-Işını Floresan Spektroskopisi (XRF) ile analiz edilirken, güneş panelleri için kritik öneme sahip olan optik geçirgenlik performansları UV-VIS-NIR (Ultraviyole-Görünür-Yakın Kızılötesi) spektroskopisi kullanılarak geniş bir dalga boyu aralığında incelenmiştir. 200-2500 nm dalgaboyu aralığında gerçekleştirilen UV-Vis-NIR analizleri, kaplamalı cam numunelerinin yansıtma değerlerinin kaplamasız cam ile benzerlik gösterdiğini, dolayısıyla optik geçirgenlikte herhangi bir kayıp yaşanmadığını kanıtlamıştır. Cam yüzeyine kaplanan bu ince filmlerin yüzeylerinin ıslanabilirlik derecesi temas açıları ölçülerek tespit edilmiştir. Geliştirilen şeffaf, SiO₂ esaslı florosilan içeren bu kaplamaların temas açıları yaklaşık 118° olarak ölçülmüş ve hidrofobik karakter sergiledikleri belirlenmiştir. Sonuç olarak, SiO₂ esaslı florosilan içeren estetik, şeffaf, kimyasal kararlılığa sahip, hidrofobik kaplamalar sol-jel daldırma prosesi ile başarıyla üretilmiştir. Bu tür bir kaplama ile güneş pillerinin yüzeyinin yağmur suyuyla temizlenebileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sol-jel, hidrofobik, biyomimetik.

Abstract

Solar energy has become one of the most critical renewable energy sources, with its usage increasing rapidly over the last two decades. However, dust and dirt accumulation on the surfaces of solar panels exposed to outdoor conditions significantly reduce energy efficiency by decreasing optical transmittance. In this study, biomimetic coatings that minimize maintenance costs were developed, inspired by the self-cleaning mechanism of lotus leaves (Lotus-Effect) found in nature. For this purpose, a silica-based solution containing fluorosilane was prepared using the sol-gel method, and coatings were applied to the glass surfaces using the dip-coating technique.

Characterization studies were conducted to determine the structural, optical, and surface properties of the developed coatings. While the elemental composition and chemical structure of the coatings were analyzed using X-Ray Fluorescence Spectroscopy (XRF), their optical transmittance performance—which is critical for solar panels—was examined across a wide wavelength range using UV-VIS-NIR (Ultraviolet-Visible-Near Infrared) spectroscopy. UV-Vis-NIR analyses performed in the 200–2500 nm wavelength range demonstrated that the reflectance values of the coated glass samples were similar to those of uncoated glass, proving that there was no loss in optical transmittance.

The wettability of these thin films coated on the glass surface was determined by measuring contact angles. The contact angles of these developed transparent, SiO₂-based, fluorosilane-containing coatings were measured at approximately 118°, exhibiting hydrophobic characteristics. Consequently, aesthetic, transparent, chemically stable, and hydrophobic SiO₂-based coatings containing fluorosilane were successfully produced via the sol-gel dip-coating process. It is anticipated that the surfaces of solar cells with such coatings can be cleaned naturally by rainwater.

Keywords: Sol- Gel, hydrophobic , biomimetic

17.04.2026

ISBN: 978-625-96390-8-6

ARCENG PUBLICATIONS – 2026©